

Nummer 3–4 2024 • Årgång 61

SOCIOLOGISK FORSKNING

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund
Journal of the Swedish Sociological Association

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning har givits ut sedan 1964 och är en facktidskrift som publicerar vetenskapliga arbeten inom sociologins fält. Tidskriften riktar sig mot sociologer och andra grupper inom och utom akademien som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom sociologin och samhällsvetenskaperna. Tidskriften har ett särskilt fokus på svenska och nordiska samhällsförhållanden. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt, recensioner av svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur, debattinlägg samt andra bidrag av relevans för svensk sociologisk forskning. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året.

Sociologisk Forskning publiceras med omedelbar öppen tillgång (open access) under Creative Commons-licensen CC BY-NC-ND 4.0. Tidskriften indexerats löpande i Web of Science, Scopus, DOAJ, Artikelsök, Social Science Premium Collection (inklusive Sociological Abstracts) och SocINDEX. Alla texter i Sociologisk Forskning från 1993 och framåt finns öppet tillgängliga på tidskriftens hemsida. Tidskriften finns också tillgänglig via textdatabasen JSTOR (inom paketet Arts & Sciences X).

Redaktörer & ansvarig utgivare

Redaktörer: Marcus Persson och Christian Ståhl

Ansvarig utgivare: Åsa Wettergren

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping

Prenumerationshantering: Nätverkstan, Göteborg

ISSN 0038-0342 (tryckt version)

e-ISSN 2002-066X (elektronisk version).

© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning, Christian Ståhl

Linköpings universitet

Institutionen för beteendevetenskap och lärande

Avdelningen för pedagogik och sociologi

581 83 Linköping

sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

Webbadresser

Tidskriftens hemsida: www.sociologiskforskning.se

Facebook: www.facebook.com/SociologiskForskning/

Instagram: www.instagram.com/sociologiskforskning/

X: twitter.com/SociologiskF

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/company/sociologisk-forskning>.

Redaktion

Marcus Persson, Christian Ståhl,

Maria Brandén, Jelmer Brüggemann,

Daniel Persson Thunqvist, Ida Seing,

Mattias Hellgren, Lisa Ferm,

Tina Lidström, Selcan Mutgan,

Laura Fürsich, Erik Rosenqvist,

Karin Edberg, Kajsa-Stina Benulic,

och Johanna Annerbäck

Redaktionsråd

Ylva Brännström Almqvist, Stockholms universitet

Patrik Aspers, University of St. Gallen, Schweiz

Alireza Behtoui, Södertörns högskola

Hannah Bradby, Uppsala universitet

Christofer Edling, Lunds universitet

Katrine Fangen, Universitetet i Oslo

Peter Hedström, Linköpings universitet

Mikael Hjerm, Umeå universitet

Tora Holmberg, Uppsala universitet

Kerstin Jacobsson, Göteborgs universitet

Bengt Larsson, Linnéuniversitetet

Christine Roman, Örebro universitet

Stefan Svallfors, Institutet för framtidsstudier

Östen Wahlbeck, Helsingfors universitet

Malin Åkerström, Lunds universitet

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för socio-loger med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat nordiska sociologförbundets tidskrift *Acta Sociologica*, som utkommer fyra gånger per år, samt kan teckna en prenumeration på Sociologisk Forskning i tryckt form till reducerat pris.

Vill du bli medlem? Se Sociolog-förbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Åsa Wettergren, Göteborgs universitet

Vice ordförande: Rikard Danell, Umeå universitet

Sekreterare: Josef Ginnerskov, Uppsala universitet

Kassör: Jonas Bååth, Sveriges Lantbruksuniversitet

Ordinarie ledamöter: Miia Bask, Uppsala universitet; Andreas Henriksson, Karlstads universitet;

Hernan Mondani, Umeå universitet; Magnus Persson, Linnéuniversitetet; Ylva Wallinder, Göteborgs universitet

Suppleanter: Lisa Flower, Lunds universitet; Lovisa Backman, Stockholms universitet

Innehåll

Redaktörerna har ordet – Begripliggörande genom begreppsliggörande	249
<i>Marcus Persson & Christian Ståhl</i>	
Signifikant symbol som pregnant begrepp – en specificering, operationalisering och aktualisering	253
<i>Lars-Erik Berg</i>	
Begreppet underklass i riksdagsdebatten 1971–2021	277
<i>Gunilla Petersson</i>	
Vithet som trans/nationellt kapital	299
<i>Catrin Lundström</i>	
Massmediala berättelser om den svenska gangsterrappen 2019–2023	321
<i>Alexandra Söderman & Johan Söderman</i>	
Borgerligt? Offentligt? Sociabelt? Habermas och Koselleck om civilsamhällets diskurser	341
<i>Rolf Å Gustafsson</i>	
En intersektionell undersökning av (o)trygghet i offentliga rum	367
<i>Ida Sjöberg & Anna Olofsson</i>	
Barnet som rättighetsbärare – Migration och integration i Tidöavtalet	399
<i>Sandra Hillén & Jeanette Sundhall</i>	

Hartmut Rosa.

*When Monsters Roar and Angels Sing: Eine kleine Soziologie
des Heavy Metal*

Stuttgart: W. Kohlhammer, 2023

Recension av *Ola Sigurdson*.

Cecilia Hansen Ljöfstrand & Kerstin Jacobsson (red.).

*Transforming subjectivities. Studies in human malleability in
contemporary times*

Routledge 2023

Recension av *Viktor Vesterberg*.

Susanna Alexius & Janet Vähämäki.

*Obsessive measurement disorder or pragmatic bureaucracy?
Coping with uncertainty in development aid relations*

Emerald förlag 2024

Recension av *Fredrik Svärdesten*.

Sociologförbundet har ordet: Vilka är vi och vart är vi på väg?

En betraktelse över Svenska sociologförbundet och dess medlemmar

Begripliggörande genom begreppsliggörande

VÅR SAMTID FRAMSTÅR som osäker, hotfull och stadd i snabb förändring. Den ena krisen avlöser den andra: pandemisk nedstängning av samhällen, gängkriminalitet och eskalerande skjutningar, pågående krig i Europa och Mellanöstern, det tysta hotet i form av artificiell intelligens och så klart den största av dem alla: klimatkrisen.

Det är lite som med Isaac Asimovs (1951,1952,1953) klassiska rymdepos , där det galaktiska imperiet, bestående av tusentals världar, ställs inför den ena samhällsomstörtande krisen efter den andra. Politiska, kulturella och ekonomiska katastrofer avlöser varandra. Endast en man – Harry Seldon – lyckas begripliggöra den strukturella problematiken. Med hjälp av den egenutvecklade vetenskapen ”psykohistoria” (ett slags syntes av matematik, sociologi och historia) förmår han förutspå och påverka händelser på makronivå och därmed hjälpa mänskligheten att överleva.

För sociologin är studiet av kriser inget nytt. Tvärtom är det på detta fundament som ämnet vilar alltsedan de tidiga analyserna av de sociala strukturerna under det moderna samhällets framväxt. Begrepp som klass, rationalitet, solidaritet och socialitet myntades för att begripliggöra sociala förändringar. Efter andra världskriget växte en mer aktörsorienterad sociologi fram, där individen inte enbart betraktades som ett resultat av samhällsstrukturerna utan också som en kreativ person med agens och förmåga att påverka strukturer. Begrepp som identitet, habitus, genus och etnicitet blev allt vanligare inslag i analyserna. Även om vi inte kan förutse samhällsförändringar med Seldons statistiska säkerhet, använder vi teoretiska begrepp för att identifiera, och ibland även förutspå, de återkommande handlingsmönster som individen formar genom att anamma och bjuda motstånd mot samhällets strukturer.

Vad är det då för handlingsmönster som framträder i tider av kris och snabb samhällsförändring? Ett exempel är Robert J. Liftons (1993) dikotomi mellan det proteanska och det fundamentalistiska självet – två begrepp som representerar individens olika strategier i en föränderlig tillvaro. I den grekiska mytologin är Proteus den allvetande havsguden som kan anta vilken skepnad som helst. Människan, menar Lifton, äger en proteansk förmåga att foga samman till synes disparata element till en sammanhängande berättelse. Självet är enligt hans mening produkten av hennes ständigt bearbetade berättelse om vem hon är i förhållande till omgivningens händelser. Det proteanska självet är i grunden ett modernt fenomen, skriver Lifton. Det finns inte längre någon given auktoritet (kyrkan, kungen/drottningen, nationen) att frigöra sig från. Vår tids individualistiska människa måste själv få ihop sin inre berättelse med allt

mindre stöd i fasta yttre ramar. Lägg därtill den digitala revolutionen, som tycks göra praktiskt taget varje potentiell identitet, varje (sub)kultur, varje samhällsform omedelbart tillgänglig och tänkbar. Den proteanska människan lyckas bejaka en livsföring och ett själv bestående av ständiga förändringar. Tankarna går till Zygmunt Baumanns (2000) beskrivning av livet i den ”flytande moderniteten” eller till Hartmut Rosas (2013) beskrivning av samtidens individ som en ”spelare” – någon som vill hålla alla dörrar öppna hela tiden för att kunna fatta situationsbundna beslut utan förpliktelser inför morgondagen.

Alla kan eller vill dock inte agera lekfulla kameleonter. Vissa får inte längre ihop ett meningsfullt själv och tappar fotfästet i tillvaron. Andra söker mening i något som inte längre finns. Det fundamentalistiska självet sluter sig mot osäkerheten och öppenheten i tillvaron, försöker skapa sig egna beständiga världar av visshet genom att söka sig till rörelser och partier där identitet och tillhörighet formas i en kamp mot världens föränderlighet. Om det proteanska självet är en förändringsbejakande strategi, är det fundamentalistiska självet i stället en motreaktion mot förändring. Bägge strategierna är meningsökande och lika rimliga i ett accelererande samhälle med återkommande kriser.

För att förstå och förklara återkommande mönster i det sociala livet utvecklar sociologin ständigt nya teoretiska begrepp som den införlivar jämte de gamla med den yrkesgemensamma verktygslådan. I detta dubbelnummer lyfter vi fram både klassiska och moderna begrepp i syfte att analysera några relevanta frågor i vår samtid.

I artikeln ”Signifikant symbol som pregnant begrepp – en precisering, operationalisering och aktualisering” återvänder Lars-Erik Berg till George Herbert Meads klassiska sociologi för att precisera och utveckla symbolbegreppet. Argumentationen bygger på Meads tes om gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt. Syftet är att bättre förstå utvecklingen från primitiva gester till meningsfulla symboler och därmed också bidra till att operationalisera begreppet och göra det relevant för analys i dagens samhälle. Berg diskuterar hur denna precisering får konsekvenser för analyser av kommunikation såväl som relationer och självutveckling.

Ett annat av de klassiska begreppen, klass, tas upp av Gunilla Petersson i artikeln ”Begreppet underklass i riksdagsdebatten 1971–2021”. Genom läsning av riksdagsdokument studeras hur begreppet underklass har använts i den politiska debatten. Petersson visar att begreppet under den första delen av tidsperioden främst användes av de socialistiska partierna, men under de senaste årtiondena framför allt av partierna i högerblocket. De frågor och problem som diskussionerna i riksdagen knutit till begreppet underklass handlar bland annat om bristande utbildning, arbetslöshet och bidragsberoende.

Bourdieu's kapitalbegrepp går igen i två artiklar.

I Catrin Lundströms artikel ”Vithet som transnationellt kapital” diskuteras begreppet kulturellt kapital i anslutning till kritiska ras- och vithetsstudier och migrationsstudier. Vanligtvis förknippas vithet som analytisk kategori med en viss erkänd uppsättning privilegier i fråga om nationalitet, medborgarskap, kunskap och rörlighet. Som ett slags institutionaliserat kapital materialiseras vitheten genom institutioner,

pass och visumpolitik, så att individer och grupper som klassificeras som vita kan känna sig ”hemma” nästan var som helst i världen. I artikeln diskuterar Lundström hur en globaliserad historia av rasifiering, kopplad till europeisk kolonisering och samtida nyliberal konkurrens, förändrar uppfattningarna om vithet i det transnationella sociala rummet.

I artikeln ”Massmediala berättelser om den svenska gangsterrappen 2019–2023” använder Alexandra Söderman och Johan Söderman kapitalbegreppet för att analysera svensk gangsterrap som kulturellt fenomen. Med hjälp av ett urval mediepublikationer mellan åren 2019–2023 analyserar författarna utifrån en kultursociologisk ansats narrativet om gangsterrappen. Gåtfullhet, oro, nostalgi, introspektion och positionering utgör värden som bidrar till att konstruera övergripande medienarrativ om gangsterrappen. Avslutningsvis diskuterar författarna gangsterrappens ambivalenta ställning mellan nyhetsstoff och kulturell tillgång för skribenter på kultur- och opinionssidor.

Andra viktiga moderna sociologiska begrepp belyses i Rolf Å. Gustafssons artikel ”Borgerligt? Offentligt? Sociabelt? Habermas och Koselleck om civilsamhällets diskurser”. I denna artikel inventerar författaren likheter och skillnader mellan två samtida intellektuella. Habermas är troligen bekant för de flesta, medan Koselleck förtjänar att lyftas fram mer. Genom att kontextualisera Kosellecks arbete och föra det i dialog med Habermas’ framträder inte minst Kosellecks perspektiv i ett nytt ljus. Gustafssons artikel bidrar därmed till att berika både sociologins vetenskapshistoria och den fortsatta utvecklingen av teoretiska begreppsapparater.

Det behövs nya eller reviderade begrepp som kan hantera samtida frågor och problem. I artikeln ”En intersektionell undersökning av (o)trygghet i offentliga rum” riktar Ida Sjöberg och Anna Olofsson blicken mot upplevelser av trygghet och otrygghet i offentliga rum. Till skillnad från studier som kvantitativt mäter upplevelser av trygghet och otrygghet – där trygghet definieras som avsaknad av brott – vill författarna nyansera begreppet trygghet och knyta det till individens sociala positioner, kroppsliga uttryck och maktstrukturer. I studien introduceras en intersektionellt grundad explorativ kvantitativ analys av trygghet. Med hjälp av ett exempel som bygger på Brottsförebyggande rådets nationella trygghetsundersökning från 2019 illustrerar artikeln det komplexa samspelet mellan maktordningar och upplevelser av (o)trygghet i offentliga rum.

I den sista artikeln, ”Barnet som rättighetsbärare. Migration och integration i Tidöavtalet”, tar sig Sandra Hillén och Jeanette Sundhall an det så kallade Tidöavtalet, som formulerades 2022 av de politiska partier som senare kom att bilda den svenska regeringen samt Sverigedemokraterna. Författarna undersöker hur de förslag om migration och integration som presenteras i avtalet överensstämmer med FN:s barnkonventions utgångspunkter när det gäller barn som rättighetshavare. Fokus ligger på den allmänna principen om barnets bästa, och författarna diskuterar potentiella konsekvenser för barn och deras familjer i grupper som Tidöavtalet utmålar som problematiska.

Numret innehåller också tre recensioner av nya böcker. Ola Sigurdson läser Hartmut Rosas, som även den berör ett modernt sociologiskt begrepp, resonans, och hur det kan uppstå i mötet med den musikaliskt dissonanta hårdrocken. Viktor Vesterberg

recenserar en antologi med titeln med Cecilia Hansen Lövstrand och Kerstin Jacobsson som redaktörer. I boken behandlas begrepp ur Michel Foucaults verk, såsom styrning, makt och motstånd, i en välfärdscontext. Begreppen kontroll och byråkrati vägleder den tredje recensionen i vilken Fredrik Svärdsten läser Susanna Alexius och Janet Vähämäkis bok .

Ylva Wallinder och Andreas Henriksson från Sociologförbundets styrelse avrundar numret med en reflektion över Svenska sociologförbundet och dess medlemmar i en nordisk context.

Vi önskar trevlig läsning!

Marcus Persson och Christian Ståhl

Referenser

Asimov, I. (1951) *Foundation*. Gnome Press.

Asimov, I. (1952) *Foundation and Empire*. Gnome Press.

Asimov, I. (1953) *Second Foundation*. Gnome Press.

Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Polity Press.

Lifton, R. J. (1993) *The Protean Self. Human Resilience in an Age of Fragmentation*. Basic Books.

Rosa, H. (2013 [2005]) *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. Columbia University Press.

Signifikant symbol som pregnant begrepp

– *en specificering, operationalisering och aktualisering*

Significant symbol as a pregnant concept – a specification, operationalization and actualization

The significant symbol is basic in G. H. Meads sociology/social psychology. Conscious rational intelligence presupposes development of symbols, in species as well as in individuals; symbols are created in social situations where individuals call forth similar responses in all participants. But the concept of significant symbol is not clearly defined by Mead. My contribution: a *precise analysis* of the emergence of the symbol in *bio-social* evolution; *development* and *specification* of Meads symbol-concept; demonstration of the *radically critical potential* in Mead's thesis on vocal gestures' transformation to symbols. The concepts *similarity/difference*, *proximity/distance* are developed and applied to the dimension's *spacetime*, all six necessary for symbols' developing from primitive gestures. Argumentation builds on Meads thesis of gestures influencing sender and receiver in the same way. Symbols originate socially, physiology being a presupposition. Consequences embrace all communication and intelligence development, even digitalization and medicalization of human relations. In behavioral science symbolizing sociality becomes fundament for sociology and most psychology, social psychology the basis for both. Psychological questions are answered from social whole, not the other way.

Keywords: vocal gesture, meaning, (significant) symbol, similarity/difference, proximity/distance, space/time, language, consciousness

SKAPAR SPRÅKET MEDVETEN tankeförmåga eller tvärtom? Frågan återkommer ständigt (Allwood & Jensen 2012, Teleman 1983). Teleman har denna fråga som en huvudpunkt. Tre allmänna modeller ser ut så här:

tanke → språk / språk → tanke / eller växelverkan: tanke ← → språk

Svaren lutar i dag åt: tanke → språk.¹ Vissa sådana ståndpunkter med relevans för framställningen refereras nedan. Mitt syfte är att belysa såväl språkandets som tänkandets ursprung i socialitet.

1 Gärdenfors (2000, 2017 samt i radio och tv) hävdar detta.

1. Etologisk forskning om djurs kommunikationssystem visar många olika kommunikationssystem. Några arter visar högt utvecklad, avsiktlig och viljestyrd överföring, där sändare och mottagare är medvetna om kommunikationen som sådan samt om sig själva och varandra som separata individer och som sändare och mottagare. Detta uppfyller villkoren för medveten språklig kommunikation. Uppfattningen att endast människan har utvecklat ett avancerat språkssystem gäller alltså inte.²

2. En argumentation baseras biologiskt: det finns en ”språkgen” hos människan och några andra arter som bidrar till en medfödd grammatisk kompetens. Noam Chomsky etablerade denna tes, som styrkt mycket av forskningen under senare delen av 1900-talet.

3. En vardagspsykologisk argumenttyp utövas både av lekmän och vetenskapligt kompetenta personer: en varelse som betar sig språkligt måste först ha något att tala om; tanken finns alltså före språket. Möjligen ger tanken också upphov till språket, vilket har hävdats. Av det faktum att det finns något att säga kan vi inte dra slutsatsen att tanken skapar språket. Men denna uppfattning finns bland många vetenskapare från olika discipliner.³

Många anser att hundar har ett språk, som bara kvantitativt skiljer sig från det mänskliga språket: hundspråket är enklare, renodlat emotionellt, mer enkelspårigt. På grund av hundens mindre varierade vokala resurser är dess språk starkt begränsat. Men det ses som både *intentionellt* (med budskap), alltså avsiktligt, medvetet och riktat mot *objekt* och *mottagare*. Detta antas ofta gälla också andra husdjur och vilda djur. Det finns varianter av detta av synsätt.

Sådana uppfattningar utvecklar sällan en grunddefinition av vad som konstituerar vissa signaler som just språkliga. Två exempel: när hunden behöver rastas går den till farstun och ger signal, oftast med vokalt inslag. Liknande gäller vår egen art: när babyn är hungrig skriker den på ett sätt som låter annorlunda än om babyn har ont i magen eller behöver sova. Vi tolkar babyns skrik som ett avsiktligt *meddelande* till oss om att den är *hungrig*. Båda dessa exempel illustrerar vokala gester (eller signaler) snarare än symboler. En betydelsefull kvalitativ skillnad finns mellan dessa två. Den ges sällan tydlig avgränsning/definition. Ett delsyfte är att nå klarhet på denna punkt, grundläggande för G. H. Meads synsätt.

2 Till dessa djur hör många valarter och flera arter av primater. Vissa fågelarter uppfyller också samma villkor. Forskingsnyheter presenteras ofta. Ämnet utvecklas i slutet av artikeln.

3 I Sverige har Gärdenfors gett uttryck för den, i samklang med Noam Chomsky (1972), Steven Pinker (2015) och Sverker Johansson (2019).

Syfte och metod

Mitt syfte är att utveckla och precisera logiken bakom att vokala gester blir symboler och att därmed påvisa symbolen som förutsättning för reflekterande intelligens. Jag vill vidga Meads relevans genom att inbegripa andra teckensystem än mänskligt talat språk och kortfattat indikera relevant neurovetenskap. Det sker genom att begreppen förankras i social realitet och genom att tre dimensioner urskiljs, vilka uppstår genom vokala gesters övergång till symboler. Detta har hittills inte gjorts, varken av Mead eller av hans många uttolkare. Frågan har omfattande konsekvenser för all mänsklig interaktion och för beteendevetenskapens möte med etologi, neurovetenskap och kognitionsvetenskap. En grundhypotes blir att en neurobiologisk bas för att förstå mänskligt handlande inte kan stå utan socialpsykologin.

I inledningen exemplifierade uppfattningar skapar föreställningar om vilka signaler som utgör språkliga tecken. Vilka som då inte utgör det förblir oklart. Det finns kvalitativa skillnader som sällan omnämns och därför försvårar analysen. Min text ska fokusera sådana skillnader.

Min metod är närläsning av Mead, kritisk läsning av andra texter samt långvarig reflektion över Meads grundbegrepp och deras inbördes sammanhang.

Begreppsdistinktioner

1. En inledande åtskillnad är att urskilja *oavsiktliga gester* som inte har något specificerat objekt eller någon specificerad mottagare, till exempel läten som djur ger ifrån sig utan urskiljbart mål för vare sig objekt eller mottagare. Det kan ske utan vokala gester, som när en antilop varseblir jagande lejon och springer. Dess beteende får flocken på flykt, men ingen avsiktlig kommunikation *för att* varna har skett. En liknande signal är att rågeten har en vit bakdel. Kidet har en tendens att följa denna vita fläckes rörelser. Konrad Lorentz (1957) kartlade ”präglingen” hos gässlingar. Rådjurskidet liknar dem. Tusen exempel finns. Alla visar på instinktiv signalkommunikation, inte på språkliga meddelanden.

2. En mer sofistikerad form är *signaler* med en *specifikation*, till exempel den vaktande apan i trädtoppen som varseblir en jaguar och skriker. Men här är det ibland omöjligt att avgöra om det rör sig om avsiktlig kommunikation eller om en spontant avgiven vokal respons som blir en stimulus för flocken. Schimpanser bildar, som Homo sapiens, socialt organiserade grupper, till skillnad från flockar. Liknande beteende finns bland fåglar som lever i flock, till exempel tranor och kråkfåglar. Men det är vanskligt att räkna ut vad som är medveten kommunikation och vad som inte är det.

3. En tredje variant är spontan kommunikation, utan specificerat objekt eller mottagare. Den varnande apan på utkik i trädtoppen kan tolkas så, liksom många fågelarters snattrande, som intensifieras starkt vid upphetsning, och som då får en vitalt kommunicerande men inte avsiktlig effekt. Men också en människa som drabbas av plötslig skräck och skriker i vokala gester som har formen av ord: ”Det brinner!” Det liknar en avsiktlig varning för gruppmedlemmar, och kan också vara det, men kan

också vara en spontan reaktion på en stimulus som uppfattas som omedelbart hotande. Denna sociala situation uppfyller de villkor som enligt Mead ger upphov till medveten reflekterande intelligens: att med gester *påverka sig själv* på liknande sätt som man *påverkar andra*. Det är den typ av situation där Homo blev sapiens; intelligensen fick medvetandekaraktär. Den *vokala gesten* blev riktad *signal*, som på grund av likheten i stimulus och respons kunde få *symbol*karaktär. Symbolen skapade medvetandet, men utifrån socialitet som grund. Också Halas (2016) fokuserar likheten stimulus–respons som avgörande.

4. Slutligen har vi de talade orden och motsvarande gester: avsiktligt kroppsspråk, som att hälsa med handen eller skaka på huvudet. Här har vi ett 1) *specificerat objekt* och 2) *avsedd(a) mottagare*. Båda hanteras av en 3) *avsiktligt kommunicerande avsändare*. Inte endast Homo sapiens kan utöva sådan kommunikation.⁴

Man skiljer mellan talat språk och andra teckensystem, såsom kroppsspråket eller konstens expressiva språk i musikalisk och ikonisk form. Men det talade språkets elementära grundkomponenter har en särskiljande egenskap, som de flesta icke akustiska signalsystem inte har: de påverkar sändare och mottagare på *liknande sätt*. En hund som viftar på svansen *känner* det i rygglutet, medan dess motpart i kommunikationen *ser* viftandet och kanske svarar på samma sätt. Men om båda viftar på svansen så har de inte tillgång till *samma* stimuli från båda parter. Den som viftar *ser* inte sin stimulus, medan den andra ser motpartens viftning men *känner* sin egen (om ens det). Alltså olika stimuli och olika responser. Djuren ”möts” inte i viftandet utan snarare i vokala gester.

Vokala gesters funktion att påverka inblandade parter på liknande vis är grunden i Meads socialpsykologi. Han skapade med detta en tolkningsmodell för modern samhälls- och beteendevetenskap. Språket och samhället har givetvis fysiologiska förutsättningar, men språk, tanke och självuppfattning uppstår inte utan att gester har denna sociala funktion. En alternativ och väletablerad uppfattning, att språkets grund är medfödd, företräds av Chomsky (1972) och efterföljare som Pinker (2007) samt från det att man 1991 upptäckte att medlemmarna i en viss Londonfamilj som hade defekter i den så kallade språkgenen FOXP2 hade svårigheter både i artikulation och i grammatisk hantering. FOXP2 antas vara nödvändig för grammatisk och för vissa andra komplexa motoriska förmågor. Språklig artikulation förutsätter, men odlar också komplex finmotorisk färdighet och lång träning för barnet.⁵

Jag tror inte att FOXP2 har ett *direkt* orsakssamband med vare sig grammatisk kompetens eller andra språkliga förmågor. Inget komplext beteende finns direkt på gennivå. Däremot ingår FOXP2 säkert bland de *förutsättningar* som krävs för att språket som kommunikationsredskap ska kunna uppstå. Men *en förutsättning* för språk är inte en tillräcklig *del av* språkkompetensen som sådan. Koppar är en förutsättning

4 Johansson 2019: 46 använder en lista över kriterier för språk i kontrast till signaler och gester.

5 FOXP2 finns också hos många däggdjur, till exempel fladdermöss, vanliga möss och många fåglar. Skador hos genen anses hos människor ha samband med både autism och schizofreni. Internet ger information om FOXP2.

för att tillverka brons, men den transformeras till något *funktionellt annat* än koppar genom sammansmältning med tenn. Det är transformationen som är poängen med legeringen brons. Vokala gester är en förutsättning för språket, analogt med koppar som förutsättning för brons.

Chomsky har ikonstatus med sin tes att arten *Homo sapiens* har en genetiskt inpräntad grammatisk grundkod. Men är det möjligt att härleda grammatisk grundkompetens från andra källor än enbart våra gener? En rimlig hypotes är denna: generna (1), inklusive hjärnans komplexitet, plus speciell interaktion (2), är faktorer som behövs om individen ska förverkliga språkförmåga. Tillkommer bland annat människans morfologiska struktur i svalget (3). Neandertalarna hade en grundare strupmorfologi. Den gav dem sämre artikulationsförmåga än *Homo sapiens*. Komplexiteten hos schimpansers hjärna räcker för att hantera ganska avancerat språkligt umgänge. Men de saknar fysiologiska förutsättningar för den mänskliga röstens enorma variation – en väsentlig förutsättning för det talade språket.⁶ *Homo sapiens* äger speciella fysiologiska förutsättningar för att utveckla en extremt varierad artikulationsförmåga, vilken har spelat en avgörande roll i framväxten av talspråket som ett kommunikationsmedel med särskiljande drag.

I Meads teori om *Homo sapiens* som art och som individ förutsätts inget språkligt och medvetet psyke från början. Det utvecklas ur primitiv icke-språklig signalering. Synsättet handlar om *emergens*, tillblivelsen av något nytt ur existerande förutsättningar. Medföddhet i språket gäller endast vissa fysiologiska förutsättningar som kan evolveras till språk, fylogenetiskt såväl som ontogenetiskt. Detta är grunden för en precisering av teorin. Begreppet medfödd är i dag också trubbigt och svåravgränsat på grund av moderna studier av foster. Detta tas upp nedan.

Avgränsning: vokal gest är inte signifikant symbol

Begreppen gest, vokal gest och signifikant symbol är mer centrala än *self*, det reflektera(n)de självet, som framhålls som Meads viktigaste bidrag. I mitt perspektiv blir *self* en bieffekt av symboler. Men Meads användning av sitt eget begreppssystem är ibland oklar och förvirrande; han varierar språkbruket. Detsamma gäller för uttolkare. Ibland används till exempel termen ”vokal gest” som närmast synonym med ”signifikant symbol” och ibland omvänt.⁷ Men de två är långtifrån liktydiga. Skillnaden markerar gränsen mellan olika teoretiska system med stora konsekvenser för empirisk forskning om socialt liv.

Begreppet ”signifikant symbol”, i fortsättningen ”symbol”, behöver operationaliseras. En vanlig missuppfattning är att barnets språkutveckling innebär att det skaffar

⁶ Johansson 2019 ger information om skillnaden mellan *Homo sapiens* och andra primater, liksom om FOXP2.

⁷ Jag tänker särskilt på många introduktionsböcker i socialpsykologi där symbolisk interaktionism och Mead presenteras. Min kritik gäller också samma texters framhävande av begreppet *self* som Meads främsta bidrag, liksom nedan kritik som rör medvetande- och språkutveckling. Det är viktigt med begreppsdefinition.

sig tillgång till symboler, vilka utan förklaring förutsätts finnas till förfogande genom rollövertagande gentemot andra, en internalisering av existerande tydliga mönster. Rollövertagandet skildras då som avsiktligt. En sådan tolkning förbiser att Meads teori inte främst behandlar redan befintligt mentalt gods, utan sådant som uppstår, *emgerar*, genom interaktion. Barnet *får* eller *använder* inte färdiga symboler, utan råkar *göra* dem och skapar därmed omedvetet även sig självt som en bieffekt av meningsskapande.

Ett annat missförstånd rör termen *language*, språk. Det hävdas att Mead ansåg att det talade språket är unikt för människan och att det också är nödvändigt för att utveckla medvetande.⁸ Vad han hävdade var att uppkomsten av den medvetna intelligensformen beror av att artmedlemmarna utövar *gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt*.⁹ Sådana återfinns främst bland ”vokala gester”. Men detta betyder inte att endast Homo sapiens talspråk utvecklar medveten intelligens. I dag vet vi mer om vokala gester också bland flera andra arter. Intressant är att relationen till medveten intelligens är tydlig hos dessa, oavsett hjärnans relativa eller absoluta storlek.

En tredje, relaterad punkt för missförstånd är att Mead påstås hävda att endast Homo sapiens har utvecklat medvetande. På grund av bristande etologisk kunskap under hans tid förekommer sådana uttalanden, men viktigare är hans intensiva analys av många djurs välfungerande kommunikation, som oftast inte sker med reflekterande intelligens, men med en funktionell rationalitet som Mead framhöll som ”steg på vägen”. Meads analys rör symbolkaraktärens emergens; den föds ur vokala gester som utkristalliseras till språk hos Homo sapiens.

Oklarheter och/eller ofullständigheter kring begreppen gest, vokal gest, signifikant symbol/interaktion och medvetande är vanliga. Ofta särskiljs inte tydligt övergången från det primitiva ”vokal gest” till det avancerade ”signifikant symbol”. Men den övergången är navet i teorin. Ännu vanligare är att förändringen mellan de två stegen inte tydliggörs vare sig i barnets språkutveckling (ontogenesen) eller i artens (fylogenesen). Läsaren kan få uppfattningen att vokala gester har samma egenskaper som signifikanta symboler, fast i mindre utvecklad eller mognad form, alltså en *kvantitativ* skillnad. Men i Meads hypoteser om medvetandets utveckling har vokala gester en *kvalitativ* annan karaktär än symboler. Symboler har en såväl avancerad som dubbel karaktär. Men de emergerar ur elementära/primitiva vokala gester.

Vokala gester implicerar inte medvetet avgivna tecken från sändare till mottagare, medan begreppet symbol pekar på medvetandets emergens. Medvetande utvecklas genom:

8 Se till exempel Alger & Alger 1997, Young & Thompson 2013 för denna kritik mot Mead och för förhållandet djur/språk/medvetande. Dessa hävdar djurs *symboliska* interaktion. Young and Thompson 2013 lyfter också fram *self* hos andra djurarter. Hundars eventuella förfogande över symboler avhandlas snarligt i Bosseldal 2019.

9 Frasen återfinns ofta i del I och II av *Mind, Self and Society* (förkortat *MSS*).

1. det spontana oreflekterade avgivandet (till exempel ett skrik) och det
2. dito spontana mottagandet hos andra, och därefter
3. den respons som mottagaren spontant/oreflekterat ger, vilken i sin tur
4. tas emot av sändaren (som nu blir mottagare av en respons på egen gest) och därigenom övergår till att
5. bli symbol, vilken därefter kan bli medvetet/avsiktligt producerad.
6. Allt sker i en sociomateriell situation som ”medagerar”.

Medvetandets revolution ligger i stegen mellan vokal gest och symbol, inte i de gener som är en biologisk förutsättning för dessa steg. Om denna hypotes beaktas, kan den revolutionera psykologin. Medvetande, även i betydelsen av enskild tankeverksamhet hos en enskild medlem av arten, har då inte sitt ursprung hos individen (eller i hans gener/dna) utan i relationen mellan individer. Därmed blir psykologi som förhåller sig till medveten intelligens en social psykologi.¹⁰

Operationalisering av signifikant symbol

Första steget i operationaliseringen är att introducera begreppet ”mening” som markerar övergången mellan vokal gest och symbol. Mead upprepar ofta i del II av *Mind, Self and Society* (särskilt i kapitel 11): mening (med en gest) uppstår för individen genom andras svar på individens gest. Trost & Levin (1999) uppmärksammar detta, men utan närmare analys.

Det synes som en svårsmält tanke: att en vokal gests mening för *sändaren* återfinns i *andras svar* mot den som avgett den. Men Mead menade så. Språket finns inte i sig självt, det emergerar potentiellt för varje ny vokal gest *som ges respons*. Språkets meningssystem återfinns i reaktioner hos andra, eller i reaktioner hos den individ själv som genom reception av andras reaktioner blivit ett *språkligt, historiskt och kulturellt kompetent subjekt*, alltså genom *integrering* i en *social process*.

Om du efter decennier av kompetent språkanvändning möter ett systematiskt förnekande av att dina ord betyder det du hävdar att de betyder, i värsta fall att de betyder något alls, så har du två möjligheter att överleva psykiskt: 1) att erkänna de andras annorlunda betydelsesystem och lär om ditt språk och din världs- och självbild, och 2) att isolera dig som eremit och fortsätta din språkanvändning med de betydelser av orden du har använt hittills. Det blir svårt att överleva på det viset om ingen ger dig mat och kläder. Det enda som i längden håller är att använda strategi 1). Simon stylisten, och ökeneremiterna, som utövade signifikant interaktion med Gud, klarade livhanken genom att andra höll dem för heliga män och gav dem näring. Eremiten

10 Också psykiska aktiviteter som föregår symbolernas stadium, inklusive åtskilligt av den utveckling som sker prenatalt, har ett socialt ursprung; avgörande viktiga kapaciteter hos fostret och det nyfödda barnet har sin (försymboliska) interaktion/kommunikation med omgivningen som sin *förutsättning*. Detta tema berör jag med många exempel i Berg 2015a, 2015b, 2018, 2020. Föreliggande text gäller inte kommunikation generellt. Den begränsas till interaktionens symbolskapande fas.

kommunicerade symboliskt inte endast med Gud, utan på både fysiskt och psykiskt livsviktiga vis även med sina (forna) stamfränder. Eremiten levde i ett intensivt socialt sammanhang.

Vad är detta hemlighetsfulla nödvändiga sociala element i språket? Vad består det av? Min användning av termen "symbol" svarar mot hur Mead använde sin term: en intersubjektivt fungerande signal/gest med ett innehåll som vi kallar "mening" eller "innebörd". Hur uppstår mening? Vad betyder "mening"? Dessa frågor går att kristallisera fram genom en operationalisering av symbolbegreppet.

Nationalencyklopedins artikel om symbolbegreppet framhåller dess mångtydighet: "Igenkänningstecken' av symbollo 'sätta ihop.'" Wikipedia lyfter fram: "En symbol är en *representation* av en sak, ett abstrakt begrepp, en idé eller egenskap." Båda fokuserar relationen mellan minst två fenomen, förenade av symbolen. "Re-presentation" är ordagrant "åter-närvaro". Efter temporär bortavaro är någon, eller något, åter närvarande. Eller: någon/något är tillbaka, där varifrån den/det ursprungligen kom. Dessa avgränsningar passar för "signifikant symbol".

När jag säger: "Stolen står där borta", så riktar jag en symbol mot sitt objekt. Den studsar och vänder tillbaka till mig – som språkbrukare; i pendlingen bekräftas det jag sade. Men de första gångerna jag som ettårigt barn stöter på detta fenomen finns ingen symbolisk betydelse i den vokala gesten "stol". När jag agerar mot objektet och därvid imiterar andras läte "stol", reagerar de. Min imitation blir en bumerang, far tillbaka mot mig genom andras respons. Då, i social praxis, föds symbolen för "stol". Denna process innefattar både berättelse och bekräftelse.

Lisa, snart ett år, illustrerar: Hon kan inte stå stadigt. Hon jobbar med det, för hennes kropp är genetiskt programmerad för att kunna stå. Detta handlar om materiell interaktion: Lisas dna relaterar till världen. Resultatet blir alla ansträngningar som barnet gör med sin kropp. Hon håller sig i stolen och jobbar på. Både kropp och drift är djupt engagerade. Föräldrarna sitter vid köksbordet en bit bort och tittar på. De kommenterar sceneriet: "Fint Lisa, du kan snart stå. Håll dig i stolen så går det bra." Det hela upprepas och till slut står Lisa där, fasthållande stolen i sin hand och därigenom sin kropp. Föräldrarna utbrister i lyckliga ovationer. Hela tiden finns stolen och Lisa med i den verbala behandlingen, Lisa som aktör/subjekt, stolen som objekt.

Lisas reaktioner består mest i att hon hör det kontinuerliga bruset av ljud medan hon kämpar med kropp och stol. Men när hon till slut står där, så uppfattar hon läten och deras särskilda karaktärer. Hon riktar uppmärksamheten mot lätena. Känslighet för ljud är en del av det genetiska arvet, viktigt även ur en meadsk synpunkt. Vissa läten låter som "lisa" och andra låter som "stolen". Och föräldrarna visar med fysiska åtbörder att de riktar sig med dessa läten mot två olika företeelser.

Vanligen uppfattas detta som ordinlärning. Skinners *Verbal behavior* ger en bild av halva denna process. Den innefattar mycket av "stimulusförstärkning" och "responser" i fråga om Lisas fysiska beteende. Men sett från annat håll är situationen mer social än fysisk, särskilt när Lisa väl står stadigt och inte behöver lägga all uppmärksamhet på ståendet. Ordskaskaderna mot Lisa visar att "stolen" inte är personen Lisa och att ordet "lisa" inte är stolen. Så småningom börjar Lisa imitera de vokala gesterna. Utan avsikt

att prata men med spegelneuroner som genetisk stimulans avger Lisa en imitation av stimulus ”stolen”. Föräldrarna blir överlyckliga: Lisa börjar prata ”riktiga ord”. I behavioristiskt idiom kallas detta ”positiv förstärkning”. Detta är vad Richard Dawkins (2006) avser med sin neologism *mem*, symbolisk motsvarighet till *gen*. Genens grundförmåga är att kopiera sig själv. Memen gör detsamma i imitationen, en förutsättning för språkinläring. Detta är en grundpoäng för att låta genetik och socialpsykologi befrukta utan att konkurrera med varandra.

Men utöver denna funktion inträder väsentliga fenomen: Förstärkningen sker inte bara som beröm. Den är väsentligen gester som låter på liknande sätt oberoende av vem som avger dem. När Lisa imiterar, så imiterar föräldrarna hennes imitation. Gesten går från Lisa till föräldrarna och tillbaka igen, till Lisa. Hon hör föräldrarna utbrista i samma vokala gest som hon själv nyss använde. Detta är vad Mead avser med att vokala gester låter sändaren av en gest få syn på sig själv (”come back on himself”, Strauss 1977: 25; Berg 2015: 151). När detta händer uppmärksammar Lisa att gesten har en speciell funktion; den transformeras till symbol när den returneras till Lisa, som själv nyss avgav gesten. Gesten ”comes back” till sin avsändare Lisa, men förmedlad genom föräldrarna. Lisas nervsystem kopplar ihop föräldrarnas svar med hennes egen gest, som i sin tur var en imitation av föräldrarna. Detta är den aspekt som andas överallt i del II av *MSS*: vokala gester tillåter en sändare att ”call out” även för sig själv den gest som hen har lockat fram hos andra.

Mead betonar vid upprepade tillfällen denna process: ”Det är detta som ger sådan speciell betydelse åt den vokala gesten: den är en av de sociala stimuli som påverkar den avgivande individen på samma sätt som när den avges av en annan individ” (Mead 1969: 62, min översättning). Fåglars läten och hundars skall är några av hans exempel. Båda är ”conversation with gestures”; samma process för fågel, hund och människa, den sociala processen att påverka andra på liknande sätt som sig själv. Mead inbjuder implicit till diskussion med dem som hävdar att fåglar och andra djur kan tänkas utveckla medvetande. Denna kritik mot Mead faller alltså med de enkla orden i citatet ovan. Den punkt där han gör skillnad är där nervsystemet och röstapparat hos fåglar och hundar – enligt den tidens etologiska kunskapsnivå – inte räcker till för att låta vokaliserandet nå punkten att ”come back on himself”. I dag vet vi annorlunda om detta. Mead talar också om ”en av de sociala stimuli som påverkar...” (min kursivering). Han menar inte att endast det talade språket fungerar.

Det fysiska är socialt, det sociala är konkret

Tillbaka till Lisa och stolen. Föräldrarnas symboler, för Lisa bara vokala gester, flödar. Men den konkreta socialiteten i situationen, att hon själv deltar med liknande läten, får henne att notera att de vokala gesterna centreras till olika objekt, några till stolen och några till gesten ”lisa”, båda initialt utan mening. Detta är i behavioristiskt språkbruk *betingning*. Sådan lever alla varelser med, men när processen lockar fram liknande responser hos sändare och mottagare utvecklas hos *Homo sapiens* (och en del andra djur, min anmärkning) något annat än mekaniskt responderande som papegojans röstimitation.

Imitation är en automatisk neurologisk funktion som hjälper processen på traven, men som inte *i sig* är meningsbärande (Berg 1976). Processen börjar i livmodern (Levitin 2012) och förverkligas med jollret på skötbordet. Den treställiga situationen med Lisa, föräldrarna och stolen fullkomnar den. Där föds Lisa till komplett mänsklig person med förmåga att producera symbolisk mening.

Föräldrarnas svar på Lisas gest ”stol” ger grunden för Lisas upptäckt att ”stol” inte bara är ett läte eller en signal utan ett pekfinger, en symbol: re-presentation, åter närvaro: ”stol” pekar på något *objekt*, den fysiska stolen som befinner sig i ett *sammanhang*, hennes aktivitet och situationen i sin helhet. Det fysiska föremålet och den *användning* hon har låtit det undergå är meningen med föräldrarnas vokala gest ”stol”, imiterad av Lisa, sedan återremitterad till föräldrarna, och så tillbaka som deras respons på hennes imitation. Gesten transformeras till symbol.¹¹ Dess knutenhet till situationen kan ses som exempel på pragmatismens teori om meningens handlingsberoende. De element vi särskiljer med Meads analys är: 1) minst två *subjekt* avger gester som lockar fram 2) *liknande respons* hos varandra mot 3) samma *objekt* inom ramen för 4) *konkret* 5) *beteendehandling* i en 6) *materiellt* framträdande *situation*. En vokal gest är utan signifikans, men när den blir symbol inträder den i ett system av ovan nämnda förhållanden. Detta är ett sätt att uttrycka skillnaden gest-symbol och ett sätt att uttrycka skillnaden mellan natur och kultur.

Detta blir ett gentemot Chomsky alternativt ogiltigförklarande av Skinners språk-teori. Språkbeteende är inte automatisk imitation av andras läten, utan omfattar hela situationen, med alla dess aktörer, inklusive stolen som materiell agent för Lisa. Lisa skapar själv mening med ”stol”, men hon gör det med föräldrarnas responser som modeller. Och utan dem gör hon det inte alls. Dokumenterade historier om ”vargbarn”, som överlevt utan mänskligt umgänge, visar detta. Giddens (1989) refererar den mest välkända, men många fler finns.

Processen runt Lisa är en *social process* snarare än en process med fysiska objekt eller individuellt beteende. Inget metafysiskt eller mentalt är inblandat som orsak; ingen kan avvara det materiella, fysiskt konkreta och händelserika som finns i situationen. Symboler föds inte i huvudet. De föds socialt ur sociomateriella beteendeprocesser men tycks ta plats i huvudet. Gillespie (2010) preciserar denna punkt i andra termer än jag.

Vi är här avlägsna från en menings- och språk-teori som gör den individuella människans genetiska utrustning huvudansvarig för språkkompetens. Chomsky (1972) och Steven Pinker (2015) hävdar biologins företräde framför socialiteten. Wilson (2004) och Hauser (2006) går längre och finner till och med moralens grunder direkt i gen-utrustningen.

11 Detta liknar Saussures (1970[1906–1911]) distinktion mellan betecknande (gesten) och betecknat (stolen). En annan likhet är Saussures tes att ett begrepps mening ligger i skillnaden mellan olika objekt som relaterar till begreppet: stol skiljer sig från pall . Detta utvecklas vidare i avsnittet Likhet olikhet .

Tre dimensioner hos symbolen

Lisas situation präglas av spontanitet och tanklös lustfylld aktivitet. Gestens övergång till symbol är emellertid komplex enligt punkterna i avsnittet ”Avgränsning” ovan. Jag preciserar nedan tre dimensioner av symbolens komplexa uppkomst. De ger möjligheter och sätter ramar för Lisas intelligens och emotioner. De härstammar från den sociala processen med Lisa, föräldrarna och stolen snarare än från hennes nervsystem.

Likhet–olikhet

Symbolernas kategorisering av världen sker i termer av *likhet* och *olikhet/skillnad*. Denna dimension ser ut som en kontinuerlig variabel. Objekt är mer eller mindre lika. Lisas neurologiska kapacitet lade grunden för hennes möjlighet att uppfatta likhet/olikhet hos vokala och andra sensoriska stimuli redan som femmånaders foster: hon kunde då uppleva och känna igen fenomenet rytm och olika karaktäristika hos den mänskliga rösten. Lisa levde alltså ett protosocialt liv i primitiv form redan som foster. Hon reagerade på röster genom bukväggen, på pappans och/eller mammans trummande på magen, på högläsningen av en saga, på gåendet i trappor och andra kropps rörelser hos mamman (Dowling 2012). En särskild form av stimuli får en avgörande betydelse för Lisas kommande mänskliga liv: mamma har en hjärtrytm, en puls, och blodets strömmande är periodiska susningar i denna process. Detta blir sannolikt grunden för Lisas uppfattning av rytmer och andra musikstimuli (Levitin 2012: kapitel 13; Rosengren 2022: 110–118).

Vad är rytm? En komplicerad händelseräcka med en enkel grundegenskap som vi genast uppmärksammar: *likhet* mellan slagen (hjärtats, pulsens) i en rytm. Annars skulle vi inte kunna uppleva rytmen som just rytm. *En* betoning (slaget, ”the beat”) *liknar* den *föregående* betoningen och förutsätter den *kommande*. Fostret gör en prenatal förkultur av att uppfatta *likhet* hos *händelser i tiden*. Fostret kan uppfatta auditiv och sensorisk likhet mellan stimuli som ges upprepat (Levitin 2012: avdelning VII). Fostret kan inte uppfatta och använda symboler, men äger neurologiska förutsättningar för det senare. Detta bör noteras när vi jämför djurs vokala kommunikation med Homo sapiens verbala symboler. Skillnaden kan graderas. Vissa djur närmar sig symbolens värld. Exempelvis uppfattar de Waal (2011[2009]) rytmisk gemensam uppfattning hos orangutanger. Han ser dem dansa rytmiskt av upphetsning vid ett åskväder.

Under linsen likhet–olikhet har ljuden i Lisas situation *liknande* auditiv karaktär för alla parter, och de förändras inte mycket under processens gång. Snarare konserveras ljudlikheten för varje ny upprepning. Men det finns också *olikheter*. När de vuxna upprepar Lisas imitation av dem låter den annorlunda på grund av annan röst, annat avstånd och eko i rummet. Lisas egen röst är markant olik de andras, ljus och oförmögen till korrekt uttal. Lisas version är med nöd tillräckligt lik för att kunna uppmärksammas som en version av samma gest.

Den vokala gestalten sägs ofta av Mead vara *identisk* i sin påverkan på närvarande individer. Han gör här ett språkligt slarvfel som bör analyseras. Jag vill visa att just det faktum att gesterna *inte* är identiska, oavsett givare och omständigheter, är en del av

deras funktion att skapa signifikanta symboler. Likheten är märkbar, men *inte* intill förväxling. Ljudmässig ”kongruens” är omöjlig.

Urskiljandet av likhet–olikhet förstärker *system*karaktären, nödvändig för symbolens funktion att vara tecken för något annat än sig själv. Tecken utgör en systemisk förbindelse mellan minst två objekt. Om man urskiljer likhet, men inte också olikhet, så finns inte likhet. Likhet framstår endast gentemot olikhet och omvänt. Begreppsparet konstituerar ett *minisystem* av länkade delar i ett inre variabelt förhållande. Lik förutsätter olik, som förutsätter lik.

Det som sagts i detta avsnitt är självklart, men jag har inte sett det tillämpat på symbolens väsen annat än fragmentariskt i Meads analys. Jag har gjort analysen för att belysa symbolens karaktär av systemisk helhetssträvan.

Närhet–distans

Perceptionen av dimensionen *närhet–distans* blir en konkret träning i att parallellt urskilja grader av likhet–olikhet. Om vi ser variation i närhet och distans, så blir detta samtidigt att urskilja likhet och olikhet. Vi ser här en högre systemnivå än den nyss nämnda: närhet–distans ingår en systempakt med likhet–olikhet. De fyra blir ett system.

Denna dimension finns i Lisas situation. De vokala gester hon imiterar är på distans, men hennes imitation är en händelse i total närhet, inne i hennes egen kropp. Samtidigt banar sig gesten väg ut från stämband, munhåla och läppar, den hamnar på distans från den totala närhet som rådde i uttalandets tidsmoment. Detta varseblir Lisa. Även vuxna kan, på en avancerad nivå, uppleva sådant hos sig själva, ibland plötsligt finna att de har sagt något som de inte visste att de skulle säga. En helt spontan impuls antog vokalt uttryck i ”offentligheten” utanför den egna kroppen, observerat av andra med liknande impuls.

Detta kan tyckas vara betydelselöst, men ingår i en komplex helhet av dimensionen närhet–distans. Gesten ”stol” far ju iväg till föräldrarna, som bollar tillbaka den till Lisa. Gestens resa har många stationer, på olika distans, och i olika typer av distans, från Lisa.

Det finns materiella varianter av närhet–distans i situationen. Stolen befinner sig på ringa distans från Lisa, men på några meters distans från de vuxna. Distansen ändras när Lisa släpper stolen och tar sig bort till de vuxna. Att behålla stolen i arbetsminnet¹² medan hon tar sig bort till föräldrarna, och att därifrån åter kunna uttala gesten ”stol” och få den bekräftad av de vuxna, det är att ta till sig en i både tiden och rummet växlande distans, där visuell och auditiv perception integrerar distanserandet till psykisk upplevelse.

12 Arbetsminnet går från bråkdelen av en sekund till någon minut (Levitin 2012: kapitel 13; Quinlan & Dyson: kapitel 10–12). I min analys gäller det upplevelsen av rytm. Arbetsminnet ger oss rytmupplevelsen. Samma ”beat” återkommer med mellanrum. Arbetsminnet kopplar samman dem till ett system, musikalisk rytm.

Symbolen ”stol” med sin koppling till objektet möjliggör för alla parter att behålla bilden av stolen och koncentrationen på den under processen; vi får ett *system* av objekt och händelser, inte *fragment*. Sammanhållande spindel i nätet är gesten ”stol” som under processen transformeras till symbol. ”Symbol” betyder ”tecken”. Den förbinder något med något annat. Det är symbolers väsen. Föräldrarna sitter på sina köksstolar och talar om den andra stolen, Lisas, som är både olik och lik föräldrarnas. De pekar på den stolen med sin symbol. Det är den processen av sammanhang som börjar etablera sig för Lisa när hon umgås vokalt med sina vuxna och sig själv runt stolen och stolarna som är lika och olika, nära och på distans.

Symbolen är dubbel, har utsida och insida, finns både här och där, men den vokala gesten har bara utsida. Varelsor som bara utövar vokala gester ser inte att dessa pekar på specifika objekt. Men när de, som Lisa, av den sociala processen blir förda fram till den punkten, blir gesten en symbol. Mead talar ibland om objektens *insida* och *utsida* och om *funktionella* (t.ex. Mead 1969: 323 f.) respektive *existentiella* handlingar, psykiska medvetna upplevelser (Engdahl 2004: 154–165; Berg 2018: 50, 54).

En sådan skillnad mellan vissa utpräglat sociala djur och Homo sapiens är att till exempel bins socialitet bara är funktionell, stereotyp och baserad på distinktioner mellan olika kroppstyper: olika kroppar ger olika arbetsuppgifter i bisamhället. I Homo sapiens-samhället är det tvärtom. Biologiska könsskillnader resulterar i olika arbetsuppgifter, men i övrigt är alla kroppar lika, medan differentieringen av arbetsuppgifter är närmast oändlig och ständigt i utveckling. Bisamhället är en biologisk maskin med perfekt fungerande produktion utan konflikter av annat slag än när inkräktare närmar sig. Människor däremot blir genom symbolerna existentiellt viljande och väljande varelsor. Därför utgör vårt samhälle ständig utveckling och konflikt mellan olika viljor, medan bisamhället knappast förändras på en miljon år och präglas av harmoni utom i fallet främlingars hot mot samhället.¹³

Jean-Paul Sartre (1983[1943]) uttrycker flerstädes medvetandets dubbelsidighet. Jag tar det i mina egna termer: Medvetandet är det, som det inte är (det är tanken på objektet), och det är inte det, som det är (objektet), säger han. Jämför symbolen: att ha både utsida och insida, att vara något annat (som mening) än den själv är (som ljud, läte). Medvetandet byggs av symboler, som förbinder fenomen. Symboler är verktyg för medveten socialitet, och växer ur vokala gesters protosocialitet. Mead (1932: 49) säger analogt med Sartre att socialitet är att kunna vara på två ställen samtidigt och/eller att kunna vara flera saker samtidigt.

Jag har i detta avsnitt lyft fram symbolens avgörande betydelse för förmågan att distansera sig från det omedelbara, nödvändig för reflekterande intelligens. Många forskare och språkfilosofier har behandlat ämnet men inte i sådan detalj som jag här närmast mig. Piaget berör i flera verk (t.ex. 1954[1937] och 1971[1947]) barnets växande förmåga till decentrering i allmänna termer, men utan ingående analys. Gillespie (2012) berör distanseringsförmågan i samband med Mead, men utan referens till symbolförmågan.

13 Jämförelser med binas ”språk” och samhälle tas upp i Johansson 2019.

Rum–tid

Dimensionerna rum och tid är nödvändiga för upprättandet av symbolsystem som ett språk. De överskrider den omedelbara situationen och upprättar ett potentiellt gränslöst universum. De utgör också livsvillkor för att dimensionerna likhet–olikhet och närhet–distans ska kunna fungera i en fysisk verklighet. Båda existerar inom det spatials rummet, och inom en historisk ram, den temporala dimensionen. Men rum och tid är upplevelsemässigt olika.

Rummet, den spatials dimensionen

Den olikhet–likhet som Lisa drivs att upptäcka för gesten ”stol” beror fysiskt av rummets och objektens materiella egenskaper. Pappas röst låter annorlunda än Lisas av konkreta materiella skäl som kan återföras på bland annat spatials egenskaper. Rösten kommer från annat håll, vilket i sig genast implicerar dimensionen närhet–distans. Men den frambringas också i en röstapparat med stämband, strupe, munhåla som spatials är olik Lisas, trots att den också är mycket lik. Likadant med distansens beroende av kökets spatials dimensioner. Rummet är självklart distansens förutsättning.

Tiden, den temporala dimensionen

Samma systemiska förhållanden råder också för dimensionen *tid*. Här blir analysen mer komplex i olika moment. Det förflyter tid från

1. föräldrarnas första uttalande av orden ”stol” och ”Lisa” som för Lisa är bara vokala gester, men symboler för dem själva, till ...
2. Lisas imitation(er) av dessa vokala gester, till ...
3. de vuxnas upptagande och reproduktion av Lisas imitation(er), och slutligen till ...
4. Lisas mottagande av föräldrarnas imitation(er) av hennes egen imitation(er) av dem.

Denna process är komplex. Därför dags att repetera Mead: Meningen för ett visst subjekt (Lisa) hos en vokal gest finns i förstone inte i subjektet självt eller i det objekt (stolen) som gesten kopplas till. Inte heller finns den primärt i psyket hos den som avger den vokala gesten (Lisa i moment 2). Meningen finns i den andra partens respons på moment 2), nämligen föräldrarnas imitation i moment 3), så som responsen uppfattas i moment 4) av den som avgav den vokala gesten i moment 2). Först i moment 4) kan Lisa låta gesten ”come back on herself”. Det sker genom att ljudlikheten i de olika stegen kopplar ihop gestens olika varianter i arbetsminnet. Redan här omfattar processen minst två varianter av andras svar på individens gest. Komplexiteten ökar förstås för varje nytt steg i den verbala dansen.

Mening kan alltså inte kopplas till objektiva egenskaper hos ett föremål eller en händelse i sig. Mening växer ur minst två individers reaktioner på händelser, inte ur händelserna själva. Inga två individer kan ha samma historia av sociala händelser bakom sig, varav följer att det inte finns två helt identiska meningsupplevelser. Därav

följer också att ständiga konflikter är fullt begripliga i mänskliga samhällen. Ett konfliktlöst samhälle blir omöjligt att föreställa sig mot bakgrund av denna meningsteori.

Kanske kan man säga att vår upplevelse av rim i poesi och ramsor är en yttre gräns för det korta arbetsminnet. Vi njuter av rimmet på grund av likhet och skillnad i ljud. ”Tinna” låter nästan som ”simma”, men inte riktigt. De flesta människor har kvar möjligheten att uppleva barnets expressiva njutning och det ”öron-och-hjärnakittlande” nöje som rimmet ger. Om rimmet ingår i en dikt på bestämd meter, så blir det ännu bättre. Metern markerar sig i dimensionen närhet–distans. Rimmad traditionell poesi ger ett gott exempel på hur människans minne byggs upp: att relatera händelser i rum och tid. Och upplevelsen av rytmen i poesin går förmodligen tillbaka på vår fostertillvaro, då vårt nervsystem registrerade rytmen som en grundläggande egenskap i livet (Dowling 2012).

Ingen slump eller naturens nyck gör att poesi lånar sig till tonsättning eller att poeter har ett känsligt sinne för det enkla och barnsliga i rimmets och rytmens lustfyllda kraft. Detta följer ett schema, grundlagt i vår prenatala miljö och i efterföljande sociala sammanhang, där någon signifikant annan person har mässat fram rytmerna i livets vardag och helg. Gamla rimmade psalmer är exempel på den barnsliga förmågan att uppfatta och skapa rytm och rim. Gustaf Fröding och Nils Ferlin förenar musikalisk rytm med barnsligt enkla melodiska rim. Deras dikter har därför lånat sig till tonsättningar; rytm fortplantar sig i melodi. Och inom den berättande rytms värld hade Selma Lagerlöf sagoberättandet som det starkaste minnet från sin barndom. Dessa personers begåvningar är beroende av rytmen. Och rytmen växer fram ur dimensionerna likhet–olikhet, närhet–distans och tiden som upplevt historiskt flöde.

I konsten finner vi hörnstenar för den spatiala dimensionens relation till likhet–olikhet och närhet–distans. Det är lätt att läsa in detta i den visuellt tydliga konsten: måleri, skulptur, arkitektur. Picassos *Guernica* ger exempel på likhet–olikhet, på närhet–distans (till de händelser som tavlan symboliserar), liksom tidsdimensionen, förstörelsen av en liten spansk stad vid en historisk tidpunkt. Fascination inför *Guernica* ger associationer till Syrien under 2010-talet och Ukraina under 2020-talet. En tidsutdräkt i historien blir en kedja, inte fragment av tid utan ett länkat system. Association är att binda samman symbolens tre grunddimensioner. Utan association dör det mänskliga intellektet. Alzheimer visar döendet genom fysiologisk degeneration.

Symboler som sammanhang

Dimensionernas relation till varandra skapar sammanhang och grunden för människans specifika kognitiva förmåga. Världen som sammanhang rotas i upplevelsen av mening, skapad ur den socialitet som låter symboler emergera ur vokala gester. Lisas situation handlar om att bygga kognitivt sammanhang, händelser (i tiden) och fysiska objekt (i rummet) som hakar i varandra till en kedja. Ständigt socialt länkande mellan människor skapar fenomenens mening för oss. Arv och miljö flyter samman i detta perspektiv. Hjärnan som arv behövs för att skapa förutsättning för sammanhang. Sammanhanget förändrar hjärnan. Till exempel mognar inte hjärnans känslocentrum,

det limbiska systemet, utan emotionell interaktionsutövning (Hart 2008, Hart & Schwartz 2010, Ward 2012).

Re-flektion betyder återspeglning. Sådan föds i symbolisk interaktion. Lisas situation är åter ett dugligt exempel på hur reflektion skapas. När Lisa går in i den symboliska världen kan hon bygga kontext. Begreppet ”social kontext” bör främst betyda att kontexter skapas socialt, inte bara att vi meddelar varandra de kontexter vi själva bygger. Reflektion betyder att kontexter relateras och återspeglas. Det är ytterst de vokala gesternas förtjänst.

På gränsen till sapiens; människa och djur

Alger & Alger (1997) hävdar att Mead antar talat symboliskt språk som unikt för människan. Young & Thompson (2013) gör en liknande genomgång och menar att många djur har tillgång till medvetande och jagmedvetande. De vill revidera Meads alltför fonocentriska ståndpunkt. Tendensen att erkänna utvecklat språk och tänkande bland många andra djurarter bekräftas av en växande etologisk forskning (Bosseldal 2019). Min text argumenterar för att Mead-kritiken hos nyss nämnda författare utgör vilseledande missuppfattningar på den punkten.

Meads viktiga bidrag rör inte talat språk som sådant, utan: 1) gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt, 2) att sådana kan utvecklas till språk, givet andra fysiologiska förutsättningar, och 3) att detta är förutsättningar för utvecklingen av medveten reflekterande intelligens. Jag har analyserat detta i detalj. Jag föreslår också ett studium av en mer elementär form av förspråklig upplevelse som har liknande funktion som språket; upplevelsen av rytm, som förbereder den avgörande funktionen hos språket: att etablera sammanhang mellan likhet–olikhet och närhet–distans inom dimensionerna rum och tid, det vill säga att kontextualisera en situations olika aspekter. Jag har poängterat att dessa dimensioner är förutsättningar för intelligensens medvetna reflekterande form. Jag har i detta syfte utvecklat, preciserat och konkretiserat Meads utsaga om de vokala gesternas transformation till symboler.

I illustrerande syfte vill jag säga några ord om avancerad djurintelligens. Få djur har förmågan att bygga sammanhängande komplexa kognitiva kedjor i rum och tid. Men några står på evolutionskedjans gräns till att kunna. Här ett experiment med en schimpans mitt emellan att kunna bygga och dra nytta av tankekedjor och att inte kunna det. Schimpansen har ett stort hägn, där den har tillgång till en stång med en krok i ändan. Med den kan den dra till sig föremål som ligger utom räckvidd. Den leker en stund med stången och dess funktion. Senare placeras en attraktiv bit mat utanför en del av hägnet där stången inte använts. Schimpansen görs uppmärksam på läckerheten. Men den hämtar inte genast stången för att dra till sig godbiten utan är påtagligt frustrerad en lång stund tills den till sist löser problemet.

Detta är ett exempel på när kontextuellt tänkande inte fungerar.¹⁴ Apan varseblir

14 Exemplet hämtat från SVT:s programserie *Vetenskapens värld*. Det liknar Köhlers (1925) experiment.

inte tillvaron i buren i ett större sammanhang. Stången försvinner för apan när den försvinner ur dess varseblivning.¹⁵ Den saknar ett vokalt uttryck som ”hängare” för minnet. Schimpansen behärskar inte kontexten. Men senare etologiforskning visar också utvecklad sammanhangsintelligens hos schimpanser och andra djur.¹⁶ Många djur har tydligt språkliknande vokalt beteende enligt kriteriet: *en* individ sänder *avsiktligt budskap* till en eller flera *andra* individer, vilka kan bete sig *rationellt* och *förutseende* utifrån det budskap de har tagit emot. Hos en del arter, till exempel samtalande valar, kan denna kommunikation bedrivas vokalt över stora avstånd i både tid och rum. En val kan styra en avlägsen annan vals beteende genom att berätta om till exempel förekomsten av ett sillstim. Späckhuggare bedriver genom vokala signaler samarbetsjakt med lång tidsplanering. Kognitionsforskare i Lund har visat resultat för korpar, höns och andra fåglar, som ur språksynvinkel är intressanta (Osvath 2014); de innefattar bruk av varierade vokala gester med drag av symboler, både inbördes och i korparnas fall med Osvath själv. Och enligt Osvath & Osvath (2008) kan schimpanser och orangutangar – i experiment – behärska rum-och-tid-kontext i samband med språkligt beteende.

Forskningen om djurs signalsystem och intelligensstyper är omfattande. Vissa djurarter har utvecklat vokala signalsystem med symboler som liknar mänskligt språk. De uppfyller därmed de centrala villkoren i Meads ursprungliga framställning. Homo sapiens är inte ensam om gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt. Ett forskningsfält öppnar sig för att i jämförande syfte utforska djurs kommunikation med moderna metoder. Det är intressant att intelligenta djurs högre kommunikation paras med gester som påverkar deltagare på liknande sätt. Min poäng är att orsakslaterala språk och medveten intelligens.

Lek – symbolens föregångare och partner (bland barn och vuxna)

Jag har tidigare hävdad att rytmupplevelsen förebådar språk och symbolförmåga. Leken är en livsform som liknar språkets, bland annat genom att rytmen är en väsentlig aspekt av bådadera. Jag har flerstädes framställt den som barnets form av språk före det talade språket och som samverkande med det. Rytm och lek är uppenbara partners hos förskolebarn. Den mänskliga intelligensutvecklingen skulle ligga på en lägre nivå om inte denna samverkan lek–språk funnes.¹⁷ Framför allt skulle den inte ha den systematiska sammanhangskaraktär som den kan ha; att börja en mental resa vid en punkt och fullfölja den till dess logiska slutpunkt. Åter är Lisa med stolen och föräldrarna exempel. Jag avslutar genom att lyfta fram några drag i leken som parallelliserar symbolen. Syftet är att belysa hypotesen att den primitiva rytmupplevelsen förebådar förmågan att relatera två tidpunkter till varandra i termer av likhetsupplevelse. Vi kan

15 Exemplet har likhet med vad Piaget avser med begreppet objektkonstans eller objektpermanens (Piaget 1954[1937], 1971[1947], Woolfolk 2016: 73).

16 Många exempel ges i Johansson 2019.

17 Berg 2011, 2018, 2020. Mitt påstående stöds i en översiktspublikation av Brock, Dodds, Jarvis o Olusoga (2009) och av åtskilliga andra forskare. Min syn på rytmens funktion stöds av Levitin 2012: kapitel 13 och 16.

då lyfta Meads tes om gesters påverkan på liknande sätt längre tillbaka, ända ner i fosterstadiet. Hans tes är ju att socialitet är att vara på två ställen samtidigt. Det börjar ett foster vara genom att känna igen två tidsmoment mot varandra, ”beat” och följande ”beat”. Där finns både likhet och tidsmässig distans mellan stimuli.

Leken utvecklar vad rytmen grundat: upprättar en distans inte bara mellan två händelser utan också mellan aktör och rollfigur. Men den gör det ur ett tillstånd av enhet och närhet. Den som iakttar intensiv lek på en förskola, eller den som lever sig in i en roll, upplever just identifikation, den förstnämnde som utomstående observatör av barnens inlevelse i rollerna, den senare i egen person. Man upplever sig för stunden som den man spelar.

Ett primitivt vuxenexempel kan vara patienten i primalterapi. Där krävs att man lägger undan reflekterande distanserad analys, går in i rollen och skriker av psykisk smärta. Dit kommer man emellertid genom ett rationellt beslut före och utanför terapin, alltså på distans: man bestämmer sig för att pröva på, eller för att man tror på denna terapi. Men väl inne upphör distanserat logiskt tänkande; man utlämnar sig själv åt utlevande av känslor, som antar formen av skrik, vilket uppmuntras från terapeutens sida. Skriket i sig lockar fram sådana känslor som klienten på avstånd har föreställt sig när hen inleder sessionen. Det innebär att man utifrån vandrar in i den känslöstämning som skrikandet uttrycker. Med Meads ord: man tar den roll man själv uttrycker. Uttryck föder intryck, gest föder känsla (Mead 1969, del I och II).

Grundaren Arthur Janov (1975[1970], 2012[1976]) etablerade skrikmetoden med boktiteln *Primalskriket*. Men bejakandet av total närhet och distansfrånvaro fungerar också med andra intensiva känsloutlevelser, som gråt, intensiv vrede eller glädje (Ward 2012, Hart 2008); en resa från distansering till total närhet. Det är en omvänd vandring i förhållande till den som Lisa gör med stolen. Hon går med föräldrarna från närhet till distans och utvecklar därmed reflekterande intelligens. Primalklienten gör (temporärt) tvärtom. Men vuxna måste ofta hålla distans till sina känslor, en process som liknar Goffmans (1959) ”cyniska rollspelare”. I mitt perspektiv blir det tydligt att ett pendlande mellan närhet och distans är ett genuint och nödvändigt mänskligt förhållningssätt. Lisas situation kan vara prototyp för pendlingen mellan närhet och distans.

Primalterapi är distanslös lek. Den syftar till att upplösa separation mellan subjekt och objekt. Man befinner sig (som subjekt) i sitt objekt (känslan/skriket inför smärtans ursprung). Detta är ett läge där symbolfunktionen saknar relevans. Primalklienten talar inte, hen skriker oartikulerat. Distinktionen subjekt–objekt faller samman, kollapsar. Den ärliga primalpatienten går in i en total infantilitet. Men de rollekande barnen i förskoleålder befinner sig i gränslandskapet mellan distanserandet och den totala närvaron, och de åker kana mellan dessa två lägen. Närhelst en social rollek fungerar ser vi barn som lever sig in i rollerna och lever sitt liv för ögonblicket bara i dem. Men ett barn kan också gripas av ilska när någon annan inte gör på rätt sätt, inte följer spelreglerna, och ilskan kan ta sig ohämmade uttryck. Även detta är frånvaro av distans – från det fenomen som först uppenbarar sig på just distans, regelsystemet. Pendlingen mellan närhet och distans går blixtnsabbt i småbarnsgruppen.

Ett äldre barn kan utifrån korrigera en annan deltagare. Då står det utanför leken och bedömer dess perfektion. Äldre förskolebarn närmar sig spelstadiet. Regelsystemet blir viktigare än hur den konkreta handlingen ser ut. Vad har hänt med dessa barn? Deras mognad består i att de distanserat sig från rollerna och de känslor som spelet framkallar. Men de kan ändå gå in i rollen helt och hållet, identifiera sig med den för en stund. Och efteråt kan de distanserat reflektera över leken och kritiskt granska den. De har gått in i den symbolburna och meningsimpregnerade världen, de hanterar den genom att använda symboler om de tillstånd och processer de ser.

Primalterapin och förskolebarnens rollekar kan återföras till variabeln *distans–närhet*. Primalklienten visar total närhet men terapeuten en behärskad distans. Barnen visar förmåga att vandra mellan närhet och distans. Detta är basträning för ”social kompetens”.

Variabeln *likhet–olikhet* kan vi betrakta på liknande sätt. Äldre barn kan diskutera roller i termer av likhet och olikhet gentemot ett föreställt eller faktiskt original. Hur såg kapten Krok faktiskt ut? Eller hur ska min avatar se ut om jag vill låta honom föreställa den figur jag vill framstå som? Vilka likheter och olikheter finns gentemot vad och vem?

Dimensionerna *rum–tid*, slutligen, visar samma grundlogik. Barnets skicklighet att hantera den växer genom rolleken. Rollekar odlar minnesförmåga: Hur såg mamma ut i morse? Hur pratar hon i jämförelse med förskolepersonalen och mina kompisar? Minnet skapar inte sig självt. Det kräver att man lever ett konkret liv bland konkreta andra i en materiell värld. Den nutida neurovetenskapen ger många exempel på detta.¹⁸ Ändå förvisar många introduktionsböcker i psykologi minnesförmågan till en autonom tillvaro i hjärnan som biologiskt organ. Symbolfunktionen är en nödvändig förutsättning för att det medvetna minnet ska skapas och fungera som en sammanhängande kedja, ett narrativ. Minnets viktigaste näring för att behärska tid och rum är variablerna likhet–olikhet och närhet–distans.

Barns tidsmedvetande är radikalt annorlunda än vuxnas, men utrymmesskäl förbjuder mig att gå djupare in på ämnet tidsupplevelsens relation till minnesutveckling. Symbolen och leken får vara huvudpersoner här. En slutsats är att leken bör betraktas som ett språk, som det mycket lilla barnet utövar långt innan dess färdigheter med det talade språket har mognat. Jollret är den första synliga sociala leken, och den förebådar förstås språket utan att ha dettas avgörande attribut att kognitivt medvetet förena två individer.

Jag är klar över att de dimensioner jag har tagit upp är klassiska. De går att finna i andra termer hos Saussure och hans många uttolkare och efterföljare i lingvistik, filosofi och socialvetenskap, till exempel Deleuze, Derrida, Foucault och Piaget. Men deras texter är ofta diffusa, svårtolkade och svåra att empiriskt analysera, med un-

18 Jag har tagit upp många sådana exempel i Berg 2018 där mitt ärende är att belysa socialiteten som nödvändigt villkor för att odla kognitiva och emotionella kapaciteter hos människan. Lindblom (2023) ger en forskningsöversikt av samma sak. Lekforskning har också bidragit till att förstå detta (Rasmussen 2016).

dantag av Piaget. Mitt ärende har varit att operationalisera, konkretisera och enkelt synliggöra vad som faktiskt händer vid språktillägnande. Tesen blir en utveckling, precisering och empiriskt prövbar konkretisering av Meads tes att gester, som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt, är nödvändiga för att skapa rationalitet, reflektionsförmåga, medvetande och jagmedvetande (*self*).

I dagens psykologi har en sådan tes åter blivit provocerande, så som när den lanserades. Många forskare vill placera dessa förmågor som biologiska substrat i hjärnan som biologiskt organ. Mead var föga spekulativ, mycket intresserad av konkretion och operationalisering. Trots sitt fokus på språket kom han för 100 år sedan till resultat som liknar dem som dagens neurovetenskap finner om den elementära/basala socialitetens betydelse.

Socialpolitisk exkurs

Om mina reflektioner är relevanta har de omfattande konsekvenser för språkligt agerande i vår digitaliserade och medikaliserade värld. Man måste ta hänsyn till tänkandets sociala ursprung när man ska förstå orsakerna till de neuropsykiatriska diagnoserna (npf). I praktiken har läkare inte tid eller råd med en primärt symbolbaserad behandling av dem. Detta bör inte fördunkla insikten att de kan vara orsaksmässigt förknippade med språkligt och socialt beteende. De flesta läkare och forskare behandlar praktiskt npf-tillstånden som biologiskt orsakade.¹⁹ Men de har ju också med självbilden att göra. Självbilden uppstår för Lisa då hon inser att "lisa" inte är ett läte utan ett tecken för personen Lisa. Vi har uppehållit oss vid hur Lisa skapar begreppet (= reflekterande medvetande om fenomenet) "stol". Men samma logik handlar också om att Lisa skapar begreppet för sin "person", Lisa.²⁰ Lisa är den som agerar i situationen med stolen. Hon blir stolkompetent. Och barnet med adhd-diagnos integrerar diagnosen som del av identiteten. Jag har behandlat detta i artikelform flerstädes, till exempel i Berg 2022.

Tillämpad på medikaliseringen av npf, liksom på mentalsjukdomar och sociala problem som i dag behandlas som individuella problem, samt på samtal mot skärmar i stället för konkret dialog, indikerar denna teori om symboliseringsförmågans sociala genes och dess revolutionerande konsekvenser. Npf och mentala sjukdomar där språket och självet figurerar kan inte förstås utan ett socialpsykologiskt perspektiv.

Det behövs också forskning som belyser hur social symbolisering sker i vårt digitaliserade och tidshetsade samhälle, fyllt av virtuella entiteter på elektroniska skärmar. Socialitetens begynnelse är konkret. Skärmens socialitet har abstrakta drag. Hur paras de ihop med konkret socialitet? Johan Asplund (1987) framställde tidigt en vision av

19 Detta märks tydligt i gällande beskrivningar av till exempel adhd, liksom i populärvetenskapliga texter om hjärnforskning. Se t.ex. Gospic 2015, Hansen 2019, Johansson 2019, Norberg 2014, O'Shea 2014.

20 Denna fråga upptar delar av Berg 2011 [1992], 2015 och 2018. De flesta andra Mead-tolkningar tar också upp just denna aspekt.

tänkbara scenarier vid en allt starkare dominans av abstrakt socialitet. Hur påverkas reflektion på makro- och mikronivåer av abstrakt socialitet?

I ett nytt internationellt forskningstillskott konstateras att barn redan i späda ålder producerar kvantitativt och kvalitativt mer språk om deras föräldrar pratar mycket. Detta gäller oavsett världsdel, klass, kön och mångspråkighet. Efter decenniernas diskussioner om klassens och/eller könets dominans för barnets utveckling, har vi här alltså stöd för Meads tryck på språket som en avgörande faktor för människors utveckling. Det är frekvens och kvalitet i föräldrars samtal med sina barn som avgör barnens språkliga utveckling (Schwartz et al. 2024).

Och min tes i denna artikel har varit att utvidga Mead: språkkompetensen sås i fostrets *rytmkänslighet*, får sina hjärtblad med *jollret/leken* och blommar ut i *språk* och *rollekar*, parallellt varvade under förskoleåldern. Processen resulterar i ett reflekterande medvetande, emotionellt och kognitivt. Jag ställer mig frågan hur reflektionsförmågan, som kräver re-ferens, återförande, till förfluten tid, påverkas av dagens medievärld. Främjas reflektion och lugn begrundan av Tiktok?

Referenser

- Alger, J. M. & Alger, S. F. (1997) "Beyond Mead. Symbolic interaction between humans and felines." *Society and Animals* 5 (1):66–82.
- Allwood, J. & Jensen, M. (2012) *Kognitionsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Asplund, J. (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Berg, L-E. (1976) *Människans födelse – en socialpsykologisk diskussion kring George Herbert Mead och Jean Piaget*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Berg, L-E. (2009a) "Lekens kontrapunktstämmer: lust, likhet och variation." I Jensen, M. & Harvard, Å. (red.) *Leka för att lära*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2009b) "Leken som meningsskapare." I Kazemi, A. (red.) *Välbefinnande i arbetslivet – socialpsykologiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2011[1992]) *Den lekande människan*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2015) *Personlighetens socialitet – en berättelse om Jaget, Duet och Miget*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2016) "Leken som symboliskt mirakel." I Rasmussen, T.H. (red.) *Lek på rätt väg? På spaning efter leken*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2018) *Socialitetens psykologi – språket som människans livsform*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2020) *Förskolebarnet – lek, språk och identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2022) "När spricker ballongen?" *Psykoterapi* 3:6–16.
- Bosseldal, I. (2019) *Vart tog behaviorismen vägen?* Lund: Lund Studies in Educational Sciences.
- Brock, A., Dodds, S., Jarvis, P. & Olusoga, Y. (2009) *Perspectives on play. Learning for life*. London: Pearson Education.
- Chomsky, N. (1972) *Language and mind*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. Svensk översättning (1969[1968]) *Människan och språket*. Stockholm: Pan/Norstedts.
- Dawkins, R. (2006) *The selfish gene*. New York: Oxford University Press. Svensk översättning (1992[1989]) *Den själviska genen*, andra utgåvan. Stockholm: Prisma.
- Dowling, J. W. (2012) "The development of music perception and cognition." I Levitin, D. J. (red.) *Foundations of cognitive psychology: core readings*, andra upplagan. Boston: Allyn & Bacon, Pearson.
- Engdahl, E. (2004) *A theory of the emotional self*. Diss. Örebro: Örebro University.
- Giddens, A. (1989) *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- Gillespie, A. (2010) (Uncorrected first proof) "The intersubjective nature of symbols." I B. Wagoner *Symbolic Transformation*. London: Routledge.
- Gillespie, A. (2012) "Position exchange. The social development of agency." *New Ideas in Psychology* 30:32–46.
- Goffman, E. (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York: Anchor Books. Svensk översättning (2020 [1959]) *Självframställning i vardagslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Gospic, K. (2014) *Den sociala hjärnan*. Stockholm: Brombergs.

- Gärdenfors, P. (2000) *Hur Homo blev sapiens. Om tänkandets evolution*. Nora: Nya Doxa.
- Gärdenfors, P. (2017) *Den svåra konsten att se sig själv*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Halas, E. "Conversation of Gestures." I George Ritzer (ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (2016) DOI: 10.1111/b.9781405124331.2007.x
- Hansen, A. (2019) *Skärnhjärnan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Hart, S. (2008) *Neuroaffektiv utvecklingspsykologi*. Malmö: Gleerups.
- Hart, S. & Schwartz, R. (2010) *Från interaktion till relation. Om anknytningsteori*. Stockholm: Liber.
- Hauser, M. (2006) *Moral minds*. New York: Ecco Press.
- Janov, A. (1975[1970]) *Primalskriket*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Janov, A. (2012[1976]) *Det kännande barnet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Johansson, S. (2019) *På spaning efter språkets ursprung*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Köhler, W. (1925) *The mentality of apes*. London: Penguin Books.
- Levitin, D. J. (2012) *Foundations of cognitive psychology: core readings*, andra upplagan. Boston: Allyn & Bacon, Pearson.
- Lorentz, K. (1957) "Companionship in bird life," I C.H. Schiller (red.) *Instinctive behavior*. New York: International University Press.
- Mead, G. H. (1932) *The philosophy of the present*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1969) *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago Press.
Svensk översättning (1976[1969]) *Medvetandet, jaget och samhället: från socialbehavioristisk ståndpunkt*. Lund: Argos.
- Norberg, J. (2014) *Hjärnrevolutionen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- O'Shea, M. (2014) *Hjärnan*. Nörhaven: Fri Tanke förlag.
- Osvath, M. & Osvath, H. (2008) "Chimpanze (Pan troglodytes) and orangutan (Pongo abelii) forethought. Self-control and pre-experience in the face of future tool use." *Animal Cognition* 11 (4):661–74, DOI 10.1007/s10071-008-0157-0. Springer Verlag.
- Osvath, M. (2014) *Att komma nära en korp*. Hämtad november 2014 via länk: sverigesradio.se/sida/avsnitt/460241?programid=909
- Piaget, J. (1954[1937]) *The construction of reality in the child*. New York: Basic Books.
- Piaget, J. (1971[1947]) *Intelligensens psykologi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Pinker, S. (2015) *The language instinct*. London: Penguin Books.
- Rasmussen, T. H. (1979) *Lekens betydelse*. Lund: Studentlitteratur.
- Rasmussen, T. H. (2016) *Lek på rätt väg?* Lund: Studentlitteratur.
- Rosengren, A. (2022) *Hela livet*. Stockholm: Norstedts.
- Quinlan, Ph. & Dyson, B. (2008) *Cognitive psychology*. New York: Pearson/Prentice Hall.
- Sartre, J.-P. (1983[1943]) *Varat och intet* (i urval). Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Saussure, F. de (1970[1906–1911]) *Kurs i allmän lingvistik*. Staffanstorps Cavefors.
- Skinner, B. F. (1959) *Verbal behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Strauss, A. (red.) (1977) *The social psychology of George Herbert Mead*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schwartz, I.-C., Soderstrom, M., Bergelson E. et al. (2023) "Everyday language input

- and production in 1,001 children from six continents.” PNAS december 12, 2023 *Psychological and cognitive sciences*. <https://doi.org/10.1073/pnas.2300671120s>
- Trost, J. & Levin, I. (1999) *Att förstå vardagen: med ett symbolisk-interaktionistiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Waal, F. de (2011[2009]) *Empatins tidsålder*. Stockholm: Karneval förlag.
- Teleman, U. (1983) *Tal & tanke*. Lund: Liber förlag.
- Ward, J. (2012) *The student's guide to social neuroscience*. New York: Psychology Press.
- Wilson, E. O. (2004) *On human nature*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Woolfolk, A. (2016) *Educational psychology*, trettonde upplagan. Harlow: Pearson Education.
- Young, R. L. & Thompson, C. Y. (2013) ”The selves of other animals. Reconsidering Mead in light of multidisciplinary evidence.” *Symbolic Interaction Studies in Symbolic Interaction* 40:467–483.

Författarpresentation

Lars-Erik Berg är professor emeritus i socialpsykologi vid Högskolan i Skövde, tidigare lektor i sociologi vid Göteborgs universitet. Han har i båda funktionerna utvecklat G. H. Meads uppfattning av beteendevetenskapen. Den mest kompletta redovisningen av arbetet finns i boken *Socialitetens psykologi – språket som människans livsform*, som följer socialitetens utveckling från fosterstadium till efterlevandes symboliska livsuppehållande av den döde. Den oftast använda exemplifieringen av temat har varit leken som livsform.

Lars-Erik.Berg@his.se

GUNILLA PETERSSON

Begreppet underklass i riksdagsdebatten 1971–2021

The concept of underclass in the parliamentary debate 1971–2021.

This article is a study of how the concept of underclass has been used in the Swedish parliament during the years 1972–2021. The questions asked are: to whom has the concept been applied, what problems are attributed to the underclass and what consequences are assumed to follow from the existence of an underclass? This is studied by means of a discourse analysis of parliamentary documents, such as motions, committee reports and addresses in which the concept has been used. The analysis shows that the concept of underclass has been used by all parties in the parliament. During the first part of the timeframe, left-wing parties used the concept more frequently, but during the last decades the concept has mostly been used by right-wing parties. Problems ascribed to the underclass are deficient education, unemployment and welfare dependency. Another conclusion is that the concept seems to refer to two different underclasses, an old domestic underclass that is in employment, and a new immigrated underclass that does not work.

Keywords: Underclass, political discourse, welfare dependency, social exclusion, class

Vad är överklass?

De tärande, de styrande

Vad är underklass?

De närande, de styrda

Raderna ovan är hämtade från August Strindbergs *Lilla katekes för underklassen*, som skrevs i mitten av 1880-talet.¹ Strindbergs katekes är en av de tidigaste belagda användningarna av begreppet underklass i Sverige. Intressant nog är den också en skrift som citerades och återopades vid flera tillfällen i riksdagen under 1970- och 1980-talen,

1 Citatet är hämtat ur ett nytryck av *August Strindbergs lilla katekes för underklassen* från Karneval förlag 2012, sidan 12, kursiveringar i original. Enligt förordet i denna bok var Strindberg inte först med att använda begreppet, utan hämtade det från Nils Herman Quidings *Slutlikvid med Sveriges lag* från 1865.

då av företrädare för nuvarande Vänsterpartiet.² Första gången begreppet underklass användes i riksdagen med den betydelse som Strindberg gav det, var emellertid långt tidigare. Det var år 1886 i en diskussion om ”de mindre bemedlade klassernas” missnöje över kommunala avgifter, vilket antogs kunna leda till konflikter mellan över- och underklassen (Motioner i första kammaren, N:o 33, 1886).

I svensk forskning finns ett fåtal studier som diskuterar begreppet underklass, då främst i samband med att andra begrepp för utsatthet och samhällelig underordning, såsom marginalisering och utanförskap, behandlas (se t.ex. Bengtsson 2012; Alm, Bäckman & Gavanas m.fl. 2010; Davidsson 2010). Det finns däremot ingen forskning som specifikt behandlar underklassen som begrepp. En anledning är förstås att vi i Sverige inte så ofta talar om underklass, att det är vanligare att använda begrepp som utanförskap och utsatthet, men kanske beror det också på att begreppet numera har fått en nedsättande betydelse. Som jag kommer att visa har begreppet dock aldrig försvunnit helt ur riksdagsdebatten. Det har tvärtom använts flitigt i samband med att vissa frågor diskuterats, inte minst under 2000-talet.

Användningen av begreppet underklass i riksdagen har en symbolisk betydelse på så vis att det etablerar begreppet och gör det giltigt som politiskt argument (jfr Wacquant 2022:53). Det slås fast att det existerar en underklass i samhället, och de problem som underklassen sammankopplas med görs till sociala problem som kräver politiska insatser (jfr *ibid.*). Det finns därför all anledning att uppmärksamma hur underklassbegreppet har använts i riksdagen och vilken betydelse det har givits.

Syftet med den här artikeln är att analysera hur begreppet underklass har använts och vilken innebörd det givits i riksdagsdebatten under åren 1971–2021. Här adresseras tre frågor: Vilka avses med begreppet? Vilka problem sammankopplas med underklassen? Och slutligen vilka konsekvenser antas förekomsten av en underklass innebära? Som en bakgrund till denna analys ställs också frågor om förändringar av användningen över tid samt om vem eller rättare sagt vilka partier som använder begreppet i riksdagen.

Underklassen som begrepp

Den svenska forskningen om underklassbegreppet är som nämnts ovan inte så omfattande. Det är i den amerikanska, och i viss mån även brittiska, forskningen som den engelska motsvarigheten *underclass* har behandlats mer extensivt. Intressant i sammanhanget är att det anses vara en svensk forskare som introducerade begreppet inom vetenskapen, nämligen Gunnar Myrdal. Myrdals användning av begreppet ”under-class”³ i boken *Challenge to Affluence* från 1963 uppges genomgående som det första omnämnandet av underklassen i vetenskapliga sammanhang (se t.ex. Robinson & Gregson 1992:38, Garrett 2017:2).

2 I ett anförande i riksdagen 2011 föreslog en representant för V att Strindbergs katekes skall tryckas upp på nytt och delas ut till alla högstadiungdomar inför hundraårsminnet av Strindbergs död 2012 (2011/12: KrU1, anf. 104).

3 Myrdal skriver ordet med både citationstecken och bindestreck.

I slutet av 1970-talet blev begreppet politiskt då det togs upp i den amerikanska fattigdomsdebatten. Det är också inom denna debatt som forskningen om dess användning är störst. Medan underklassbegreppet av Myrdal gavs en strukturell betydelse, som en beteckning för det lägsta skiktet i samhället, kom det i den amerikanska debatten snabbt att få en nedsättande innebörd och i många fall också likställas med USA:s afroamerikanska fattiga (Cameron, Cabaniss & Texiera-Poit 2012:25–29, Welshman 2013:142). Underklassen kopplades samman med arbetslöshet, avbruten skolgång, drogberoende och kriminalitet, men också med beroende av välfärdsförmåner samt beteenden eller en kultur som avviker från samhället i övrigt (Welshman 2013:142–143; Katz 2013:205–207; Wacquant 2022:81–82). De pejorativa konnotationerna har följt med begreppet till nutidens diskussioner av underklassen, och de finns även i den brittiska debatten. Värt att nämna är kanske att den underklass som diskuterats i Storbritannien inte i första hand sammankopplats med etnicitet, utan setts som del av arbetarklassen (Welshman 2013:162, 166).

Den nedsättande innebörden hos begreppet, i och med de asociala beteenden och moraliska tillkortakommanden som tillskrivs underklassen, har av forskare givits särskilda namn. Martin (2016:81) kallar den underklaslesen, Shildrick (2018:37–28) talar om en underklassberättelse och Levitas (1998:21) om en moralisk underklassdiskurs. Denna berättelse eller diskurs skulle kunna ses som ett slags idealtyp för hur underklassen har kommit att beskrivas. En idealtyp vars viktigaste element är ett fokus på beteenden och kultur i underklassen snarare än på struktur och socioekonomisk position.

Sammankopplingen med kultur förändrar på ett markant sätt grunden för urskiljandet av underklassen. Genom underklassberättelsen blir underklassen en grupp som kännetecknas av vissa beteenden eller en viss livsstil snarare än av sin ekonomiska utsatthet (Katz 2013:207). Berättelsen om underklassen har så också kommit att bli ett slagkraftigt argument i den socialpolitiska debatten i USA såväl som i Storbritannien. Både arbetslöshet och beroende av välfärdsstaten ses inom liberala och konservativa diskurser som en följd av alltför generösa välfärdsförmåner, och hänvisningar till en underklass fungerar på så sätt som politiska argument för neddragningar inom välfärdsstaten (Martin 2004:81,90). Underklassen blir därmed en klass för vilken välfärdens förmåner alltid anses utgöra en moralisk fara (*moral hazard*), med vilket menas att förmånerna i sig själva antas uppmuntra till utnyttjande av dem (Martin 2004:79–81). Förmånerna anses till och med kunna skapa ett beroende hos de individer som kommer i åtnjutande av dem. Det räcker emellertid inte med att välfärdens förmåner inom dessa diskurser antas skapa ett beroende, de sägs dessutom skapa en kultur av beroende som går i arv från generation till generation (Manicol 2017:106). Underklassens barn framstår därmed redan från födseln som dömda till bidragsberoende, till arbetslöshet och till reproduktion av sin klasstillhörighet och sin livsstil, eftersom de tidigt kontamineras av föräldrarnas kultur.⁴

4 Underklassbegreppet får här vissa likheter med Lewis begrepp fattigdomskultur (Lewis 1966) med vilket det också har jämförts (se t.ex. Welshman 2013; Gans 1990).

Underklassen antas emellertid inte endast vara moraliskt och kulturellt avvikande, den anses också utgöra ett hot. Med underklass underförstås en viss farlighet, enär klassens tillskrivna kriminalitet och allmänna oordning antas drabba även samhället i stort (Mann, 1994:86). Så blir berättelsen om underklassen i USA också ett slags varning för vad vi har att vänta i Europa och Skandinavien (Andersen & Elm Larsen 1995:75, Robinson & Gregson 2018:50). I diskursen kring underklassens farlighet finns som vi kan se vissa likheter med det som kallas moralisk panik, vilket också påtalats av flera forskare (Hayward & Yar 2006:10, Hancock & Mooney 2013:59).

I samband med underklassen som hot diskuterar brittiska forskare hur en annan diskursiv figur, det sönderbrutna samhället, har kommit att färga den politiska debatten. Det sönderbrutna samhället ses som en kris vars grund står att finna i de sociala problem som tillskrivs underklassen, såsom arbetslöshet, kriminalitet och bidragsberoende (Hancock & Mooney 2013:47). Under 2011 utbröt upplopp i flera engelska städer, vilka i media och politisk diskurs sågs som sprungna ur en fientlig och dysfunktionell underklass och betraktades som ett uttryck för det sönderbrutna samhället. Bränslat till den kris som oroligheterna antogs vara ett tecken på ansågs emellertid inte vara underklassen i allmänhet. I stället utpekades den underklass som sades bebo vissa områden eller en viss typ av områden, nämligen de offentligt subventionerade bostadsområdena (*social housing estates*). Dessa bostadsområden karaktäriserades i diskursen som välfärdsgetton och dess invånare som en socialt exkluderad och bidragsberoende underklass (Hancock & Mooney 2013:51). Underklassbegreppet kom i debatten således inte bara att innefatta en avvikande kultur, utan det sammankopplas också med vissa specifika platser. Dessa platser blir vad Wacquant kallar territoriellt stigmatiserade (Wacquant 2007:68), en stigmatisering som också vidhäftar dess invånare. När underklassberättelsen på detta sätt möter retoriska figurer som välfärdsgetton och det sönderbrutna samhället utpekades de sociala problemens epicentrum på ett tydligt sätt. Hotet mot samhället har sitt ursprung i vissa områden, och dessas problem antas inte vara utsatthet och fattigdom utan invånarnas moral och kultur (jfr Hancock & Mooney 2013:58). Området eller platsen kommer i förlängningen också att kunna fungera som en metafor för underklassen och dess tillskrivna problem.

Underklass är som framgått ett allt annat än entydigt begrepp, oavsett om det används i den vetenskapliga litteraturen eller i den politiska diskursen. Till slut blir det också svårt att skilja den vetenskapliga diskussionen från den politiska då de vetenskapliga framställningarna blir delar av den politiska diskursen, även om de då ibland får ett annorlunda innehåll. I historiska framställningar över underklassbegreppets användning, såsom Katz (2012:203–212), Welshman (2013:141–161) och Wacquant (2022:passim), blir politik och vetenskap också delar av samma debatt. Ett annat problem när det gäller den forskning som finns kring begreppet är att den i huvudsak handlar om USA och de särskilda omständigheter som råder där, både i fråga om vilka underklassbegreppet applicerats på och de politiska diskurser som begreppet blivit en del av. Därför är det också svårt att dra några slutsatser kring dess överförbarhet till svenska förhållanden. Däremot kan både den amerikanska och den brittiska forskningens resultat tjäna som jämförelsepunkter för analysen av underklassbegreppet i

svensk politik. Underklassberättelsen kan således användas som ett hjälpmedel för att urskilja olika användningar av begreppet och den innebörd det givits. Tanken är att forskningen om underklassbegreppets användning i andra länder kan användas som en bakgrund mot vilken begreppets användning i svensk politik kan framträda i relief.

Teoretiska utgångspunkter

Det finns flera sätt att göra distinktioner mellan olika typer av underklassbegrepp. Exempel på typologier finns i Cruickshank (2000:29–33) och Dixon, Carrier och Dogan (2005:23–27), som diskuterar olika underklassbegrepp utifrån vetenskapsteoretiska och metodologiska utgångspunkter. De slutsatser som dras i dessa analyser gäller dock begreppens potential för studier av de grupper som i olika sammanhang benämns som underklass, och typologierna är därför inte särskilt användbara i en analys av begreppets användning inom en politisk diskurs. Därför kommer jag här i första hand att använda de sätt att urskilja olika underklassbegrepp som Loïc Wacquant ger i sin bok *The Invention of the "underclass"* (2022:66).

Wacquant för i boken en diskussion kring olika framställningar av underklassbegreppet från dess introduktion i engelska språket i början av 1900-talet och fram till i dag.⁵ Utifrån dessa framställningar gör han en åtskillnad mellan tre olika sätt att se på underklassen. Dessa sätt som Wacquant kallar för underklassens "tre ansikten" är underklass som social position, underklassen som bärare av antisociala beteenden och slutligen underklassen som skapad av grannskapets problem (Wacquant 2022:66). För att den typologi som Wacquant utvecklat lättare skall kunna brukas som analysredskap har jag här valt att renodla de olika typerna av underklassbegrepp, och framställningen nedan är därför betydligt mindre nyanserad än i originalet.

Det första sättet att se på underklass, det vill säga som en social position, utgår från Myrdals bestämning av begreppet 1963. Med begreppet avsågs då den grupp som befinner sig längst ned i samhällets hierarki, en grupp av personer som inte är i arbete och som riskerar att uteslutas från både arbetslivet och samhället i stort. Underklassen som grupp urskiljs på detta sätt enbart utifrån sin objektiva position i en klasstruktur, där den kan ställas i relation till andra klasser såsom överklassen. Begreppet tar således ingen hänsyn till gruppens beteenden, kultur eller etnicitet (Wacquant 2022:67–75, 93).

Det andra sättet att se på underklassen, där den framstår som bärare av olika antisociala beteenden, har mycket gemensamt med det som Levitas (1998:21) kallar den moraliska underklassdiskursen, vilken enligt tidigare forskning varit det dominerande sättet att porträttera underklassen i (engelskspråkig) politik och media. Urskiljandet av underklassen har enligt detta synsätt inget att göra med dess position i samhällets klasstruktur, dess fattigdom eller dess bristande arbetsmöjligheter. Den kännetecknas snarare av en mängd asociala beteenden som gör att den avviker från samhället i övrigt,

⁵ Wacquant tar förstås inte upp Strindberg och dennes *Lilla katekes för underklassen*. Enligt *Oxford English Dictionary* var det i stället en skotsk revolutionär som använde det engelska begreppet första gången 1918.

och dess utsatthet betraktas ofta som självförvårdad. Underklassen får i denna inkarnation också en koppling till etnicitet och boende i vissa områden (Wacquant 2022:78–80).

Det tredje sättet att urskilja underklassen kallas av Wacquant för neo-ekologiskt. Synsättet ser underklassen som knuten till utsatta bostadsområden, och lyfter fram grannskapet eller närområdet som förstärkare av gruppens marginalisering (Wacquant 2022:93).⁶ I detta begrepp kombineras enligt Wacquant både strukturella förutsättningar och antaganden om asociala beteenden. Strukturen i form av arbetslöshet tvingar ekonomiskt utsatta grupper att flytta till vissa områden, och områdena i sig påverkar och förändrar de boende så att de kommer att utveckla vissa avvikande beteenden (Wacquant 2022:97–99). Det neo-ekologiska sättet att tänka kring underklassen har särskilt använts när det handlat om befolkningen i USA:s utsatta innerstadsområden. Även om detta underklassbegrepp försöker att introducera samhällsstrukturen som övergripande orsak, innebär det genom antagandena om asociala beteenden trots allt ett slags skuldbeläggande av gruppen underklass (Cruikshank 2000:33).

Metod

Det empiriska materialet för studien har insamlats via sökfunktionen på riksdagens hemsida genom en sökning på termen underklass. För att få ett så informationsrikt material som möjligt har studien, efter en initial genomgång av samtliga träffar, avgränsats till perioden från 1971 till och med 2021. Det är nämligen under dessa årtionden som användningen av begreppet har varit flitigast i riksdagen. Även om begreppet har funnits med i riksdagsdebatten sedan sent 1800-tal, rör det sig om enbart ett fåtal användningar per decennium före 1970-talet.⁷ Avgränsningen har också gjorts för att kunna belysa den politiska debattens förändring över tid och samtidigt ge en så aktuell bild av begreppets användning som möjligt.

Från sökningens träffar har jag tagit bort sådana som handlar om annat än människor, till exempel tåg och årskurser i skolan. För att avgränsa studien till riksdagsdebatten har jag också tagit bort SOU:er och andra utredningar. Det som har studerats är anföranden i riksdagen, motioner, propositioner, interpellationer, skrivelser och utskottsbetänkanden.⁸ Totalt har jag funnit 245 träffar i dokument och anföranden där begreppet används. Antalet enskilda användningar av begreppet är dock fler än så, då det ibland används fler än en gång i samma anförande eller motion.

Ytterligare en kommentar måste göras i detta sammanhang. På riksdagens hemsida går det att söka utifrån årtal eller rättare sagt riksmöten, men en sådan sökning ger ett

⁶ En forskare som använt detta sätt att se på underklassen är Julius Wilson i boken *The truly disadvantaged. The inner city, the underclass and public policy* (2012[1987]).

⁷ Underklassen diskuterades även relativt frekvent kring förra sekelskiftet, då i huvudsak i anslutning till överklassen och dess privilegier i jämförelse med underklassens umbäranden.

⁸ Ett sätt att ytterligare begränsa studien skulle vara att ta bort utskottsbetänkanden och propositioner, då dessa inte på samma sätt som motioner och anföranden i riksdagen är partianknutna. Dock har jag velat ha med dessa dokument, då de visar på en partiöverskridande och på så sätt ett slags sanktionerad användning av begreppet underklass i den mån det förekommer i dokumenten.

något annorlunda resultat i fråga om antalet träffar än det jag själv funnit. Det finns två förklaringar till detta: dels att en årtalssökning tar med den typ av texter som jag uteslutit, dels att varje debatt där underklassbegreppet använts räknas som en träff, medan jag har urskilt enskilda anföranden där begreppet används. Eftersom det ibland används i flera anföranden under en och samma debatt får jag också fler träffar under vissa år, medan jag under andra år har räknat in färre träffar än en sökning på årtal via riksdagens hemsida ger.

Materialet har studerats med i första hand kvalitativ analys, men även kvantitativa mått används. Den kvantitativa genomgången tjänar som ett slags bakgrund till den kvalitativa analysen och utgörs av en mycket enkel deskription som urskiljer antal användningar under femårsperioder relaterat till användarnas politiska hemvist samt i några fall antalet användningar kopplat till vissa frågor eller vissa formuleringar. Den huvudsakliga kvalitativa analysen har varit inriktad på det innehåll som begreppet givits vid användningen. De tre frågor som presenterades i inledningen har styrts analysen på så sätt att den har uppmärksammat vilka grupper som avses med begreppet, vilka problem som sammankopplats med underklassen och vilka konsekvenser förekomsten av en underklass sagts medföra. Vid kodningen av materialet har olika kategorier av problem, såsom arbetslöshet, kriminalitet och bidragsberoende, urskilts. Därefter har en jämförande analys genomförts mellan de olika kategorierna för att finna mönster i diskursen. Kategorierna har på detta sätt relaterats till de olika de olika grupper som betecknats som underklass. På liknande sätt har även de konsekvenser som antas följa av existensen av en underklass kategoriserats och satts i relation till grupper och problem.

Analysen kan betecknas som en form av diskursanalys. Den kan ses som en analys av den politiska diskursen om underklassen, då det som studeras är det som kan sägas och skrivas om underklassen i riksdagen (jfr Foucault 1993[1971]: 57). Förutom ett intresse för det språkliga innebär det diskursanalytiska perspektivet också att studien enbart handlar om det som sägs om underklassen, och att den inte kan uttala sig om de grupper i samhället som begreppet appliceras på (jfr Petersson 1995:33–35). Studien säger således inget om huruvida det i realiteten finns en samhällelig underklass och vad som i så fall kännetecknar den.

I framställningen av resultaten har jag genomgående valt att använda de nuvarande partibeteckningarna även för de partier som bytt namn liksom förkortning. Det är också partibeteckningarna jag utgår ifrån i analysen, medan de enskilda riksdagsledamöters namn inte nämns. För att framställa de politiska skillnaderna använder jag en indelning av partierna i olika block. De formuleringar som används är högerblock respektive vänsterblock. Till högerblocket har jag här räknat SD, M, KD, L och C, till vänsterblocket MP, S och V. I redovisningen använder jag också beteckningen det borgerliga blocket. Jag avser då inte SD, utan enbart de traditionella borgerliga partierna.

I fråga om några av de analyserade dokumentens art har jag i redovisningen tagit mig friheten att använda förkortningar. Förkortningarna är som följer: RP (Riksdagens protokoll), Mot. (Motion) och Prop. (Proposition). Studiens tillvägagångssätt har granskats och godkänts av Etikprövningsmyndigheten (Dnr 2023-05572-01).

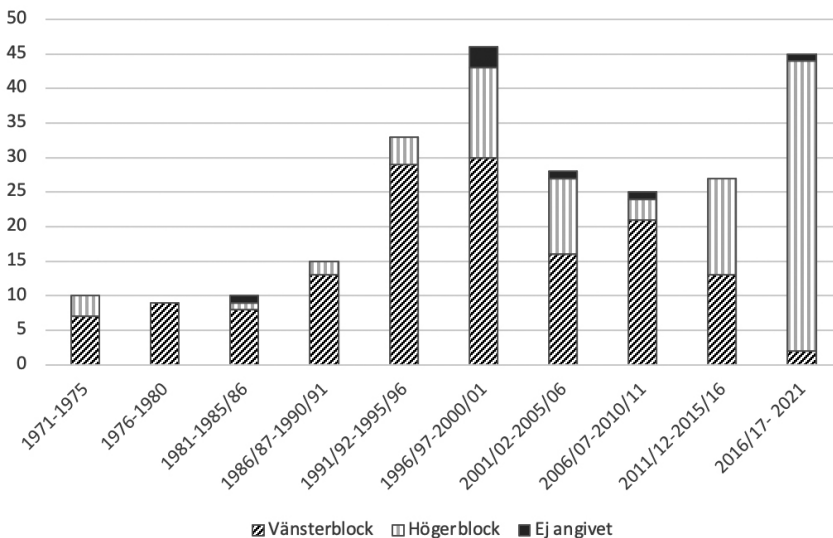
Resultat och analys

Redovisningen tar sin början i en kvantitativ sammanställning av antalet gånger begreppet underklass använts i riksdagen, uppdelad på femårsperioder, samt en diskussion kring vilka som använt det. Som tidigare nämnts tjänar denna del som en bakgrund till den följande kvalitativa analysen. Därefter diskuteras vilka som avses med begreppet underklass, det vill säga vilka grupper som omtalas i samband med dess användande. Slutligen diskuteras de problem eller frågor som tagits upp i relation till underklassen och de konsekvenser som förekomsten av en underklass antagits innebära.

Begreppets förekomst i riksdagsdebatten

Underklassen har omtalats i riksdagen under hela den period som studien avser, men begreppet användes betydligt flitigare från och med mitten av 1990-talet och fram till och med 2021. Som framgår av diagram 1 nedan kan vissa kluster av år då begreppet används mer frekvent än annars urskiljas. Dessa finns framför allt slutet av 1990-talet och mitten av 2010-talet. Under båda perioderna handlar majoriteten av inläggen om framväxten av vad som har kommit att kallas en ”ny underklass”. Fram till och med 1990-talet är det i huvudsak vänstern som använder underklassbegreppet, men under 2000-talet används det alltmer av partierna i högerblocket, som från och med mitten av 2010-talet är näst intill de enda som hänvisar till en underklass i sina inlägg. Underklass har således gått ifrån att vara ett begrepp som använts av vänstern till att bli en del av högerblockets politiska argumentation.

Diagram 1: Antal tillfällen då underklassbegreppet använts uppdelat på femårsperioder⁹ och politisk färg.

⁹ Den sista stolpen i diagrammet innefattar dock 5,5 år, då jag där inkluderar hela år 2021.

Vad eller vilka avses med begreppet underklass?

Det vanligaste sättet att använda begreppet är för att urskilja en viss grupp av individer och deras underordning eller utsatthet. De som i materialet framställts som tillhörande underklassen är: livegna, småbönder, arrendebönder, lågavlönade arbetare, arbetslösa, lågutbildade, kvinnor, handikappade, invandrare, flyktingar, ungdomar, utländska doktorander med stipendium, riksdagsledamöter, missbrukare, thinnersniffare, hbtq-personer, pensionärer, gästarbetare samt befolkningar som förtrycks eller utnyttjas i andra länder. Medan vissa av grupperna endast omnämns i inlägg från en och samma grupp av riksdagsledamöter och i ett fåtal diskussioner eller under en viss tid, återkommer hänvisningar till grupper som arbetslösa, invandrare, flyktingar, lågutbildade och i viss mån även kvinnor under hela den studerade tidsperioden.

Emellertid används begreppet underklass också i ett annat syfte, nämligen för att retoriskt lyfta fram ojämlikheten och skiktningen av samhället eller för att invända mot sådana tänkesätt. I dessa inlägg ställs underklassen mot överklassen, såsom i de citerade raderna av Strindberg. Ett exempel på en sådan användning kan hämtas från ett inlägg av en företrädare för Vänsterpartiet i en debatt om lagen om omhändertagande av berusade personer (LOB).

Uttryckt i klartext: När underklassen super finns det alltid lagar som kan användas för att sätta fast den som bär sig illa åt, men när överklassen super är lagarnas räckvidd begränsad, hur illa man än bär sig åt. Lagen om tillfälligt omhändertagande visar sig här som den klasslag den verkliga är och som vi i vpk alltid framhållit att den är. (RP 1977/78:449)

Precis som i inlägget ovan är det oftast företrädare för Vänsterpartiet som talar om underklassen i relation till överklassen (Se även RP 2006/07, anf.19). Undantag från detta utgörs bland annat av moderater, som under 1970-talet invände mot användningen av olika klassbegrepp och menade att begrepp som underklass och överklass liksom indelningen i socialgrupper ”saknar all förankring i verkligheten idag” (RP 1975:29).

Om vi återvänder till frågan om vilka som antas tillhöra underklassen finns en skillnad mellan de grupper som räknats upp ovan, det tycks nämligen som om det talas om två olika underklasser – en gammal, traditionell underklass respektive en ny underklass (jfr Svedgard, 2016:15). Redan i slutet av 1970-talet finner vi anföranden som varnar för ”framväxten av en ny underklass” liksom för framväxten av en ”permanent underklass”. Det som kännetecknar den nya underklassen sägs vara bristande utbildning och arbetslöshet, men kanske framför allt att den är invandrad. Vi ser således här en skillnad mellan å ena sidan en infödd, gammal underklass som är i arbete och å andra sidan en ny, utrikesfödd underklass som saknar arbete. Det första tillfället då den nya underklassen omtalas är i en motion från Socialdemokraterna år 1979:

Det finns ett klart samband mellan dålig utbildning och arbetslöshet. Arbetsmarknadsstatistiken pekar på höga arbetslöshetsprocent bland invandrarungdomar. Om inte snabba åtgärder sätts in kan vi skapa en ny permanent underklass. (Mot.1979/80:1305)

Det här anförandet kan ses som början på ett nytt sätt att använda beteckningen underklass. Den gamla underklassen försvinner alltmer ur den politiska diskursen, även om den återkommer i debatten kring vissa frågor, och under de följande decennierna kommer det mer och mer att handla om den nya, invandrade underklassen. Det är också denna nya och framväxande underklass som diskuteras under de år då underklassbegreppet används som flitigast.

En intressant observation i relation till den nya underklassen är att den hela tiden är i vardande. Precis som i den citerade motionen ovan är den ännu inte här – den skapas eller växer fram. Oavsett om hänvisningarna till en ny underklass görs 1979 eller 2021, är det alltid hotet om dess framväxt eller permanentande som utgör det politiska argumentet. Framväxten av en ny underklass framställs som en fara vilken endast kan undvikas genom de politiska åtgärder som föreslås i de olika inläggen. Retoriken kring underklassens framväxt som ett hot blir tydlig i ett anförande av en företrädare för Liberalerna år 2019:

Detta är särskilt tydligt i våra utsatta förorter, där vi ser framväxten av bidragsberoende och sysslöshet och framväxten av en ny underklass. Det är grogrunden för den kriminalitet som vi ser, inte minst i Malmö i Skåne där jag själv bor, som sliter isär vårt samhälle, skapar otrygghet och gör att samhället inte håller ihop. Det är ett samhälle där det blir viktigare varifrån man kommer än vart man är på väg. (RP 2019/2020, anf.56)

Formuleringarna i de citerade raderna finns med i ytterligare tre inlägg från samma riksdagsledamot. I ett anförande från 2018 framställs hotbilden än tydligare när den sista meningen som citeras ovan förlängs som följer "... än vart man är på väg är ett farligt samhälle" (2018/19: anf.12).

Det här inlägget är bara ett i mängden av dem som varnar för framväxten av en ny underklass och för de problem som denna anses kunna föra med sig, såsom kriminalitet, otrygghet och splittring av samhället. Förutom varningen för den nya underklassens framväxt finns i utdraget ännu en återkommande tankefigur när det handlar om den nya underklassen, nämligen att den ses som platsbunden. Till skillnad från den gamla underklassen, som sällan kopplas samman med särskilda platser, framstår den nya underklassen nästan alltid som bunden till en viss plats – förorten eller det utsatta området i storstaden. Det är här, i de utsatta områdena, som den antas växa fram. I begreppet ny underklass sammankopplas således en mängd sociala problem vilka skapar en bild av denna nya underklass som näst intill verkar tas för given i diskussionen, en bild där etnicitet, arbetslöshet, platsbunden utsatthet och utanförskap kan underförstås.

Om vi ser närmare på de senaste årens debatt och användningen av begreppet blir bilden av den nya underklassen emellertid inte lika entydig. Här är det framför allt i de inlägg som görs av representanter för Sverigedemokraterna som begreppet ibland används på ett annat sätt. Den nya underklassen är i dessa inlägg inte längre i vardande eller på framväxt, utan framställs i stället som ett faktum här och nu. Ett exempel finns i en motion från detta parti, där problemen formuleras som att vi har en ”i det närmaste institutionaliserad etnisk underklass” (Mot. 2020/21:4073). En annan skillnad i Sverigedemokraternas inlägg är att de även urskiljer andra grupper som sägs bilda en ny underklass, som funktionshindrade och pensionärer. I en motion från SD 2020/21 framställs till exempel pensionärer som en ny underklass:

Den ekonomiska situationen för många av Sveriges pensionärer har under flera år varit under all kritik. Det släpps årligen rapporter som visar att andelen personer som lever på så kallat äldreomsorgsstöd ökar. Det förekommer att människor efter ett helt yrkesliv, trots lång tids arbete har så låg pension att den knappt räcker till att betala räkningarna. Detta har skapat en ny underklass bland de människor som byggt upp den välfärd vi idag får ta del av i Sverige. (Mot. 2020/21:3106)

Den nya underklass som omtalas i utdraget ovan är inte arbetslös och förmodligen inte heller bosatt i ett utsatt område. Den utgörs av personer som ”har arbetat ett helt yrkesliv” och som har ”byggt upp” den svenska välfärden. Här tycks det som om den gamla, arbetande, traditionella underklassen återuppstår, nu som en underklass som inte förtjänat den utsatthet som pensionärlivet kommit att innebära. Den politiska retorik som utnyttjas när denna nya underklass lyfts fram bygger inte på hotbilden, utan på den moraliska indignationen. De utgångspunkter som impliceras i detta uttalande framkommer tydligt i en annan motion från samma parti, där det fastslås att ”den som vill komma i åtnjutande av alla de förmåner och privilegier som följer av det svenska medborgarskapet, bör ha gjort rätt för sig, och kunna stå på egna ben, utan att vara samhället till last” (Mot. 2020/21:4073). Välfärden blir en rättighet endast för dem som själva bidragit genom arbete och inbetalning. Den inhemska underklassens rättigheter ställs här mot den invandrade underklassens brist på prestationer och därav följande moraliska utestängning från sådana rättigheter.

Den moraliska undertonen i det ovan citerade inlägget är förstås inte unik för SD:s politiska retorik, utan finns i de flesta partiernas framställningar av underklassen. Än tydligare blir den moraliska dimension som vidhåftar begreppet underklass när vi ser på de problem som underklassen anses drabbas av eller ge upphov till.

Underklass och sociala problem

Under hela den studerade perioden finns det två sociala problem som (den nya) underklassen nästan genomgående sammankopplas med, nämligen arbetslöshet och bristande utbildning eller skolgång. En övervägande majoritet av inläggen handlar om just detta, oavsett partifärg. Problemen anses också hänga ihop: bristande utbildning antas leda till arbetslöshet. Denna utveckling anses bidra till framväxten av en

lågutbildad underklass med vilken en rad andra problem, såsom bidragsberoende och kriminalitet, antas följa.

Bristande utbildning och arbetslöshet skapar en ny underklass

Skolan framställs i vissa inlägg som om den direkt bidrar till att skapa en underklass. På 1980-talet menade Vänsterpartiet att vi riskerar att få ”en skola som på ett tidigt stadium sorterar ut den nya underklassen” (Mot. 1983/84:72). I slutet av samma årtionde ansågs problemen med en lågutbildad underklass till och med vara så stora att miljöpartister framhöll att utbildning inte enbart kan ses som en rättighet, utan också måste vara en skyldighet. I en motion argumenterade de för att utbildning inte kan vara frivillig om vi inte skall ”återskapa en stor och dåligt utbildad underklass” (Mot. 1989/90:Ub211).

I Miljöpartiets motion liksom i många av de andra inläggen kring skolan är det den nya underklassen som står i fokus. Det är skolgången för barnen till utrikes födda föräldrar som ger anledning till oro. Under åren runt millennieskiftet diskuterades den skiftande kvaliteten på skolor i olika områden, och då främst den sämre kvaliteten på skolor i utsatta områden. Socialdemokraterna drog i en motion slutsatsen att skolan på detta vis skapar en ”över- och underklass” (Mot. 1998/99:Ub231). Även de borgerliga partierna framhöll att något måste göras åt skillnaderna mellan olika skolor för att förhindra framväxten av en underklass i utsatta områden. För Moderaterna var det stora problemet att barn och ungdomar i dessa områden inte lär sig svenska. Lösningen var att låta elever och föräldrar fritt välja skola och inte hänvisas till skolan i det område där de bor. I både motioner och anföranden argumenterade moderater som nedan:

Men kvaliteten och innehållet i den undervisning som sker i skolan ska väl inte påverkas av vilka efternamn de har som bor runtomkring skolan. Detta är ytterligare ett argument för att eleverna själva ska få välja skola – så att kvaliteten på skolan styr, inte vilket område man bor i, och så att de här eleverna kan börja prata svenska på skolgårdarna. I verkligheten ser det nämligen ut så här – det gäller nu ett citat av en pojke som är ordförande i Turkiska Ungdomsförbundet: ”Det vi ser är Sveriges nya underklass --- Jag pratade turkiska hemma, turkiska i skolan och obegriplig svensk-turkisk slang med kompisarna. För att lyckas vända denna trend krävs att alla invandrare som svenskar förstår att: vägen heter utbildning”. (RP 01/02:100, Anf.56)

Det intressanta med raderna ovan är citatet i anförandet. I stället för att själv lyfta hotet om en ny underklass citerar riksdagsledamoten en person vilken beskrivs som en representant för den utsatta gruppen. Genom att den citerade presenteras som ”en pojke som är ordförande i Turkiska ungdomsförbundet” framstår uttalandet som ett vittnesbörd direkt från skolgården. Som en röst från skolgården vittnar citatet om erfarenheter som inte kan negligeras, och problemen framstår än tydligare. Just dessa rader citeras också i tre andra inlägg från samma parti och med samma förslag som lösning på problemen (Se Mot. 2000/01:A244; Mot. 2000/01:UB40; Interpellation 2001/02:377).

Hur bristande utbildning skapar en ny eller permanent underklass återkommer i flera inlägg även under 2010-talet. Farhågorna gäller då inte längre språkkunskaper eller kvaliteten på skolorna, utan att så många lämnar grundskolan utan behörighet till gymnasiet.

Problemet med den nya lågutbildade underklassen framställs också som ett hot mot samhället (se t.ex. RP 17/18: 98, Anf.75; RP 17/18:15, Anf.8). Här återkommer den tidigare nämnda tankefiguren om samhället som slits isär med kriminalitet och otrygghet som följd. Framför allt är det borgerliga riksdagsledamöter som för denna typ av argumentation. Nedan finns ett exempel från ett anförande av en representant för Centern:

Tudelningen av Sverige är på riktigt. Den går djupt mellan stadsdelar och landsändar. Den skär mellan dem som har god utbildning och dem som inte ens har gått ut gymnasiet, mellan inrikes födda och nyanlända, mellan dem som alltid har haft ett jobb och dem som alltid varit utan. I tudelningens spår riskerar en ny social underklass att växa fram, parallella samhällen uppstå och otryggheten att breda ut sig. Men regeringen blundar. (RP 2016/17:33, Anf.102)

I det citerade inlägget återkommer tre attribut som vi känner igen från den politiska diskussionen om underklassen ovan – arbetslöshet, bristande utbildning och migrantstatus. Vi känner också igen tankefiguren om det sönderslitna samhället, även om den nu uttrycks i termer av tudelning. Men det som blir intressant i det här inlägget är att kausaliteten i relationen mellan underklassen och samhällets söndring framstår som omvänd. Tudelningen av samhället framställs som ett faktum, den är redan här, och det är ”i tudelningens spår” som en ny underklass riskerar att uppstå och det är tudelningen som skapar otryggheten, inte underklassen i sig.

Även om orsakssambanden framstår som annorlunda i citatet ovan är de problem som tas upp i inlägget liksom de lösningar som föreslås på inget sätt nya. Tidigare i inlägget, liksom i många andra från Centern och andra borgerliga partier, anges lösningen vara att ta bort trösklarna på arbetsmarknaden. De trösklar som avses gäller i första hand anställningstryggheten, och lösningen är en uppluckring av denna samt att frångå kollektivavtal och i stället införa lägre ingångslöner. På så sätt skulle fler nyanlända kunna ta sig in på arbetsmarknaden och vi skulle kunna hejda framväxten av en ny underklass bland dem som nu är inlåsta i arbetslöshet och utanförskap (se t.ex. Mot. 2026/17:3730, RP 2016/17:13 anf. 93, RP 2017/18: 131 anf.5, RP 2017/18:15 anf.6). I den borgerliga politiska diskursen är det således lagarna på arbetsmarknaden som är roten till problemen. En annan bov i dramat enligt den borgerliga retoriken är välfärdens förmåner, vilka indirekt antas bidra till arbetslöshet och på så sätt leda till framväxten och permanentandet av den nya underklassen.

Alla inlägg kring underklass och arbetslöshet skiljer dock inte ut den nya underklassen, och det är inte bara den nya underklassen som kan anses innebära en fara för samhället eller enskilda individer. I en diskussion om ungdomars narkotikaanvändning i riksdagens socialutskott vid mitten av 1990-talet avgav en representant för Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle följande utlåtande:

Till denna bild hör också en ungdomsvärld och en ungdomskultur som idag är oerhört upplevelseorienterad, med ett ständigt sökande efter nya kickar. Man får nog heller inte glömma bort arbetslösheten, även om den inte får tillmätas alltför stor betydelse vad gäller drogmissbruk. Men den arbetslösa underklassen är skraddarsydd för att hänga i gathörnen och slå ihjäl tiden, och tyvärr alltför ofta en och annan individ som råkar passera. (1996/97 SoU:10)

Det utdrag som citeras här är unikt i materialet, och då inte bara för att det påtalar den arbetslösa underklassens närmast nonchalanta utövande av dödligt våld, utan också för att den som citeras företräder en intresseorganisation och inte ett politiskt parti. Sammankopplingen av underklass, arbetslöshet och brottsproblematik är däremot inte ovanlig, i synnerhet inte under de senaste tio åren. Återigen är det i den nya, framväxande underklassen som dessa tendenser skönjs. En företrädare för Liberalerna gör detta klart i en motion från 2017:

300 000 nyanlända eller lågutbildade är fast i ett bidragsberoende och kan få gå många år i hopplös väntan på det första jobbet. Den stora klyftan i Sverige går mellan den som har ett arbete och den som inte har det. I utanförskapet växer en ny underklass fram, och här finns risk att gängkriminalitet och annan brottslighet får fäste. (Mot. 2016/17:3730)

Sambandet mellan arbetslöshet och brottslighet tycks här gå genom utanförskap. Arbetslösheten skapar ett utanförskap, som i sin tur skapar en ny underklass inom vilken gängkriminalitet och annan brottslighet kan få fäste. I det citerade utdraget nämns emellertid också ett annat med underklassen ofta förknippat begrepp, nämligen bidragsberoende. Bidragsberoende som retorisk figur flyttar inte nödvändigtvis fokus från arbetslösheten, men det förflyttar fokus från arbetsmarknaden till välfärdsstatens förmåner och skapar en ambivalens i sättet att förstå relationen mellan underklassen och arbetsmarknaden. Därigenom uppstår frågan om det är arbetsmarknaden som stänger ute underklassen från arbete eller om det är välfärdens förmåner som får den att inte vilja arbeta.

Bidragsberoende och ärvd utsatthet

Inom forskningen kring underklassen finns två olika sätt att förstå den moraliska faran med sociala förmåner. Å ena sidan har vi att göra med rationellt kalkylerande individer som inte finner incitament för arbete när ersättning ändå utgår, å andra sidan handlar det om individer som socialiseras in i en kultur där bidrag blir naturligare än arbete (Cruikshank 2000:30–31, Martin 2004:82). Även om sättet att förklara den moraliska faran skiljer sig mellan de olika synsätten implicerar båda ett skuldbeläggande av dem som mottar förmånen, något som flera forskare påpekat (Cruikshank 2000:30–31; Shildrick 2018:24).

Moralisk fara används inte som begrepp när underklassen diskuteras i den svenska riksdagen. Som nämnts ovan är däremot bidragsberoende ett begrepp som har kommit

att användas allt flitigare. Ofta är det borgerliga företrädare som använder begreppet i diskussioner om den nya underklassen, såsom i utdraget nedan ur ett inlägg från en ledamot för Liberalerna:

Därför blir jag orolig när jag tittar ut över Sverige och ser hur tudelningen på arbetsmarknaden blir allt tydligare och djupare. Vi ser framväxten av en ny underklass, där bidragsberoende går i arv från generation till generation. Barn växer upp i familjer där det inte finns någon koppling mellan att det finns mat på kvällen och att mamma och pappa har gått till arbetet på dagen. Barn växer upp i miljöer, i kvarter eller på orter där det växer fram en norm som innebär att arbetslöshet är okej och där kulturen är att man lever på bidrag och inte arbetar. Det är förödande för vårt välfärdssamhälle. Det är också förödande för tilliten till vårt samhälle för den bygger på att alla är med och bidrar och att människor inte lever på bidrag. (RP 2017/18:49, anf.50)

I det utdrag som citeras ovan framgår inte om den nya och bidragsberoende underklassen är utrikes född, men det blir tydligt i andra delar av inlägget att så är fallet. Det som skiljer det här anförandet från det tidigare citatet om bidragsberoende är att det tar upp fler av de tankefigurer som hör till underklassberättelsen. Här konstateras dels att det existerar en kultur där ”man lever på bidrag”, dels att bidragsberoendet går i arv. Frågan om arv kommer att behandlas något senare, och jag vill här stanna vid antagandet om en bidragskultur. Bidragsberoende tas upp i flera inlägg, men detta är det enda som nämner något om en kultur. Det talas om en kultur där ”man lever på bidrag och inte arbetar”, och det är inom denna kultur som barn växer upp och socialiseras in i bidragsberoendet. Kulturen och dess normer beskrivs vidare vara förödande för vårt välfärdssamhälle, det samhälle som ”bygger på att alla är med och bidrar” och inte lever på bidrag. Vad som underförstås i de här raderna, så som jag tolkar dem, är att bidragskulturen ses som något främmande och avvikande i det svenska samhället. Genom detta inlägg kan vi så även skymta de tankar om vilka som har gjort sig förtjänta av välfärdens förmåner, de som uttalades så explicit i den tidigare citerade motionen från Sverigedemokraterna.

Den andra intressanta tankefiguren i det här inlägget, den att bidragsberoende går i arv, är inte lika unik som framlyftandet av en bidragskultur, men ändå relativt ovanlig i riksdagsdebatten (se även Mot. 2017/18:4166). I de citerade raderna framställs på ett tydligt sätt hur barnen socialiseras in i föräldrarnas kultur av bidragsberoende för att själva som vuxna också de bli beroende av bidrag. Tanken om att sociala problem och avvikelser förs över till nästa generation är förstås inte ny. Den utgör en av hörnstenarna i Oscar Lewis begrepp fattigdomskultur (Lewis 1967[1965]:xli) liksom stommen i Gustav Jonssons teori om det sociala arvet (Jonsson 1967:225–226). Det här inlägget är heller inte det första som tar upp det vi skulle kunna kalla ett socialt arv, men det är det första och enda exemplet i materialet på att kultur och intergenerationella mönster kopplas samman.

Tankar om underklassen och socialt nedärvda problem förkommer även i diskus-

sioner om andra frågor än bidragsberoende och i inlägg som inte alls handlar om den nya och inflyttade underklassen, men då får vi gå nästan 30 år tillbaka i tiden. I den motion från Miljöpartiet som citeras nedan handlar det om kostnaderna för sjukvård och socialvård, och det verkar som om roten till det onda i detta fall anses vara arbetsmarknadens strukturomvandling under efterkrigstiden tillsammans med miljonprogramsområdena i sig:

Människor tvingades flytta in till tätorterna med motsvarande utarmning av landsbygden. Bostäder byggdes på löpande band i miljonprogrammet utan hänsyn till mänskliga och sociala aspekter. Det sociala skyddsnätet fungerade inte. Människor kände sig rotlösa och isolerade. Det var bäddat för svåra sociala och psykiska problem. Själv mord, barn- och kvinnomisshandel, alkoholism, narkotikaproblem, kriminalitet har ökat katastrofalt. Vi har fått en helt ny klass av socialt nedtrampade människor som utgör kanske 10–15 procent av befolkningen. Värst utsatta är som vanligt barnen, som sedan växer upp till trasiga människor och fortplantar detta dåliga sociala arv. Denna nya sociala underklass har inte bara sociala problem utan står också för merparten av våra snabbt stigande sjukvårdskostnader. (Mot. 1988/89: So499)

Språkbruket i inlägget ovan skiljer sig markant från det vi känner igen från uttalandena om den nya underklassen. Delvis är det också andra sociala problem som den i citatet omtalade underklassen drabbas av, och det är värt att notera att arbetslöshet inte är ett av dem. Här är det således den gamla, arbetande underklassen som är på tapeten, och det är inte arbetslösheten som skapar sociala problem utan flytten till tätorten och boendet i miljonprogramsområdena.

I riksdagsdebatten om underklassen var det just på 1980-talet som vissa bostadsområden började omtalas som en grogrund för sociala problem. Men det var först på 1990-talet som de nämndes mer frekvent och omtalades som problemområden. Det var också då som de började förknippas med arbetslöshet och bidragsberoende samt med en ny och framväxande invandrad underklass (Se t.ex. Mot. 1994/95:So277; RP 1999/2000:46 anf.180; Mot. 1994/95:Sf621). Kanske är det inte förvånande att det då var samma bostadsområden som i dag förknippas med underklass och utanförskap som ansågs utgöra problem. Medan underklassen i 1970-talets debatt framställdes som i första hand agrar, stod den från och med 1980-talet främst att finna i städernas förortsområden. Vare sig den är ny eller gammal, arbetslös eller i arbete, är det således just i miljonprogramsområdena som den urbana underklassen antas ha sin hemvist.

Diskussion och slutsatser

Medan begreppet underklass försvann från offentligheten i den amerikanska debatten i slutet av 1990-talet, har begreppets användning i Europa snarare fått ett uppsving sedan millennieskiftet, i synnerhet under det senaste decenniet (Wacquant 2022:189, 192). Bilden av begreppets ökade användning i Europa överensstämmer till stor del med bilden av hur det använts i den svenska riksdagen. Även om begreppet underklass har förekommit i riksdagsdebatten under alla decennier från 1970-talet och fram till våra dagar, har det använts betydligt flitigare under just de senaste 20 åren. Det har också gått från att i första hand användas av vänsterblocket till att under de senaste åren i undersökningen näst intill enbart användas av företrädare för högerblockets partier.

Underklassbegreppet har som visats ovan tillämpats på en mängd olika grupper. Det mest intressanta är dock att det i diskursen talas om två olika underklasser – en gammal och en ny. När det talas om underklass och sociala problem är det oftast den nya underklassen som åsyftas. De problem som denna sammankopplas med är först och främst bristande utbildning, arbetslöshet och bidragsberoende. Men sedan är det inte lika lätt att urskilja de konsekvenser som existensen av en underklass antas medföra. Sönderslitningen av samhället blir i vissa inlägg en konsekvens av underklassens framväxt, medan den i andra inlägg framställs som en orsak till dess uppkomst. På samma sätt är det med arbetslöshet och bristande utbildning: de framställs som problem inom underklassen samtidigt som de anses utgöra orsaker till dess framväxt.

Underklassdiskursen

I den följande diskussionen vill jag lyfta tre frågor. Den första gäller underklassen så som den framställs i riksdagen och dess relation till Wacquants olika bestämningar av underklassbegreppet (Wacquant 2022:66). Den andra rör relationen mellan det jag här har benämnt den gamla underklassen och den nya framväxande underklassen. Den sista frågan handlar om begreppets funktion och dess ökade användning i den riksdagspolitiska debatten.

Utifrån begreppets användning i riksdagen förefaller det som tidigare nämnts som om det är två olika underklasser som omtalas, dels en gammal, inhemsk och arbetande underklass, dels en ny, framväxande och till Sverige inflyttad underklass som inte är i arbete. Även om det finns undantag¹⁰ är det näst intill alltid så att omnämmanden av den nya framväxande underklassen föregås eller följs av ord som invandrad, etnisk eller nyanländ. Och när begreppet underklass används i sammanhang som inte implicerar migration och/eller etnicitet är innebörden en annan. Den gamla underklassen urskiljs genom dess position i en struktur av över- och underordning i samhället och den ställs i relation till överklassen, precis som i Myrdals underklassbegrepp. Det jag vill fästa uppmärksamheten på är att denna gamla underklass, när den ställs i relation till

¹⁰ Undantagen återfinns i ett mindre antal motioner eller anföranden som handlar om andra grupper, såsom pensionärer, funktionshindrade, hbtq-personer och doktorander med stipendier, som antas kunna bli en ny underklass.

överklassen, på ett tydligt sätt framställs som placerad i en hierarki, den ingår i en stratifiering av över- och underordning och den blir en del av samhällets klasstruktur. De hänvisningar som görs till det jag här kallar den gamla underklassen kan således anses höra hemma i Wacquants (2022:67–70) första bestämning av begreppet. Tilläggs kan också att begreppet underklass i denna betydelse enbart används av representanter för Vänsterpartiet och Socialdemokraterna.

Den nya underklassen utmärks däremot inte av sin position i samhällets klasstruktur. Dess bristande utbildning, arbetslöshet och bidragsberoende ger anledning till oro, men den synes förhålla sig fritt svävande i relation till samhällets struktur. Om den nya underklassen kan ses som förankrad på något sätt, gäller det platsen där den bor, det utsatta förortsområdet. Det är i dessa områden som arbetslösheten antas vara störst, och det är här som bidragskulturen antas uppstå och föras vidare till nästa generation. Det är vidare i skolorna i dessa områden som de bristande språkkunskaperna och den bristande utbildningen anses ha sin grund. Så är det också i dessa områden som kriminaliteten kan få fäste och otryggheten breda ut sig. I och med kopplingen till det utsatta området blir den nya underklassen också en grupp som befinner sig i utanförskap, och de problem som sägs vidhäfta denna underklass återfinns även i den politiska diskussionen kring utanförskap och utanförskapsområden (Dahlstedt & Eliassi 2018:217–218).

I riksdagsdebatten kring den nya, framväxande underklassen känner vi igen många av de karaktäristika som tillskrivs underklassen inom den moraliska underklassdiskursen, såsom asociala beteendemönster och avvikande kultur. Här finner vi arbetslösheten, den bristande utbildningen och beroendet av välfärdens förmåner. Men vi finner samtidigt, i och med den nya underklassens bundenhet till utsatta förortsområden, mycket som överensstämmer med det Wacquant (2022:97–99) kallar den neo- ekologiska bestämningen av underklassen. När det i riksdagen talas om den nya underklassen framstår det som om de sociala problemen har sitt upphov just i de utsatta områdena. Det är här de undermåliga skolorna finns, och det är här barnen inte lär sig tala svenska. Likaså är det dessa bostadsområden som framställs vara grogrunden för kriminalitet och för den kultur som normaliserar bidragsberoende i stället för arbete. Jag skulle därför vilja säga att det i högre grad är den neo-ekologiska bestämningen av underklassen som i första hand används i riksdagen när man talar om den nya underklassen, i alla fall under de senaste decennierna. Även om detta sätt att lyfta fram grannskapets effekter kan ses om ett slags skuldbeläggande av gruppen, är det dock först och främst området som ges skulden. Och även om framväxten av denna nya och farliga underklass antas skapa otrygghet och slita isär vårt samhälle, framställs gruppen i sig snarare som om den drabbas utan egen förskyllan. Den nya underklassen blir offer för kvaliteten på skolorna i det område den bebor, och det är den bristande utbildningen som skapar arbetslösheten. I den borgerliga diskursen om den nya underklassen blir dess medlemmar dessutom offer för både lagstiftning och välfärdsstat, enär det sägs vara lagarna på arbetsmarknaden som stänger dem ute från arbete på samma gång som välfärdens förmåner antas låsa in dem i bidragsberoende.

När det gäller relationen mellan den nya och den gamla underklassen måste vi

också se närmare på hur den gamla arbetarklassen framställs. Även denna underklass framstår ju ibland som offer. I de inlägg där underklassen ställs mot överklassen uttrycks inte bara en hierarkisering utan, såsom i inlägget från Vänsterpartiet om LOB ovan, också antaganden om en orättvisa i det att underklassen anses behandlas anorlunda än överklassen. Och ser vi närmare på det anförande från SD som handlar om pensionärer som en ny underklass, och som poängterar att alla måste vara med och bidra, framstår den underklass som åsyftas inte bara som offer utan närmast som hjältar. Pensionärerna framställs här som de som har byggt upp vår välfärd och som nu oförtjänt drabbas av ekonomiska svårigheter och därför kan benämnas som en underklass. I detta inlägg kan vi också se något av ett skuldbeläggande av den nya, inflyttade och arbetslösa underklassen som inte är med och bidrar. Underförstått ställs här således den gamla underklassens uppbyggnad av samhälle och välfärdsstat mot den nya underklassens nyttjande av välfärdens förmåner.

Ser vi däremot på den nya underklassen och de lösningar som presenteras av borgerliga partier för att förhindra dess framväxt framstår den gamla underklassen inte alls som hjältar eller offer, utan snarare som något av en bromskloss. I de borgerliga lösningarna, inför hotet om den nya underklassens framväxt, är det nämligen lagarna på arbetsmarknaden som sägs vara det stora problemet – och även om det inte uttalas i inläggen är detta lagar som gynnar den gamla underklassen som är i arbete. Även här ställs således den nya och den gamla underklassen mot varandra. Det är den gamla underklassens anställningstrygghet och kollektivavtal som enligt de borgerliga anförandena måste rivs upp för att ge plats åt den nya underklassen på arbetsmarknaden. Den som vill vara politisk skulle kunna dra resonemanget ännu längre och påstå att det som enligt den borgerliga retoriken måste ge vika för att hejda framväxten av den nya underklassen och sönderslitningen av samhället är just de reformer som lyfte den gamla arbetande underklassen ur dess ekonomiska utsatthet – till att bli en grupp som inte längre behöver betecknas som underklass.

Så till den sista frågan om vilken funktion som underklassbegreppet får i den politiska diskursen och hur man kan förstå dess förändrade användning. För att förstå den funktion som underklassbegreppet har i den politiska diskursen, och kanske också dess ökade frekvens i riksdagen, måste vi uppmärksamma den moraliska dubbelhet som finns i begreppets användning. Medan underklassbegreppet enligt utländsk forskning sällan framställs ha några positiva konnotationer och nästan alltid blir en nedsättande beteckning för att skuldbelägga dem som avses (se t.ex. Gans 1990:273–274, Mann 1994:95, Katz 2013:205–207, Garrett 2017:12–14), är dess användning i den svenska riksdagen inte entydigt nedsättande eller skuldbeläggande. I de senaste decenniernas debatt går det visserligen att finna likheter med de engelska och amerikanska underklassdiskursernas nyckelbegrepp och retoriska figurer, såsom bidragsberoende, det sönderslitna samhället och stigmatiseringen av vissa bostadsområden, men vi finner inte samma demonisering av underklassen i den svenska riksdagsdebatten.

Så som tidigare visats används underklassbegreppet med både positiv och negativ laddning. Men även då det ges en nedsättande betydelse framställs dess medlemmar i den svenska diskursen oftast som offer. Oavsett om beteckningen underklass fungerar

som en varning för ett framtida hot eller som en vädjan till moralisk indignation, framställs både den nya och den gamla underklassen som oförskyllt drabbad. Begreppet kan på så sätt sägas fungera som ett slags moralisk utsatthetsmarkör. Med dess hjälp kan de mest olika grupper pekats ut som förfördelade och ett varnande finger kan höjas för de konsekvenser som detta kan bära med sig i form av såväl marginalisering och utanförskap som kriminalitet och otrygghet.

Etiketten underklass är som visats ovan oerhört töjbar. Den kan appliceras på många och olika grupper, den kan användas oavsett partifärg och den användas för att väcka moralisk indignation såväl som rädsla. Kanske är det just denna egenskap hos begreppet, det vill säga dess elasticitet, som gör det till ett användbart och slagkraftigt politiskt argument (jfr Wacquant 2022:153). Frågan om *varför* användningen av begreppet underklass har ökat under de senaste decennierna kan den här studien inte ge svar på. Det vi kan konstatera är dock att idén om ett nytt slag av underklass, vilken kan sammankopplas med problem som arbetslöshet, bidragsberoende och kriminalitet, på ett markant sätt har ökat begreppets attraktivitet som politiskt argument inom högerblocket.

Referenser

- Alm, S., Bäckman, O., Gavanas, A. & Kumlin, J. (2010) *Utsatthetens olika ansikten. Begreppsöversikt och analys*. Arbetsrapport/Institutet för framtidsstudier 2010:13.
- Andersen, J. & Elm Larsen, J. (1995) "Underklassen – den nye farlige klasse?" *Social kritik* 37:61–84.
- Bengtsson, M. (2012) "Utanförskapet och underklassen. Mot en selektiv välfärdspolitik." *Fronesis* 40–41:177–188.
- Cameron, A. E., Cabaniss, E. R., & Teixeira-Poit, S. M. (2012) "Revisiting the Underclass Debate. Contemporary Applications to Immigrants and Policy Implications." *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 34 (1):23-42. <https://doi.org/10.1177/0739986311428812>
- Cruikshank, J. (2000) "Overcoming Essentialism. Notes on the underclass debate." *Alethia* 3 (1):29–35. <http://dx.doi.org/10.1558/aleth.v3i1.29>
- Dahlstedt, M. & Eliassi, B. (2018) "Slaget om hemmet. Värden, utanförskapanden och förorten som folkhemmet periferi." *Sociologisk forskning* 55 (2/3):203–223. <http://dx.doi.org/10.37062/sf.55.18190>
- Davidsson, T. (2016) "En diskursanalys av hur begreppet utanförskap artikulerades i den svenska riksdagsdebatten 2003–2006." *Socialvetenskaplig tidskrift* 17 (2):149–169. <http://dx.doi.org/10.3384/svt.2010.17.2.2485>.
- Dixon J, Carrier K, Dogan R. (2005) "On Investigating the 'Underclass'. Contending Philosophical Perspectives." *Social Policy and Society* 4 (1):21–30. <http://dx.doi.org/10.1017/s1474746404002155>
- Erler, A. H. (2012) "A new face of poverty? Economic crises and poverty discourses." *Poverty & Public Policy* 4 (4):183–204. <http://dx.doi.org/10.1002/pop4.13>
- Foucault, M. (1993[1971]) *Diskursens ordning*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Gans, H. J. (1990) "Deconstructing the Underclass. The Term's Dangers as a Planning Concept." *Journal of the American Planning Association* 56 (3):271–277. <http://dx.doi.org/10.1080/01944369008975772>.
- Garrett, P.M. (2019) "'Castaway Categories.' Examining the Re-Emergence of the 'Underclass' in the UK." *Journal of Progressive Human Services* 30 (1):25–45, <http://dx.doi.org/10.1080/10428232.2017.1399038>.
- Hancock, L. & Mooney, G. (2013) "'Welfare ghettos' and the 'broken society'. Territorial stigmatization in the contemporary UK Housing." *Theory and Society* 30 (1):46-64. <http://dx.doi.org/10.1080/14036096.2012.683294>.
- Hayward, K., & Yar, M. (2006) "The 'chav' phenomenon. Consumption, media and the construction of a new underclass." *Crime, Media, Culture* 2 (1):9-28, <https://doi.org/10.1177/1741659006061708>.
- Jonsson, G. (1967) "Delinquent boys, their parents and grandparents." *Acta Psychiatrica Scandinavica* 195:1-264, (diss).
- Katz, M. B. (2013) *The undeserving poor. America's enduring confrontation with poverty*. New York: Oxford University Press.

- Levitas, R. (1998) *The inclusive society? Social exclusion and New Labour*. Basingstoke: Macmillan.
- Lewis, O. (1967[1965]) *La Vida. A Puerto Rican family in the culture of poverty – San Juan and New York*. London: Secker & Warburg.
- Macnicol, J. (2017) “Reconstructing the underclass.” *Social Policy & Society* 16 (1):99–108. <http://dx.doi.org/10.1017/s1474746416000403>.
- Mann, K. (1994) “Watching the defectives. Observers of the underclass in the USA, Britain and Australia.” *Critical Social Policy* 14 (41):79–99. <http://dx.doi.org/10.1177/026101839401404105>
- Martin, S. (2004) “Reconceptualising social exclusion. A critical response to the neo-liberal welfare reform agenda and the underclass thesis.” *Australian Journal of Social Issues* 39 (1):79–94. <http://dx.doi.org/10.1002/j.1839-4655.2004.tb01164.x>
- Petersson, G. (1995) *Arbetskadeförsäkring. Politik, byråkrati och expertis*. Linköping Studies in Arts and Science, 124.
- Robinson, F., & Gregson, N. (1992) “The ‘Underclass’: a class apart?” *Critical Social Policy* 12 (34):38–51. <http://dx.doi.org/10.1177/026101839201203403>
- Shildrick, T. (2018) *Poverty propaganda. Exploring the myths*. Bristol: Policy Press.
- Strindberg, August (2012[1884]) *Strindbergs lilla katekes för underklassen*. Stockholm: Karneval förlag.
- Svedgard, J. (2016) *The Return of the Poor. The Creation of a New Underclass and how it Constitutes Society*. Masteruppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Wacquant, L. (2007) “Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality.” *Thesis Eleven* 91 (1):66–77. <http://dx.doi.org/10.1177/0725513607082003>
- Wacquant, L. (2022) *The invention of the “underclass”. A Study in the politics of knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Welshman, J. (2013) *Underclass. A history of the excluded since 1880*, andra utgåvan. London: Bloomsbury Academic.
- Wilson, W. J. (2012[1987]) *The truly disadvantaged. The inner city, the underclass and public policy*. Chicago: The University of Chicago Press.

Författarpresentation

Gunilla Petersson är lektor i socialt arbete vid Institutionen för kultur och samhälle vid Linköpings universitet och har tidigare forskat om bland annat arbetskadeförsäkringen och barnavårdsutredningar.

Gunilla Petersson
 Avdelningen för socialt arbete, IKOS
 Linköpings universitet
 601 74 Norrköping
 Gunilla.E.Petersson@liu.se

Vithet som trans/nationellt kapital

Whiteness as trans/national capital

This article brings Bourdieu's concept of cultural capital into dialogue with critical race and whiteness studies and migration studies. It focuses on the ways in which whiteness as an analytical category is associated with a recognised set of privileges in terms of nationality, citizenship, knowledge, and mobility; assets that open up new ways of producing and reproducing cultural capital. As a kind of objectified and institutionalised capital, whiteness is materialised through institutions, passports and visa policies, all of which imply that individuals and groups classified as white can feel "at home" almost anywhere in the world. However, between a globalised history of racialisation linked to European colonisation and contemporary neoliberal competition, perceptions of whiteness are changing in transnational social space. In other words, whiteness as cultural capital is on the one hand intertwined with histories of colonial racial structures, and on the other hand it is challenged by global neoliberalism, where Asian notions of whiteness in particular cast European whiteness in a new light.

Keywords: Whiteness, cultural capital, migration, transnational, neoliberalism.

STUDIET AV VITHET som global företeelse har gradvis kommit att bli en del av fältet livsstilsmigration. Det förefaller logiskt, då denna forskning primärt handlar om förhållandevis privilegierade migranter – ofta vita västerlänningar – som frivilligt flyttar till andra länder i syfte att bosätta sig där för överskådlig tid alternativt att vistas där under kortare tid eller säsongsvist (Knowles & Harper 2009; Croucher 2012; Lundström 2017c; Erel m.fl. 2016; Hayes 2018; Le Renard 2021). Inom detta växande fält av transnationell migrationsforskning uppstår andra frågor än de gängse (såsom flykt, korrekta identitetshandlingar, visum eller uppehållstillstånd). En fråga som genomgående har lyfts fram av många forskare rör de historiska privilegier som är inneboende i den västerländska vitheten. Men allt fler livsstils migrationsforskare har börjat undersöka de förändrade maktrelationer som uppstår i kölvattnet av dagens nyliberala konkurrens mellan i synnerhet Europa, USA och Asien, och hur dessa modifierade geopolitiska relationer kan förändra synen på vithet som fenomen och som empirisk erfarenhet (Lundström 2010; Débnar 2016; Hof 2021; Lan 2022a, 2022b).

Med ambitionen att belysa vitheten som en form av kulturellt kapital syftar den här artikeln till att lägga fram en analytisk ram för begreppet *vitt kapital* i ett transnationellt perspektiv – med särskilt fokus på samspelet mellan (vita) kroppar i kölvattnet av rastänkandets historia, nationella vithetsgränser och nyliberal globalisering – för att

därigenom nå nya former av teoretisk kunskap i studiet av vithet.¹ Detta görs i dialog med mina och andras empiriska analyser av dialektiken mellan nationell och transnationell vithet och vit migration, med utgångspunkt i sociologen Pierre Bourdieus begreppsram (se Oliver & O'Reilly 2010; Lundström 2017c; Lo 2014; Richards 2019; Hof 2021; Lan 2022a, 2022b; Wallace 2023).² Syftet är att presentera och vidareutveckla en skiss för hur vithet som kulturellt kapital erkänns, överförs och omsätts över nationsgränser (eller inte) och därmed bidra med en transnationell dimension till tidigare studier av i huvudsak *nationella* vithetslogiker. Hur kan vithet som analytisk kategori förstås inom ramen för nationella och transnationella logiker för vithet, och hur står dessa i relation till rubbade internationella maktrelationer och förändrade migrationsprocesser?

I artikeln avser jag att synliggöra vitheten som en form av kulturellt kapital hos vissa kroppar (men inte andra) och vidare att ställa detta vita (nationella) kapital i transnationellt ljus genom livsstils migrationsforskningen. Att placera vitheten i förgrunden syftar till att sätta fokus på hur vissa människor (de som erkänns som vita) förkroppsligar, bär på och har tillgång till specifika typer av kulturellt kapital – som i sin tur underlättar förflyttningen av det vita förkroppsligade kapitalet genom olika former av migrationsprocesser i dagens postkoloniala och globaliserade, transnationella värld (Weiss 2005; McDowell 2009; Fechter 2010; Oliver och O'Reilly 2010; Lan, P.C 2011; Leonard 2013; Fox m.fl. 2015; Benson 2016; Cranston 2016; Debnár 2016; Hayes 2018; Kunz 2022; Lan 2022a, 2022b).

Vithet som kulturellt kapital

Nordamerikanska forskare, i synnerhet inom utbildningsvetenskapen, har uppmärksammat vikten av att införliva Bourdieus perspektiv och begrepp med den kritiska ras- och vithetsforskningen och vice versa, inte minst då utbildningsinstitutionerna – som förmedlar centrala delar av det kulturella kapitalet – i USA är kraftigt segregerade. En sådan ingång ställer inte enbart betydelsen av ras i fokus, utan påverkar även synen på hur det förvärvade kulturella kapitalet förhåller sig till skilda sociala rum och institutioner (Bonilla-Silva m.fl. 2006, Richards 2019; Tichavakunda 2019; Richards m.fl. 2023). I USA består utbildningsinstitutionerna av historiskt svarta eller vita universitet jämte de så kallade *Ivy League*-universitetet, som tack vare olika kvotssystem har blivit betydligt mer uppblandade. Globalt finns exempel på internationella/engelska eller

1 Jag är medveten om risken att falla i den fälla som sociologen Loïs Wacquant (2024:31) kallar "metodologisk globalism" (som svar på den metodologiska nationalismen), det vill säga ett förenklat teoribygge som ignorerar de specifika etnorsmässiga formationer som uppstår i olika länder. Därför ser jag mitt teoribygge som en analytisk ram för fortsatta transnationella studier av vithet som kulturellt kapital.

2 För läsaren vill jag tydliggöra att mitt eget empiriska arbete bygger på cirka 150 intervjuer mellan 2006 och 2015 med utlandsboende och återvändande venska (och i huvudsak vita) migranter som bor eller bott i sammanlagt ett trettiotal länder. Detta utgör en empirisk grund för de teoretiska resonemang som utvecklas i artikeln.

för den delen svenska skolor utomlands, visumpolitik och andra slags rättigheter för livsstilmigranter. Begreppet vitt kapital bygger här vidare på Bourdieus (1986) analys av det kulturella kapitalet, men på ett sätt som bryter mot den färgblindhet som tar *vitheten* i elitkulturen och de vita institutionaliserade rummen för given (Richards m.fl. 2023).

Vid sidan av utbildningsinstitutionerna uppträder kulturellt kapital även i förkroppsligade och objektiverade tillstånd. I termer av förkroppsligat kulturellt kapital är utseendemarkörer såsom hudfärg, ögonfärg och hårtextur direkt knutna till föreställningar om ras (och ibland etnicitet) och därmed till vitt kapital. Att identifiera vitheten som ett förkroppsligat kapital ter sig paradoxalt, eftersom vithet *i sig* ofta beskrivs som själva urtillståndet för det icke-kroppsliga, det som passerar som osynligt, omarkerat, normalt och universellt – i alla fall så som det upplevs av vita själva i exempelvis ett rum som enbart består av vita människor (Dyer 1997).

Det förkroppsligade tillståndet handlar också om en mängd nedärvda dispositioner, sätt att föra sig, kunskap att fatta rätt beslut vid vissa tillfällen liksom andra val som ger livet rätt riktning. Även för sådana sätt att betrakta, interagera och röra sig i världen är vitheten (ofta men inte alltid) en central aspekt (Frankenberg 1993; Bedelia 2019). Till det kan läggas andra högt värderade färdigheter såsom språk. Engelska är ett användbart exempel, menar den taiwanesiska sociologen Pei-Chia Lan (2011). Men vi kan naturligtvis tänka oss franska eller för den delen latin liksom akademiska examina som synnerligen användbara kulturella kapital i livet.

Habitus, som ett system av dispositioner och distinktioner, är en central dimension av det kulturella kapitalets individuella form, som avspeglar var någonstans i den klassmässiga hierarkin vi befinner oss – och i fråga om vithet var någonstans i världen vi kan känna oss hemmastadda och förtrogna med omgivningen. Habitus omfattar de sätt på vilka personer talar eller rör sig utöver det uppenbara förkroppsligade tillstånd som hudfärg eller andra rasmarkörer utgör.³ På individnivå hjälper (eller stjälper) dessa uppsättningar av nedärvda dispositioner oss i våra bemödanden att föra oss i specifika sociala rum, vilket analytiskt förbinder kroppen och de subjektiva dispositionerna med de omgivande objektiva, sociala relationerna. I fråga om vithet utgör habitus ett slags *vana*, menar ras- och genusforskaren Sara Ahmed, eller en andra natur som bestämmer vad kroppar gör, hur praktiker upprepas och inte minst vad kroppar *kan* göra (Ahmed 2007). På så sätt utgör habitus ett annat slags förkroppsligande av kulturellt kapital än rasmarkörer; det är en integrerad del av personen som går utöver vithetens visuella framställning och som inte kan överföras genom gåvor, köp eller byten eller enkelt läras ut (Skeggs 2004).

Det kulturella kapitalets objektiverade tillstånd motsvarar kläder, möbler, mat, vin, konst, böcker eller pass (som förstås motsvarar nationalitet och medborgarskap), vilka ofta är laddade ras- och vithetsmarkörer (Skeggs 1999; Lo 2014; Richards 2019; Le Renard 2021). I fråga om konsumtionsmönster motsvarar kulturellt kapital således ”rätt”

3 Alla teoretiker gör inte min åtskillnad mellan rasmarkörer och habitus. Men den distinktionen är helt nödvändig för mitt resonemang och mina slutsatser.

kulturella attribut, som i sin tur omvandlas till socialt, ekonomiskt eller symboliskt kapital i de bestämda sociala rummen (beroende av kapitalets fältspecifika värde) genom högt betalda yrken eller genom institutionalisering i olika former, bland annat i utbildningsinstitutioner, men även tillträde till segregerade bostadsområden (Bourdieu 1986; Bonilla-Silva m.fl. 2006). Att navigera i förhållande till etnisk och rasmässig segregation är därför en avgörande dimension av *vitt habitus*, menar de amerikanska sociologerna Eduardo Bonilla-Silva, Carla Goar och David G. Embrick (2006). Att sedan omvandla dessa vita områden till en otrevlig plats för icke-vita att vistas på är en del av institutionaliseringen av det vita kapitalet (Richards 2019). På så sätt reproduceras det kulturella kapitalet genom historiskt vita (och/eller segregerade) institutioner eller bostadsområden.

Vita kroppar i världen

Den brittiske sociologen och vithetsforskaren Steve Garner (2007:59) menar att vitheten *i sig* kan ses som ett slags kulturellt kapital och tillgång i världen, en vithet som anknyter till ”en övertygelse om att man är en del av en dominanstradition, vilket utgår ifrån ett imperietänkande” som i sin tur ger ”kunskaper om normer och beteendemönster som antas få avsedda effekter i specifika situationer”. Vitheten som kulturellt kapital formar därigenom vita människors uppfattning om sin plats i världen, liksom deras mobilitetsmönster, orienteringar och antagna möjligheter och rättigheter – även om dessa inte nödvändigtvis är kopplade till känslan av ett förlorat, eller delvis fortlevande, imperium, som i det brittiska fallet. Men i stort sett delar vita västerlänningar en historisk intimitet och identifikation med det tidigare brittiska imperiet i kölvattnet av en historia präglad av ras och europeisk kolonialism, något som avspeglas i val av resmål (Gibraltar, Dubai, Singapore), ”internationella” platser som frekventeras (Raffles Hotel i Singapore eller brittiska pubar i södra Spanien) liksom socialiseringsmönster (i engelsktalande *communities* och *private condominiums* s.k. ”condos” i Singapore) (Painter 2010; Debnár 2016; Lundström 2017c; Le Renard 2021).⁴

Vitheten hjälper alltså de kroppar som uppfattas som vita att ”passa in” i rum som redan är strukturerade och präglade av koloniala och imperialistiska strukturer, argumenterar Ahmed (2007). Men dessa strukturer är även påverkade av rådande transnationella maktrelationer. I den meningen fungerar det jag kallar transnationellt *vitt kapital*⁵ som ett globalt privilegium som bär på ett särskilt historiskt och förkroppsligat arv som återinstalleras i olika (postkoloniala) miljöer när vita människor ”förlänger” sina vita kroppars ytor och känner sig hemmastadda tack vare vithetens institutionaliserade former i världen (Ahmed 2007; Leonard 2013; Lundström 2017c). I linje med Ahmed (2007) vill jag därför hävda att vitheten inte begränsar vita människors rörlighet på exempelvis en flygplats eller i miljöer anpassade för turister eller utlandsstationerade, eftersom ”världen” som sådan redan har förberetts för deras ankomst, inte sällan genom någon form av segregering.

Men internationella relationer är som sagt relationella, vilket innebär att de kan

⁴ Detta påstående och dessa exempel är hämtade från min forskning (Lundström 2017c).

⁵ Begreppet vitt kapital motsvarar härnäst med andra ord vithet som kulturellt kapital.

förändras. I dagens nyliberala och i allra högsta grad globala konkurrensen finns flera exempel på länder, inte minst i Asien, som utmanar europeiska nedärva privilegier och möjliga rasdispositioner (Lundström 2010; Debnár 2016; Hof 2021; Lan 2022a, 2022b). Den analys av transnationellt vitt kapital som presenteras här är därför knuten till frågan *om* och *hur* människor som historiskt har setts som vita, med ett förkroppsligat vitt kapital, faktiskt *kan* använda och omvandla detta kapital till *transnationella* privilegier. Den grundläggande frågan för transnationellt vitt kapital är nämligen om det är möjligt att utnyttja de nationella eller lokala konstruktionerna av vithet utanför det egna landets gränser – eller om dessa kommer att ifrågasättas i den transnationella konkurrensen om vithetsprivilegier.

Som utgångspunkt för analysen inleder jag med en kort översikt över vithetens framväxt inom ramen för historiska rastaxonomier – eftersom denna historia till stor del fortfarande strukturerar världens rastänkande. Därefter diskuterar jag hur begreppet vitt kapital använts i mötet mellan kritiska vithetsstudier och migrationsstudier och till sist hur det samspelar med kön och klass. Avslutningsvis diskuterar jag framtida scenarier knutna till begreppet vitt kapital, speglat genom samtidens vithetslogik, i ljuset av omdanande globala maktrelationer.

Den transnationella vithetens historia

Vitheten har historiskt genomgått förändringar, både tidsligt och rumsligt (Moreton-Robinson, Casey & Nicoll 2008). Olika nyanser av vitt kan vara lika men ändå olika. Eller olika och ändå lika, beroende av dess nationella och regionala gränser. Tänk till exempel på (idealtypisk) polsk och svensk vithet: lika till utseendet men ojämlika som kapital. Eller svensk och brittisk vithet: i dag tämligen lika som kapital och utseende, men med vitt skilda historier.

Grunden till dagens rasrelationer lades under upplysningstiden, då europeiska intellektuella och vetenskapsmän började formulera teorier, hypoteser, modeller och taxonomier för att klassificera dåtidens föreställningar om ras och vithet (Painter 2010). Deras rastänkande sammanföll med den transatlantiska slavhandeln och plantageekonomin, som var baserad på slaveriet i Amerika och den europeiska koloniseringen. En rasmedveten analys av kulturellt kapital inplaceras därför begreppet i historien av slaveri, kolonialism och vit överhöghet, framhäver den nordamerikanska sociologen Bedelia Nicola Richards (2019), då arvet efter dessa fortsätter att vara fundamentala strukturer i form av segregation och rasism i västerländska samhällen.

Den franske läkaren och filosofen François Bernier var den förste som lade fram en idé om olika raser. Det gjorde han redan på 1680-talet. Ändå var det den svenske botanikern, zoologen och läkaren Carl von Linnés rasklassificering som fick störst inverkan på idén om olika mänskliga raser, och den har alltjämt genomslag i vår tid. I sin bok *Systema Naturae*, ”Naturens ordning”, introducerade Linné sin rastaxonomi med hjälp av begreppet *varieteter* i mitten av 1700-talet.

Med utgångspunkt i dessa taxonomier, som var hierarkiskt ordnade, diskuterade antropologer och andra vad kategorin vithet implicerade och huruvida en viss grupp

skulle inkluderas i begreppet vithet eller inte. Dessa funderingar kunde röra spörsmål såsom huruvida urfolk som samer i Nordeuropa skulle ingå i kategorin europeéer och därmed i kategorin vithet. Det är alltså viktigt att hålla i minnet att kategorin vithet har tillskrivits olika grupper under historiens gång, exempelvis greker, vikingar, georgier, tyskar, kaukasier, tjerkeser, indoeuropeéer, arier eller nordbor. Vitheten har även skiftat markant under årens lopp och över geografiska gränser. Medan irländarna kategoriserades som kelter – en underordnad rasgrupp till anglosaxare eller tyskar inom det brittiska imperiet – slogs de, i likhet med östeuropeéer och italienare, så småningom samman med andra vita europeéer genom ett slags *avrasifiering* i samband med emigrationen till USA och den ökande bostadssegregationen efter vithetens utvidgning under andra hälften av 1900-talet (Ignatiev 1995; Grosfoguel 2003; Lipsitz 2006; Garner 2007; Painter 2010; Wacquant 2024).

Vilka som räknades som vita eller ej var inte bara en viktig fråga om makt och privilegier, utan knöts också till eftersträvnsvärda egenskaper såsom styrka, renhet, hög moral, civilisation och skönhet. Under 1800-talet bestod den europeiska vitheten av olika nyanser av vitt, som utgick ifrån en kombination av diverse faktorer, bland annat språk, klimat och historia. Mot slutet av 1800-talet mejslade den amerikanske ekonomen William Z. Ripley fram en modell av europeiska underraser genom en sammanställning av ansiktsdrag, hårfärg, ögonfärg, näsans form och kroppslängd. Ripley betonade inte minst huvudformen med utgångspunkt i den svenske antropologen Anders Retzius index över skallar – långskalliga och kortskaalliga – som sedan knöts till idéer om egenskaper som intelligens och skönhet. Uppfattningarna om europeisk vithet utvecklades alltså delvis i USA, där tyskar, liksom skandinaver, framställdes som överlägsna representanter för ett slags hypervithet, liksom för idén om den nordiska skönheten (Painter 2010).

Transnationella föreställningar om vithet är vidare intimt sammanflätade med geopolitiska och ekonomiska förhållanden, om än inte alltid i den individuella plånboken (Garner 2007). På grund av vithetens instabila och expanderande gränser har kategorier av människor som ackumulerat en ökad mängd ekonomiskt kapital på gruppnivå, såsom ljushyade latinamerikaner, vissa östasiatiska grupper, mellanösternamerikaner och vissa blandade grupper, kommit att inkluderas i den amerikanska vitheten som ett slags ”hedersvita”, hävdar vissa forskare (Warren och Twine 1997; Bonilla-Silva 2003). Men som Bonilla-Silva (2003) noterar är den grupp som definieras som ”kollektivet svarta” fortsatt utestängda trots vithetens vidgade gränser.

Vithet inom ramen för samtidens transnationella logiker

Vithet i dag kan förkroppsligas, levas och upplevas på en mängd olika sätt i det transnationella sociala rummet, och jag är intresserad av hur det transnationella landskapet *i sig* kan omvandla de nationella vithetsgränserna till mer eller mindre användbara tillgångar. En argentinsk person som migrerar till Tyskland, eller en polack som migrerar till Storbritannien, upplever inte nödvändigtvis vithet på samma sätt, vare sig i ursprungslandet eller i mottagarlandet. Den som anlägger ett transnationellt perspektiv på vithet och vitt kapital måste därför ställa frågan huruvida vitheten fungerar

som en form av (förkroppsligat och/eller objektiverat) kapital som erkänns på andra platser eller ej – och om det under vissa omständigheter till och med kan förstärkas genom migrationen. De nationella vithetslogikerna samverkar med andra ord med transnationalismens dynamiker, vilket kräver att människor i viss mån måste förhandla om sin vithet i det nya sammanhanget. Under en sådan process kan den (vita) sociala positionen med andra ord fyllas med (delvis) nytt innehåll med andra innebörder (Debnár 2016; Lundström 2017a; Hayes 2018; Lan 2022b). Den migrerande vitheten väcker därför flera analytiska frågor rörande kropp, identitet och habitus, liksom sociala och geografiska relationer, inte minst då gamla historiska mönster i den europeiska kolonialismens kölvatten här möter globaliseringens nyliberala maktodynamiker.

Vithetens skiftande transnationella gränser destabiliserar på flera sätt idén om vithet som en homogen storhet. Den indisk-amerikanska kultur- och medieforskaren Raka Shome (2011) ser mot den bakgrunden vithet som en kontextuell formation, där dagens nationella kontexter både formar och formas av transnationella maktrelationer. Om man bortser från dessa transnationella kopplingar i produktionen av vithet får man en begränsad förståelse av den senare, menar Shome (2011:404), eftersom man just vidmakthåller uppfattningen om att maktrelationer *inom* nationen ”på något sätt är frikopplade från större transnationella kamper och flöden”. Men genom att ställa vitheten i transnationellt ljus kan vi undvika idén om en överallt och alltid likadan vithetslogik, argumenterar hon.

Att ta vithetens kontextualitet som utgångspunkt innebär att tänka sig att dess kraft kan accentueras eller avta när den möter de fluktuerande transnationella logikerna. Huruvida vitheten förblir omarkerad eller förskjuts till att bli en markerad position avgör också vilka förhandlingsstrategier vita har till sitt förfogande. Shome påpekar att en viktig aspekt av vithetens logik är just dess förmåga att *anpassa sig* till nya sammanhang inom det transnationella system som den är inbäddad i. Och det, menar Shome (2011:404), avspeglar vithetens makt och förmåga ”att ständigt byta reproduktionsstrategier i förhållande till nationens förändrade konturer”, som vidare överlappas av större internationella och geopolitiska relationer.

Shome pekar här på hur vitheten förändras och/eller anpassar sig efter transnationella flöden i till exempel transnationell migration. Geopolitiska relationer påverkar i det mötet utfallet av vithetens (nationella eller regionala) värde, i den meningen att (vita) européer i icke-europeiska och icke-västerländska sammanhang kan konfronteras med *andra* uppfattningar om europeisk vithet. Vithet har därför beskrivits som ett ”resultat av lokala, regionala, nationella och globala relationer, både historiskt och i nutid” (Frankenberg 1993:236). I fråga om denna pågående process påverkar även de transnationella uttrycken för och institutionaliseringarna av vithet de nationella sociala och rumsliga ojämlikheterna. Multinationella företag och inhägnade bostadsområden är två exempel på transnationell vithet inom ramen för geopolitiska relationer.

Utifrån den dialektiken har vithet beskrivits som en skiftande, kontextuell och relationell konstruktion med instabila gränser: ”Vithet är inte i dag, och har aldrig varit, en statisk, enhetlig kategori för social identifikation”, menar de amerikanska sociologerna France Winddance Twine och Charles Gallagher (2008:6). Snarare

reflekterar vitheten ”en mångfald av identiteter som är historiskt förankrade, klas-specifika, politiskt manipulerade och könade sociala lokaliseringar som bär på lokala sedvänjor och nationella stämningar inom den kontext som utgörs av den nya ’globala byn’” (Twine och Gallagher 2008).

Vitt kapital och vitt habitus mellan det nationella och det transnationella

I allas vår ”globala by” är vitheten inbäddad i både lokala och globala rassystem, som också samverkar med klass, kön och nationell identitet (Gallagher och Twine 2017). I detta transnationella sociala rum, som den globala byn utgör, är det kulturella kapitalets olika tillstånd betydelsefulla. Jag har beskrivit ett transnationellt gångbart vitt kapital som ”en förkroppsligad form av kulturellt kapital [som kan] sammanbindas med och upprätthållas av (transnationella) institutioner, medborgarskap, ett slags ’vitt (västerländskt) *habitus*’ och andra resurser som är möjliga att förflytta över nationsgränserna (men omsätta på skilda sätt)” (Lundström 2017c:26, kursiv i orig.). Resultatet kan vara en upplevelse av osynlighet som man bär med sig, ett normativt beteende i betydelsen att man slipper all form av anpassning och integration, möjligheten att använda andra språk än det lokala (såsom engelska eller till och med svenska) och/eller tillgång till ett värdefullt pass liksom särskilda ”vittillvända” platser. Vitt kapital kan med dessa förutsättningar omsättas i gott självförtroende och en känsla av att vara hemmastadd och självklar på en plats, liksom en upplevelse av att vara välkommen och ha tillgång till bestämda resurser, såsom tillträde till vissa rum, platser, rättigheter eller arbeten.

I essän ”White capital: Whiteness meets Bourdieu” utgår utbildningsforskaren Seung-Wan Lo (2014:163) ifrån kinesiska studenters erfarenheter i Kanada och definierar vitt kapital som ”förkroppsligandet av vithet inom ramen för (re)produktionen av rasdominans” som ”samverkar med idén om en osynlig vit norm (det vill säga vithet) och därmed den illusoriska makten i en kroppslig manifestation av den sociala normen (det vill säga kulturellt kapital)”. Det vita kapitalet omfattar enligt Lo (2014:165) en vit ”norm och ett vitt privilegium [...] som kan omsättas i ett beteende- och interaktionsmönster som både är normaliserat och förgivettaget, [vilket] framhäver kroppen som den plats genom vilken rasmaktsförhållandena och dominansen (re)produceras”. Genom begreppet vitt kapital kan vitheten på så vis ringas in och identifieras som en performativ aspekt av ras.

Begreppet vitt kapital visar därmed hur vitheten handlar om ”mer än bara hudfärg”, menar Lo (2014:169). Det representerar en form av ”makt och privilegier kodade i beteenden och handlingar som vi tar för givna som ’normala’ och bra”, vilket visar hur vitheten har en form av ”aktörskap” som ”gör oss uppmärksamma på vår djupa delaktighet i vitheten” (Lo 2014:169). När det gäller relationen mellan det vita och det västerländska, pekar Lo (2014:169–170) på hur det vita kapitalet ”vittnar om hur inrotat det västerländska kunskapssystemet är” i världen. Och ”eftersom habitus är fält-specifikt, är det genomsyrat av praktisk kunskap inom fältet”. Sammantaget innefattar konceptualiseringen av vitt kapital ett antal komplexa föreställningar om relationen mellan kulturella och kroppsliga manifestationer samt frågor om hur aktörskap och habitus institutionaliseras i såväl policy som strukturella normer.

Beroende på vilka kapitalresurser som ackumuleras i kroppen och dess habitus, och hur dessa förhåller sig till det specifika fältet, tillskrivs kroppar ojämlika volymer av kulturellt bagage (Skeggs 2004: 17). Vita privilegier har, i den välciterade texten av den feministiska och antirasistiska aktivisten Peggy McIntosh (2003), beskrivits som ”en osynlig viktlös ryggsäck”. Vitt kapital och vitt habitus som förkroppsligade former av kulturellt kapital kan på så sätt resa med vita människor till platser där detta sammanlänkas med och upprätthålls av internationella institutioner, pass och medborgarskap liksom andra resurser som kan överföras och är transnationellt giltiga (Weiss, 2005; Lundström2017c; Hof 2021).

Men som antropologen Shanshan Lan (2022) skriver måste migrerande vita privilegier obönhörligen förhandlas fram i nya sammanhang, som är beroende av både deras historiska arv och de delvis nya internationella maktsystem de ingår i. Det är i dessa till syvende och sist lokala sammanhang som dessa privilegier tar form. I den kinesiska kontexten, noterar Lan (2022), är den europeiska vitheten kopplad till en väl markerad och ”väldigt synlig minoritetsstatus”. Det medför att vita västerländska migranter som landar i Kina, mellan ”globala ideologier om vit överlägsenhet och inhemska konstruktioner och skillnader mellan oss/de Andra”, tenderar att ”utveckla en djup medvetenhet om den disciplinära kraften i de mångfacetterade kinesiska blickarna” (Lan 2022b:3545). En sådan känsla av att bli betraktad kan jämföras med den ”vita blickens” disciplinära funktion för icke-vita minoriteter i väst (Lundström 2007, jfr DuBois 1999 ”dubbla medvetande”) – men smälter i den kinesiska kontexten samman med en auktoritär och övervakande statsapparat.

Europeiska migranter och ”utlänningar” eller utlandsstationerade i Asien måste alltså förhandla om sin nyvunna minoritetsstatus och sin (gamla) vithet på nya, oprövade sätt, då vithet inte längre korrelerar med ”osynlighet” (Leonard 2013; Lundström2017c; Débnar 2016). Lan (2022b:3548) menar därför att transnationellt vitt kapital absolut kan ses som ”en tillgång för västerländska migranter i upprätthållandet av den vita hudens privilegier [...] samtidigt som dess dynamiska och föränderliga natur blottar den inbyggda osäkerheten i den vita hudens privilegier i en icke-västerländsk kontext”. I det kinesiska sammanhanget innebär förlusten av privilegier kopplade till den vita huden att man måste ”utveckla nya former av transnationellt vitt kapital för att överleva på Kinas konkurrensutsatta nyliberala arbetsmarknad” (Lan 2022b:3548). Här kan det vita kapitalet vara både en resurs och ett hinder för integration, påpekar Lan:

Internationell migration från det globala nord till det globala syd har underlättat den transnationella cirkulationen av vita privilegier, men den har också lett till destabilisering och fragmentering av den hegemoniska vitheten i icke-västerländska sammanhang. [...] För de vita migranter som inte tillhör eliten eller inte innehar chefspositioner, kan det transnationella vita kapitalet både vara en resurs och ett hinder för integration i ett alltmer etnocentriskt kinesiskt samhälle. (Lan 2022b:3558)

Även om vi bör vara lyhörda för vita europeiska privilegier och det koloniala arvet, måste vi utforska ”nya geografier av vithet utanför Euroamerika”, argumenterar därför Lan (2022:3545). Och det gör hon rätt i. När vi lämnar Europa och USA placeras vitheten i nya geografiska maktdynamiker, vilket medför en förskjutning av gränserna för vithet och en möjlig degradering av densamma (Lundström 2010). Denna uppmaning leder oss vidare till frågan om det transnationella vita kapitalet. Vad skiljer nationella och transnationella uppsättningar av vitt kapital, och hur är det vita – transnationella – kapitalet kopplat till föreställningar om det kosmopolitiska?

Kosmopolitismen och det vita kapitalet

Vita privilegier kan upplevas på en mängd olika sätt, även om de vanligen brukar vara normaliserade och osynliga för de människor som förkroppsligar dem. Den amerikanske sociologen och mansforskaren Michael Kimmel (2003:1) har jämfört privilegier – i fråga om maskulinitet eller vithet – med en vind som antingen kan hejda din framfart eller påskynda och underlätta din rörelse framåt. Obruten och smidig mobilitet eller migration brukar vara en inneboende del av vithetens privilegier. Vita kroppar kan nästan alltid röra sig obehindrat framåt (i näst intill vilken riktning som helst) – eftersom vithetens kulturella kapital redan på förhand har objektiverats och institutionaliserats på många av världens platser, vilket både speglar och omfamnar vita kroppar inför deras ankomst genom att representera dem som ”hemma”. Den framåtskridande rörelsen för vita människor är som påpekats följaktligen relativt enkel när det gäller kontroll, valmöjligheter och tillträde, och skiljer sig på så vis i grunden från icke-vitas (även de som inte är flyktingar eller papperslösa), vilkas rörlighet omedelbart begränsas och inskränks genom misstankar, brist på pengar, gränskontroller, identitetshandlingar, medborgarskap och/eller juridiska processer.

För européer och nordamerikaner utvidgar resor dessutom en persons (nationella) identitet till en mer kosmopolitisk variant av vit nationalitet hos någon som har upplevt mer, lärt sig något nytt, är mer berest och således mer kosmopolitisk (Lundström 2019). Då själva begreppet kosmopolitisk redan är förknippat med vithet, ger det vita turister eller migranter rätt att se sig som ”världsmedborgare” (en idé som förstärks av migrationspolitiken), vilket återspeglas i visumavtal, skattelättnader för rika utlänningar eller bara rätten att röra sig fritt över gränser, en rättighet som de flesta västerländska medborgare åtnjuter (Hage 2000; Shome 2014).

Men – och häri består den grundläggande skiljelinjen (än så länge) mellan västerländsk och icke-västerländsk vithet – frågan om huruvida vitheten erkänns som vitt kapital på världens olika platser och tidpunkter är lite mer komplex. Medan nationella idéer om turkisk, japansk, kinesisk, argentinsk, chilensk, indisk eller iransk vithet är nationellt giltiga och förankrade i det egna landet, är de inte nödvändigtvis erkända och/eller möjliga att omsätta i transnationella former av vitt kapital. Beroende på huruvida och hur vitheten som en form av kulturellt kapital är sammanflätad med en historia om överlägsenhet och tidigare koloniala geografier, väcks frågan om det vita kapitalet kommer att fortsätta att vara bundet till lokala idéer om nationell tillhörighet,

eller om det blir transnationellt erkänt som en överförbar form av kapital. Finns det så att säga sociala rum som legitimerar den transnationella vithetens utsträckta ytor – i form av rum där det erkända vita kapitalet kan förstås och omsättas?

Historiskt sett har vita europeiska kolonisateurer och senare tiders västerlänningar lyckats institutionalisera sitt kulturella kapital utöver de individuella formerna av vitt habitus och förkroppsligandet av vita rasmarkörer. Det är också kärnan för det transnationella vita kapitalet. Den tyska sociologen Anja Weiss (2005) uppmanar oss därför att ställa frågan vilken ”rumslig kvalitet” olika grupper har tillgång till när de kommer till ett nytt land. Europeiska migranter kan i stor utsträckning omvandla sitt vita kapital till lokalt användbara resurser och/eller återinstallera sig i olika socialt privilegierade rum, antingen genom att anpassa sig till kontextuella former av (vit) segregation eller genom att skapa nya i form av inhägnade bostadsområden för utlandsstationerade och ibland för utlandssvenskar (Lundström 2017c, 2021).

Dessa utrymmen är lokala i den meningen att de bebos i ett visst land eller en viss region. Ändå samverkar de med transnationella logiker för vita (överförbara) kapitalformer i form av särskilda utrymmen för (vita) ”utlänningar”, till exempel vad gäller utlandsstationerade i Singapore eller Dubai eller ”gringos” i Ecuador (Lundström 2017c; Hayes 2018; Le Renard 2021). Även om idén om vithet som en homogen entitet kan destabiliseras, eller till och med ifrågasättas, kan alltså det europeiska eller västerländska vita kapitalet allt som oftast överföras till och etableras i olika transnationella rum, vilket avspeglar den jamaicansk-brittiske kulturteoretikern och sociologen Stuart Halls (1992) koncisa uttryck ”the West and the rest” som social process. Tack vare dessa rum kan vita västerlänningar i mångt och mycket bibehålla sina sociala privilegier i nya privata inhägnade bostadsområden, där de dessutom kan säkerställa den etniska sammansättningen. Därmed undslipper de också kravet på integrering eller assimilering i lokalsamhället och kan välja i vilken utsträckning de vill delta i samhällets olika institutioner.

Ahmed (2007) beskriver hur vita migrantkroppar ”orienterar sig” mot vitheten på olika sätt som en del av sin vita habitus (jfr Bonilla-Silva m.fl. 2006). Genom sådana orienteringar kan ”västerländska” minisamhällen formas kring olika ”institutionaliserade former av vithet”, där ”likhet” blir ett sätt att samla vissa (i synnerhet vita västerlänningar, ibland delårsboende, andra gånger utlandsstationerade) individer, medan ”andra andra” (ofta icke-vita, icke-västerländska, men även lokalbefolkningen) hålls på avstånd (Lundström 2019, 2021). När vita européer med högt värderade och erkända former av vitt (förkroppsligat, objektiverat och institutionaliserat) kulturellt kapital migrerar, kan de om de så vill relativt enkelt bli en del av samhället tack vare på förhand redan upprättade befintliga sociala kontakter eller ett förberett arbetsliv (Lundström 2021). Detta till skillnad från icke-västerländska migranter, som snarare riskerar att bli arbetslösa eller för den delen att fastna i arbetskraftsmigrationens prekära klor, oberoende av deras tidigare (nu oanvändbara) former av kulturellt eller socialt kapital. De nätverk som de har tillgång till kan dessutom segregera dem ytterligare.

Det vita väst

Men inte heller ”det vita väst” är en statisk definition. Den puertoricanske sociologen Ramón Grosfoguel (2003) har pekat på hur vithetens gränser under ”den andra moderniteten”, 1650–1945, rörde sig bort från Spanien och Portugal mot de norra delarna av Europa och vidare till USA – det vill säga parallellt med att vetenskapliga rastaxonomier tog form. Som ett resultat av denna förskjutning exkluderades det södra Europa i mångt och mycket från det diskursiva fältet av västerländsk vithet till förmån för Nordeuropa (jfr Lundström 2019).

Och kanske ser vi en ny omstrukturering av det vita västerländska i detta nu? Visserligen kan vita västerländska migranter fortfarande ackumulera olika former av vitt kapital genom förbättrade positioner och dispositioner, yrkeskarriärer och utvecklade språkkunskaper, som på olika sätt skapar och återskapar deras transnationella former av kulturellt kapital, och därmed fortsatt upprätthålla sina relativa klass- och rasprivilegier i förhållande till världens migrationsflöden (Weiss 2005; Fechter 2010, Oliver och O’Reilly 2010; Leonard 2013; Benson och Obstalian 2016; Debnár 2016; Erel m.fl. 2016; Hayes 2018; Le Renard 2021). Men som den franska sociologen Amélie Le Renard (2021) visar i sin förnämliga bok *Western Privilege: Work, Intimacy and Postcolonial Hierarchies in Dubai* är kopplingen mellan västerländskhet och vithet inte längre alltid given. Begreppet västerländsk är förvisso fortsatt knutet till en social, geografisk hierarki som bär med sig strukturella fördelar förknippade med och beroende av pass, medborgarskap, visum eller anställningsstatus. Men vita européers ackumulerade former av objektiverat vitt kapital kan i allt högre grad likväl erhållas av icke-västerländska, icke-vita människor. En icke-vit person kan exempelvis tillägna sig vitt kapital genom en examen från ett västerländskt universitet, något som blir allt vanligare. Dessa objektiverade och institutionaliserade kulturella kapital innebär att också icke-vita personer med västerländska pass, utbildningar, yrken eller kompetenser kan åtnjuta åtminstone några av de vita kapitalformerna i form av status och mobilitet (något som saudier i metropolen London är ett exempel på).

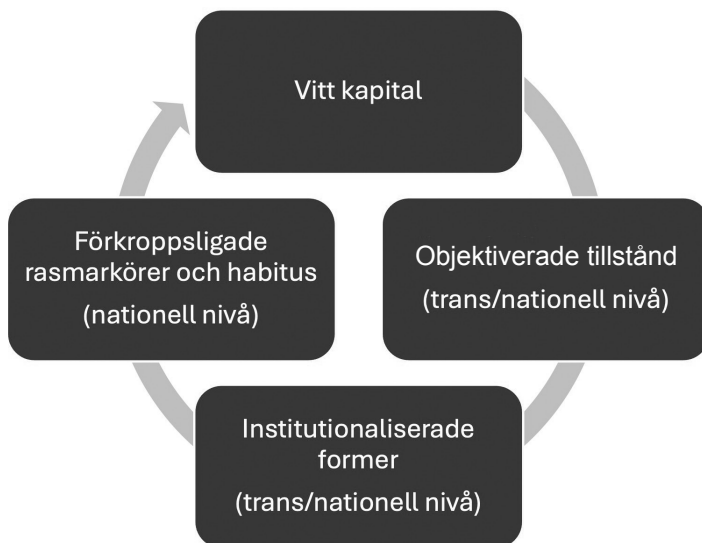
Tillträdet till transnationella arenor, vilka ”i sig själva” kan tillhandahålla olika former av vitt kapital, är inte längre enbart reserverat för vita västerlänningar – även om själva idén om kosmopolitism – som *platsobunden* identitet – på flera sätt är knuten till den *okroppsliga* vitheten (Lundström 2019). Beresta människor, i synnerhet till och från Europa eller USA, eller personer som har studerat utomlands, kan genom sina utbildningar, diplom och internationellt kultiverade smakreferenser i fråga om mat, kläder och kultur liksom andra typer av gångbara och erkända ”globala” kunskaper och erfarenheter förädla sina vita habitus (även om kroppens rasmässigastatus naturligtvis fortsatt har betydelse för erkännandet av det kulturella kapitalet i form av exempelvis utbildning).

Fast medan vita människor som åker på safari i Kenya för att se *the big five* (elefant, afrikansk buffel, noshörning, lejon och leopard) kan använda detta som ett kosmopolitiskt vitt kapital, i bemärkelsen tecken på beresthet och självklar rörelse med tillhörande smak- och kulturpreferenser, är motsvarande transnationella och kosmopolitiska kapital förmodligen *inte* tillgängligt för kenyanerna själva, utan skulle

likväl kunna reducera dem till en (västerländsk) föreställning om ”den vilda afrikanen”. Icke-vita former av transnationell migration är med andra ord inte *per definition* kosmopolitiska och kopplas inte heller nödvändigtvis ihop med kulturellt kapital såvida det inte motsvarar grupper med substantiella resurser. Forskningens försök att vidga kosmopolitbegreppet från de globala eliterna till arbetarklassmigranter (Featherstone 2002) verkar med andra ord ännu inte vara i hamn. Kosmopolitismen är fortfarande i allt väsentligt förbehållen vita kroppar som rör sig tämligen obehindrat i världen (Hage 2000; Shome 2014).

Det vita kapitalet utgår med andra ord från kroppens rasmässiga status och dess habitus (som inte alltid drar åt samma håll), som formas i en eller flera nationella kontexter.⁶ Men för att de ska bli legitima som transnationellt kapital krävs alltså något slags objektivering och institutionalisering. Annars är och förblir det vita kapitalet endast en tillgång i den nationella kontexten.

Figur 1. Vithet som nationellt och transnationellt kapital

Intersektionella perspektiv på vitt kapital

Trots att jag har argumenterat för att det vita kapitalet kan överföras relativt ostört i olika sammanhang och omvandlas till andra slag av kapital och tillgångar, står det vita kapitalet också i relation till andra sociala kategorier (Skeggs 1999, Lundström2017c). Ett intersektionellt perspektiv på vithet, liksom på vitt kapital, framhäver de spänningar och inre motsättningar som kategorin vithet innefattar, eftersom det just belyser

⁶ Betänk till exempel en adopterad person med ”svenskt” habitus, liksom tillgång till alla tänkbara objektiverade kapitalformer, som ändå inte förkroppsligar vita rasmarkörer.

hur grupper och individer kan vara både strukturellt privilegierade och underprivilegierade i fråga om kön och/eller klass.

Den brittiska sociologen Beverley Skeggs (1999:22) inskjuter i dialog med Bourdieu att maktdynamiker relaterade till kön, klass och ras inte är ”kapital i sig, de förser oss snarare med de relationer genom vilka kapital organiseras och värderas”. Dessa lägger grunden för våra interaktioner och det kapital som vi förkroppsligar och påverkar institutionaliseringen av dessa maktrelationer.

Maskulinitet och vithet påverkar i sin tur samspelet med andra sociala positioner ”och därmed vår förmåga att omsätta de tillgångar vi redan har” (Skeggs 1999:22). Kulturella konstruktioner av femininitet, däremot, omvandlar vitheten – som brukar ses som själva inbegreppet av frånvaro av kroppslighet – till ett i allra högsta grad förkroppsligat fenomen (Lundström 2017c). Som könskodat (och för kvinnor förkroppsligat) fenomen är vithet intimt förknippat med konstruktionen av respektabilitet och femininitet, som båda utgör en del av medelklassfemininiteten, förklarar Skeggs (2004). Skeggs påpekar att kvinnligheten av samma skäl ställer till intressanta problem för Bourdieu. Respektabla (vita) heterosexuella kvinnor från medelklassen kan ju vara symboliskt *legitima* utan att vara symboliskt *dominerande*. I motsats till maskuliniteten är kvinnligheten (fortfarande) en form av reglering snarare än en typ av dominans. Detta eftersom kvinnors kroppar står under ständig kontroll i förhållande till män och ”den manliga blicken”.

Följaktligen medför femininiteten även specifika problem för vitheten och dess inneboende privilegier. Dess intima relation till heterosexuella könsregimer avgör inte minst kvinnors utrymme att förhandla om och navigera i förhållande till transnationella migrationslogiker genom såväl familjerelationer som respektabilitet (som för övrigt också är kontextbundna). En lång blond svensk kvinna i USA eller i södra Europa kan exempelvis läsas genom särskilda repertoarer knutna till idéer om svensk kvinnlighet och vithet, som vidare signalerar ”sexuell frigörelse” (och kanske slampighet) eller ”exotisk kvinnlighet” (Lundström 2017b; 2021). En liknande europeisk vit kropp kan i Asien i stället förknippas med ”främlingskap” eller ”annorlundahet”, vilka i sin tur implicerar förlusten av den strukturella osynlighet som vanligtvis finns inbyggd i vitheten, i fråga om kön med en bestämd känsla av avsexualisering (och kanske brist på kvinnlighet) som följd (Lundström 2010, 2017c; Lan 2022b).

För att återvända till Bourdieus fokus på kulturellt kapital som klassbestämmande system av dispositioner, måste vi också se på hur frågan om huruvida klass komplicerar synen på vithet och det vita kapitalet. Den vita arbetarklassen – som ibland går under det numera internationellt traderade pejorativet *white trash* – förkroppsligar inte det vita kulturella kapitalets habitus på samma sätt som de övre klasserna i det nationella sammanhanget (Wray 2006). Det är uppenbart. För arbetarklassen är vitheten snarare markerad som en sämre, ”smutsigare” form av vithet, därav referensen till skräp.

Trots det kan den transnationella förflyttningen innebära ett lyft för den vita arbetarklassens kapitaltillgångar, inte minst genom ett internationellt gångbart språk, engelskan (där bristen på lokala språkkunskaper inte heller ger några avdrag på det kulturella kapitalet), liksom dess förvisso ”bristande” men ändå i grunden ”europeiska”

vanor, dess vita hud och andra vita markörer (blå ögon, blont hår), men också dess eventuella sociala nätverk eller institutioner i form av barer, klubbar och allehanda rum avsedda för vita européer. Allt detta är i princip oavhängigt av deras nationella klasstatus (Lundström 2017a; Lan 2022b). Eftersom vithet är en så central dimension av vår världsordning kan vita personer ur arbetarklassen till och med få *större* utdelning på sina nationella resurser i andra lokala miljöer, såsom i exemplen med svenska turister i Thailand, svenska utlandsstationerade i Singapore eller svenskar i södra Spanien eller USA (Lundström 2010, 2013, , 2017b, 2017c). Som migrationsforskaren Catherine Dauvergne (2009:347) sammanfattar det *förstärker* globaliseringen privilegierna för dem som redan befinner sig i rumsligt och geografiskt privilegierade positioner, medan samma globalisering kan *förvärra* exkluderingen för de redan exkluderade.

Den förkroppsligade vitheten kan således med olika utfall fungera som ett slags kamouflage för andra, konkurrerande brister, så som ”fel” habitus eller tidigare begränsade volymer av kulturellt (eller andra former av) kapital (Lan 2022b). Svenskar i USA och Spanien kan till exempel göra en klassresa uppåt genom att omvandla sin svenska vithet (och implicita skönhet) till kulturellt, socialt och ekonomiskt kapital, inom ramen för fördelaktiga äktenskap (Lundström 2010, 2017b). På motsatt sätt får vita medelklassargentinare från Buenos Aires, så kallade *porteños*, mer tvetydiga positioner som ”privilegierade inom Argentina, men perifera i världen” (Joseph 2010:333). Där hindrar således det transnationella logikerna det inhemska vita kapitalet och dess habitus från att omsättas. Men det transnationella kan ändå forma den nationella vithetens gränser och uttryck, argumenterar den turkisk-kanadensiska sociologen Sedef Arat-Koç: när den nya medelklassen i länder som Indien, Brasilien, Argentina eller Turkiet får tillgång till ett slags ”första världens vithet” och konsumtionsmönster skapar de nya distinktioner genom att ta avstånd från de mindre bemedlade grupperna i de egna länderna:

Identifikationen med den ”första världen” och dess framväxande globala modernitet, dess ”vita” ambitioner, livsstil och medelklassidentitet, är betydelsefull eftersom den har stora konsekvenser för social fragmentering i de egna länderna, liksom för politiken på lokal, nationell och internationell nivå. (Arat-Koç (2012:59)

Vitt kapital – en framtidsprognos

Som denna artikel visat står den transnationella och nationella vitheten i ständig dialog med varandra i en globaliserad värld. Vithetens grundton och historia lades parallellt med europeisk kolonialism och nordamerikansk bosättningspolitik, men i dag visar forskningen hur nyliberala och geopolitiska relationer sätter i fråga historiska maktförhållanden och föreställningar om (post)kolonial vithet – även om vita västerlänningar generellt fortfarande kan använda sitt vita kapital som transnationellt kapital i en värld som i allt väsentligt ligger öppen för den med ”rätt” hudfärg, medborgarskap, nationalitet, utbildning och ekonomi. Den koloniala historien, i samklang med kvarvarande

asymmetrier mellan nationer och institutionaliseringar av europeisk vithet, kan med andra ord ännu potentiellt utvidga den västerländska vithetens ytor (Ahmed 2007).

I den här artikeln har jag utvecklat en analys av vithet som ett intersektionellt och kontextberoende kulturellt kapital bortom de nationella vithetsgränserna. I fråga om den transnationella omsättningen av det vita kapitalet har jag med stöd i tidigare empirisk forskning (Lundström 2017a, 2017c) visat hur vitheten måste erkännas som ett kapital utanför det egna landet för att bli användbart. Men det kan inte tas som självklart för all framtid. Europeiska eller västerländska vita ställs redan inför nya utmaningar och förändrade maktrelationer mellan framför allt Europa, USA och Asien. Detta omformade landskap kan i förlängningen rita om förhållandet mellan kroppar som rasifieras som vita och därmed får tillgång till och erkännande som vitt kapital. Visserligen ses vita européer i Kina, Japan eller Singapore fortfarande som vita (till kroppen). Men det innebär inte en självklar hemmastaddhet, utan kan likaväl innebära främlingskap och verklig konkurrens.

Kommer det vita kapitalet i framtiden att förkroppsligas av tidigare icke-vita grupper (utifrån ett euroamerikanskt rastänkande), till exempel asiater eller araber (från Arabiska halvön), som en direkt följd av dessa skiftande maktrelationer? Tanken om ”den gula makten/faran” är inte ny (Mullen & Watson 2005), men det är främst under senare decennier som Asien utmanat den västerländska hegemonin på allvar. Globaliseringen har i grunden omvandlat uppfattningar om vithet, då icke-västerländska länder och regioner, främst Kina, Singapore, Sydkorea och Japan men även Qatar, Dubai och Saudiarabien, inte bara utmanat kolonialmakternas historiska världsomspännande privilegier och ekonomiska makt genom de så kallade ”tigerekonomierna”, utan även de europeiska vithetsidealerna genom exporten av så kallade ”mjuka” värden, såsom film, popkultur, skönhetsprodukter och skönhetsideal, som alla är centrala för tillägnelse av det kulturella kapitalet (Lundström 2010, 2017c; Lan 2022b). På så sätt kan den asiatiska utvecklingen också sägas upprätthålla och vidmakthålla vita privilegier och vithet, vilket i sin tur gör det möjligt att upprätthålla det vita kapitalet, om än i ny skepnad. Asien kan i den meningen föra den koloniala vitheten in i framtiden, vilket manar till fortsatt kritisk forskning om det ”nya” vita kapitalet, då även i förbindelse med den övervakning och det demokratiunderskott som kännetecknar framför allt Kina och Singapore och Arabiska halvön. Jag skulle hävda att denna utveckling ännu är i sin linda, då Asien delvis fortfarande ägnar sig åt ett slags härmning av ”det europeiska” och än så länge inte heller har utvecklat en motsvarande robust global institutionalisering av det lokala vita kapitalet.

Om vi följer Shomes (2011) uppmaning att uppfatta den nationella vithetens gränser i förhållande till det transnationella, vad innebär det för utfallet av dagens transnationella maktrelationer och omvänt för de transnationella kopplingarna till nationen och det lokala i produktionen av vithet? Allt eftersom västvärlden blir alltmer uppblandad och präglad av enorm mångfald i fråga om såväl ras som etnicitet, språk och kultur, blir länken mellan en vit kropp, vitt habitus och ett västerländskt pass ofrånkomligen mer komplex, något som i förlängningen kanske kommer att sätta i fråga och uppdatera våra historiska idéer om vita, västerländska privilegier. Kanske blir

det blandade grupper och individer, så kallade *mixed-race*, som bär upp det nya vita kapitalet? Eller kommer de transformerade maktdynamikerna att medföra att kartan över vithet dras om och vidgas till nya platser? Blir det den ekonomiska och militära makten i en multipolär värld som avgör framtidens vithet på ett sätt som fjärmar sig från det västerländska koloniala och kulturella arvet? Oavsett scenario menar jag att begreppet vitt kapital kan bidra med ett analytiskt verktyg för studium och tolkning av gamla såväl som nya relationer mellan kroppar, habitus, medborgarskap, institutioner, nationer och regioner, i kampen mellan deras historiska och nuvarande värde och de föränderliga maktförhållanden som de oavvisligen är inlemmade i.

Referenser

- Arat-Koç, S. (2012) "A transnational whiteness? New middle classes, globalism and non-European 'whiteness'", 59–68 i N. Falkof & O. Cashman-Brown (red.) *On Whiteness*. Oxford: Inter-Disciplinary Press. https://doi.org/10.1163/9781848881051_007
- Benson, M. (2016) *Lifestyle migration. Expectations, aspirations and experiences*. Abingdon: Routledge.
- Benson, M. & N. Osbaldiston (2016) "Toward a critical sociology of lifestyle migration. Reconceptualizing migration and the search for a better way of life", *The Sociological Review* 64 (3):407–423. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12370>
- Bonilla-Silva, E. (2003) "'New racism', color-blind racism and the future of whiteness in America", 271–284 i A. W. Doane & E. Bonilla-Silva (red.) *White Out. The continuing significance of racism*. New York: Routledge.
- Bonilla-Silva, E., Goar, C. & D. G. Embrick (2006) "When whites flock together. The social psychology of white habitus", *Critical Sociology* 32 (2–3):229–253. <https://doi.org/10.1163/156916306777835268>
- Bourdieu, P. (1986) "The forms of capital", 241–258 i J. E. Richardson (red.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press.
- Cranston, S. (2016) "Producing migrant encounter. Learning to be a British expatriate in Singapore through the global mobility industry", *Environment and Planning D: Society and Space* 34 (4):655–671.
- Croucher, S. (2012) "Privileged mobility in an age of globality", *Societies* 2 (1):1–13. <https://doi.org/10.3390/soc2010001>
- Dauvergne, C. (2009) "Globalizing fragmentation. New pressures on women caught in the immigration law-citizenship law-dichotomy", 333–355 i S. Benhabib & J. Resnik (red.) *Migrations and mobilities. Citizenship, borders, and gender*. New York: New York University.
- Debnár, M. (2016) *Migration, whiteness, and cosmopolitanism*. New York: Palgrave Macmillan.
- DuBois, W. E. B. (1999) *The souls of Black folk. Authoritative text, contexts, criticism*. New York: W.W. Norton.
- Dyer, R. (1997) *White*. London: Routledge.
- Erel, U., Murji, K. & Z. Nahaboo (2016) "Understanding the contemporary race-migration nexus", *Ethnic and Racial Studies* 39 (8):1339–1360. <https://doi.org/10.1080/01419870.2016.1161808>
- Featherstone, M. (2002) "Cosmopolis. An introduction", *Theory, Culture and Society* 19 (1–2):1–16. <https://doi.org/10.1177/026327640201900112>
- Fechter, A.-M. (2010) "Gender, empire, global capitalism. Colonial and corporate expatriate wives", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36 (8):1279–1297. <https://doi.org/10.1080/13691831003687717>
- Frankenberg, R. (1993) *White women, race matters. The social construction of whiteness*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fox, J. E., L. Moroşanu & E. Szilassy (2015) "Denying discrimination. Status, 'race',

- and the whitening of Britain's new Europeans", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41 (5):729–748. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.962491>
- Gallagher, C. & France W. T. (2017) "From wave to tsunami. The growth of third wave whiteness", *Ethnic and Racial Studies* 40 (9):1598–1603. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1308535>
- Garner, Steve (2007) *Whiteness. An introduction*. New York: Routledge.
- Grosfoguel, R. (2003) *Colonial subjects. Puerto Ricans in a global perspective*. Berkeley: University of California Press.
- Hage, G. (2000) *White nation. Fantasies of white supremacy in a multicultural society*. New York: Routledge.
- Hall, S. (1992) "The West and the rest. Discourse and power", 275–320 i S. Hall & B. Gieben (red.) *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Hayes, M. (2018) *Gringolandia. Lifestyle migration under late capitalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hof, H. (2021) "Intersections of race and skills in European migration to Asia. Between white cultural capital and 'passive whiteness'", *Ethnic and Racial Studies* 44 (11):2113–2134. <https://doi.org/10.1080/01419870.2020.1822535>
- Hübinette, T., C. Lundström & P. Wikström (2023) *Race in Sweden. Racism and antiracism in the world's first "colourblind" nation*. Abingdon: Routledge.
- Ignatiev, N. (1995) *How the Irish became white*. New York: Routledge.
- Joseph, G. (2010) "Taking race seriously. Whiteness in Argentina's national and transnational imaginary", *Identities: Global Studies in Culture and Power* 7 (3):333–371. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2000.9962671>
- Kimmel, M. S. (2003) "Introduction. Toward a pedagogy of the oppressor", 1–12 i M. S. Kimmel & A. L. Ferber (red.) *Privilege. A reader*. Boulder: Westview Press.
- Knowles, C. & D. Harper (2009) *Hong Kong. Migrant lives, landscapes, and journeys*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kunz, S. (2022) "Provincializing 'immigrant integration'. Privileged migration to Nairobi and the problem of integration", *Ethnic and Racial Studies* 45 (10):1896–1917.
- Lan, P.-C. (2011) "White privilege, language capital and cultural ghettoisation. Western high-skilled migrants in Taiwan", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (10):1669–1693. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.613337>
- Lan, S. (2022a) "Between privileges and precariousness. Remaking whiteness in China's teaching English as a second language industry", *American Anthropologist* 124 (1):118–129.
- Lan, S. (2022b) "The foreign bully, the guest and the low-income knowledge worker. Performing multiple versions of whiteness in China", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 48 (15):3544–3560. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.2021869>
- Le Renard, A. (2021) *Western privilege. Work, intimacy, and postcolonial hierarchies in Dubai*. Stanford: Stanford University Press.
- Leonard, P. (2013) "Making whiteness work in South Africa. A translabour approach",

- Women's Studies International Forum* 36 (1):75–83. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2012.08.003>
- Lipsitz, G. (2006) *The possessive investment in whiteness. How white people profit from identity politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Lo, S.-W. (2014) "White capital. Whiteness meets Bourdieu", 163–173 i L. Michael & S. Schulz (red.) *Unsettling whiteness*. Oxford: Inter-Disciplinary Press. https://doi.org/10.1163/9781848882829_016
- Lundström, C. (2010) "Women with class. Swedish migrant women's class positions in the USA". *Journal of intercultural studies* 31 (1): 49–63. <https://doi.org/10.1080/07256860903477688>
- Lundström, C. (2007) *Svenska latinas: ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Stockholm/Göteborg: Makadam.
- Lundström, C. (2013) "Swedish whiteness in southern Spain", 191–203 i F. W. Twine & B. Gardener (red.) *Geographies of Privilege*. London: Routledge.
- Lundström, C. (2017a) "The White side of migration. Reflections on race, citizenship and belonging in Sweden", *Nordic Journal of Migration Research* 7 (2): 79–87. <https://www.jstor.org/stable/48711423>
- Lundström, C. (2017b) "Embodying exoticism. Gendered nuances of Swedish hyperwhiteness in the United States", *Scandinavian Studies* 89 (2): 179–199.
- Lundström, C. (2017c) *Vit migration. Kön, vithet och privilegier i transnationella migrationsprocesser*. Stockholm/Göteborg: Makadam (översättning Lisa Sjösten).
- Lundström, C. (2019) "Creating 'international communities' in southern Spain. Self-segregation and 'institutional whiteness' in Swedish lifestyle migration", *European Journal of Cultural Studies* 22 (5–6):799–816. <https://doi.org/10.1177/1367549418761>
- Lundström, C. (2021). "'We foreigners lived in our foreign bubble.' Understanding colorblind ideology in expatriate narratives", *Sociological Forum* 36 (4):962–983. <https://doi.org/10.1111/socf.12747>
- McDowell, L. (2009) "Old and new European economic migrants. Whiteness and managed migration policies", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35 (1):19–36. <https://doi.org/10.1080/13691830802488988>
- McIntosh, P. (1998) "White privilege, color, and crime. A personal account", 207–216 i C. R. Mann, S. Z. Marjorie & N. Rodriguez (red.) *Images of Color, Images of Crime*. Los Angeles: Roxbury.
- Moreton-Robinson, A., C. Maryrose & F. Nicoll (red.) (2008) *Transnational whiteness matters*. Plymouth: Lexington Books.
- Mullen, B. V. & C. Watson (red.) (2005) *W.E.B. DuBois on Asia. Crossing The World Color Line*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Oliver, C. & K. O'Reilly (2010) "A Bourdieusian analysis of class and migration. Habitus and the individualizing process", *Sociology* 44 (1):49–66. <https://doi.org/10.1177/0038038509351627>
- Painter, N. I. (2010) *The history of White people*. New York: W.W. Norton.
- Richards, B. N. (2019) "When class is colorblind. A race-conscious model for cultural

- capital research in education”, *Sociology Compass* 14 (7):1–14. <https://doi.org/10.1111/soc4.12786>
- Richards, B. N., H. Ceron-Anaya, S. A. Dumais, J. C. Mueller, P. Sánchez-Connally & D. Wallace (2023) ”What’s race got to do with it? Disrupting whiteness in cultural capital research”, *Sociology of Race and Ethnicity* 9 (3):279–294. <https://doi.org/10.1177/23326492231160535>
- Shome, R. (2011) ”’Global motherhood.’ The transnational intimacies of white femininity”, *Critical Studies in Media Communication* 28 (5):388–406. <https://doi.org/10.1080/15295036.2011.589861>
- Shome, R. (2014) *Diana and beyond. White femininity, national identity, and contemporary media culture*. Champaign: University of Illinois Press.
- Skeggs, B. (1999[1997]) *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Skeggs, B. (2004) *Class, self, culture*. London: Routledge.
- Tichavakunda, A. A. (2019) ”An overdue theoretical discourse: Pierre Bourdieu’s theory of practice and critical race theory in education”, *Educational Studies* 55 (6):651–666. <https://doi.org/10.1080/00131946.2019.1666395>
- Twine, F. W. & C. Gallagher (2008) ”The future of whiteness. A map of the ’third wave’”, *Ethnic and racial studies* 31 (1):4–24. <https://doi.org/10.1080/01419870701538836>
- Twine, F. W. & B. Gardener (red.) (2013) *Geographies of privilege*. New York: Routledge.
- Wacquant, L. (2024) *Racial Domination*. Cambridge: Polity Press.
- Warren, J. W. & F. W. Twine (1997) ”White Americans, the new minority? Non-blacks and the ever-expanding boundaries of whiteness”, *Journal of black studies* 28 (2):200–218. <https://doi.org/10.1177/002193479702800204>
- Weiss, A. (2005) ”The transnationalization of social inequality. Conceptualizing social positions on a world scale”, *Current Sociology* 53 (4):707–724. <https://doi.org/10.1177/0011392105052722>
- Wray, M. (2006) *Not quite white. White trash and the boundaries of whiteness*. Durham: Duke University Press.

Författarpresentation

Catrin Lundström är docent i sociologi och biträdande professor i etnicitet och migration vid Institutet för migration, etnicitet och samhälle (REMESO), Linköpings universitet. Hon forskar om privilegierad migration inom ramen för transnationella ojämlikheter med fokus på kön och vithet.

catrin.lundstrom@liu.se

Massmediala berättelser om den svenska gangsterrappen 2019–2023

Media Representations of Swedish Gangster Rap 2019–2023.

In recent years, Swedish hip-hop has increasingly gained attention for the new expression known as “gangster rap,” featured prominently in media coverage and public debate. To better understand this subgenre as a cultural phenomenon, this article analyzes media representations of gangster rap, focusing on the values these representations construct. The study employs a cultural-sociological approach, grounded in Bourdieu’s concept of capital and theories on how symbolic values are recognized and consecrated in cultural contexts. The empirical material includes media publications from 2019 to 2023. Results reveal that mystery, worry, nostalgia, introspection, and positioning are key values shaping media representations of gangster rap. These are explored through four themes: Gangster rap as i) a mysterious genre, ii) worry narrative, iii) youth cultural nostalgia, and ii) introspective positioning. Finally, the results are discussed in relation to the ambivalence of gangster rap as both news material and cultural capital for writers on culture and opinion pages.

Keywords: Gangster rap, Hip hop, Cultural sociology, Hip hop studies, Cultural analysis

SVENSK HIPHOP HAR under senare år alltmer kommit att uppmärksammas för det nya framväxande uttryck som i medierapportering och samhällsdebatt kommit att benämnas ”gangsterrap” (Ramic 2019). Vid en genomgång av Sveriges Radios olika musiklistor framgår att uttrycket framför allt fick nationellt genomslag efter 2018 med vid tiden nya artister som Z.E, Dree Low och Einár (se Sveriges Radio 2019). Epitetet gangsterrap förefaller därmed beskriva den gren av svensk hiphop som dessa och en rad andra artister tillsammans representerar. Trots att benämningen blivit allmänt vedertagen kan den problematiseras, inte minst då det musikaliska uttrycket har större närhet till det som inom den anglosaxiska hiphoppen benämns drill (Arvidson 2023; Stuart 2023[2020]) än till den gangsterrap som är sprungen ur den amerikanska västkustens 1990-tal (jfr Chang 2006). Med tanke på detta kan antas att benämningen ”gangsterrap” inte så mycket hänger samman med konstnärliga gränsdragningar, utan kanske snarare med subgenrens uppfattade och medialt beskrivna kopplingar till exempelvis gängkriminalitet. Musikens kopplingar till olika samhällsproblem utgör också ett centralt fokus i de fördjupade arbeten som gjorts om gangsterrap i Sverige. Journalisten Emil Arvidsons bok *Svensk gangsterrap: Ett reportage* (2023) är ett exempel, och i journalisten Diamant Salihus *Tills alla dör* (2021) utgör rapmusiken ett delfokus i en

större skildring av just gängkriminalitet i Sverige. I Joostens (2024) studie av hiphop från förorter i Stockholm uppmärksammas generationskillnaderna mellan äldre och yngre rappare, där de sistnämndas texter beskrivs som råa och allt mörkare skildringar av kriminalitet. Också Joosten (2024) använder termen ”gangsterrap” om detta uttryck på ett sätt som skiljer det från äldre svensk hiphop.

I offentligheten har gangsterrappen varit ett återkommande tema i exempelvis tv-debatter (se SVT Nyheter 2020) fördjupande dokumentärer (se SVT Play 2023; TV4 2022) och en lång rad tryckta publiceringar, av vilka vi i denna studie riktar fokus mot ett urval. Trots att gangsterrappen rönt stor uppmärksamhet, saknas i hög grad vetenskapliga analyser som specifikt undersöker detta uttryck som samtida kulturellt fenomen. Denna artikel handlar därför just om de övergripande diskurser kring subgenren gangsterrap som tar form i och genom ett urval publiceringar. Syftet är att analysera de narrativ om gangsterrappen som tar form genom denna medierapportering och de värden kring vilka dessa konstrueras.

Studien som redovisas i artikeln tar avstamp i tidigare musiksociologiska förståelser av musikknarrativ som en integrerad dimension av musik och dess genrer (Lilliestam 2003). Det faktum att svensk gangsterrap omskrivs i medier utgör på så vis inte något unikt fenomen i sig självt. Däremot förstås denna rapportering som en del av allt det som sammantaget bidrar till att ladda musiken med föreställningar, idéer och värden (Lilliestam 2003: 1). Jämte massmediala representationer finns andra narrativ som tar form genom exempelvis artisters låttexter och egna utsagor, musikvideor och fansens tolkningar (Kjellander 2013). Genom att rikta fokus mot ett urval av publiceringar utgör denna artikel en delanalys som är viktig, inte minst eftersom gangsterrappen i så hög grad förefaller att spridas via medier (se Arvidson 2023). Samtidigt är det viktigt att påminna om att medienarrativ förstås är präglade av sin logik med vissa vinklar, en viss typ av berättande och inte minst intresset för sensationer av olika slag (jfr Bourdieu 1996).

En kultursociologisk ansats

Att studera massmediala representationer och narrativ bygger på en strävan efter fördjupad förståelse av bredare diskurser eller ideologiska ställningstaganden (jfr Polletta m.fl. 2011). När det gäller svensk gangsterrap handlar det i hög grad om att rikta det analytiska sökljuset bortom enskilda publiceringar för att på så vis kunna ringa in en mer samlad förståelse av de medienarrativ som omgärdar denna subgenre av svensk hiphop. Lilliestam (2003) pekar exempelvis på att olika starka eller fascinerande berättelser om artister bidrar till att forma människors uppfattningar om musiken. Att ta fasta på detta öppnar bland annat för en kritisk diskussion, inte minst om hiphoppens autonomi när det gäller artisternas legitimitet att föra fram egna narrativ genom musiken. Ansatsen som tillämpas öppnar därmed för en kritisk diskussion om mediafältet, eftersom detta i sig självt är begränsat till att föra fram just en viss typ av narrativ genom exempelvis olika vinklar, ett visst språkbruk och särskild dramaturgi (se Bourdieu 1996).

För att analytiskt beakta såväl de narrativ som tar form om gangsterrappen som det faktum att de förs fram just genom medier tillämpas en kultursociologisk ansats med sin grund i Pierre Bourdieus kapitalbegrepp och hans teorier om vilka värden som konstrueras och konsekreras, det vill säga upphöjs och erkänns (Bourdieu 2000[1992]). I grunden handlar det om att söka förstå vad det är som värderas och uppmärksammas i en specifik kontext och vad som därigenom upphöjs till ett slags symboliskt värde och därmed kommer att utgöra ett kapital. Eftersom vi empiriskt riktar fokus mot ett fenomen som ramats in som en del av en slags ungdoms- och/eller förortskultur, är en möjlig hypotes att vissa aspekter av gangsterrappen skulle kunna erkännas för exempelvis sitt subkulturella (Thornton 1995) eller sitt gatukulturella värde (Sandberg & Pedersen 2007). Det är även möjligt att en sammantagen bredd av vissa symboliska eller kulturella tillgångar tillsammans skulle kunna tolkas som ett värde, vilket Rimmer (2012) diskuterar med avseende på begreppet ”musikaliskt allätande”. Därtill identifierar Bourdieu också värden som gör det värt att engagera sig i en viss kulturyttring, det han kallar för *illusio* (Bourdieu 1990[1980]). Sammantaget pekar dessa begrepp på de möjligheter som Bourdieus kapitalbegrepp och vidareutvecklingar av desamma öppnar för i fråga om empiri i allmänhet och musik- och kultursociologiska studier i synnerhet. För att söka efter dessa olika typer av värden i massmediala narrativ om svenskt gangsterrap frågar vi oss därför vad som genom publiceringarna kan tolkas som erkända värden i narrativ om gangsterrappen (se Howell 2017). Den analytiska ansatsen ligger på så vis i linje med Bourdieus resonemang om kapitalets relationella värde, alltså att det är i ett visst sammanhang som något tillerkänns värde. Det sammanhang vi undersöker kan ramas in som skärningspunkten mellan gangsterrap, massmedier och en viss avgränsad tid.

Bakgrund – narrativ om hiphop i tidigare forskning

Även om berättande i musik förekommer oavsett genre, så kan just hiphoppen förstås som en genre i hög grad ackompanjerad av olika berättelser, vilket även avspeglas i forskning (se Forman 2002; Harrison & Arthur 2019; Schweig 2014). För analysen av de narrativ om gangsterrappen som tar form genom medierapportering och kring vilka värden dessa konstrueras utgör tidigare narrativ och förståelser därmed en central kontext och bakgrund.

Hiphopkulturens globala och lokala skapelseberättelser

Enligt det som återkommande benämns hiphoppens skapelseberättelse uppstod hiphoppen som ett alternativ till våld och destruktivitet och som en estetisk kraft för att ge röst åt marginaliserade invånare i socialt belastade områden, där medierna genom sin rapportering bidragit till områdenas stigmatisering (Chang 2006; Sernhede & Söderman 2010). Den spridda, men även ifrågasatta, skapelseberättelsen inbegriper också redogörelser för hur hiphoppens fyra estetiska element utvecklades som alternativ till eskalerande gängvåld (Chang 2006; Sernhede & Söderman 2010). Denna historieskrivning reproduceras även populärkulturellt, exempelvis i den fiktiva Netflix-

serien *The Get Down*, som gestaltar de socialpedagogiska ideal som också betonats av exempelvis hiphopforskaren Tricia Rose (1994, 2008). I beskrivningar av hiphopkulturens framväxt i olika länder i Europa framgår det att skapelseberättelsen omtolkats lokalt. Därmed finns också olika nationellt färgade narrativ om hiphoppens lokala födelse. Nitzsche & Grünzweig (2013: 8–9) beskriver detta som att hiphoppen i olika länder i Europa är unik, avgränsad, hybrid och samtidigt transnationell, eftersom den kombinerar aspekter av amerikansk hiphop med lokala identiteter, historia, kulturarv och annan europeisk kultur (se även Bennett 1999a; 1999b). Mot bakgrund av denna beskrivning är det intressant att notera att berättelser om den svenska hiphoppens utveckling i hög grad bärs upp av liknande värden som den amerikanska östkusthiphopen, med narrativ präglade av idén om hiphop som konstruktiv kraft (se Strage 2001). Den svenska skapelseberättelsen centreras bland annat kring förståelsen av hur genren ökade i popularitet under 1990-talet, vilket innebar att svenska ungdomar med rötterna i andra länder kunde identifiera sig med det som svarta amerikanska artister rappade om (Sernhede 2002). Med artister som Latin Kings och Petter blev det svenska språket gradvis det som kom att dominera de inhemska raptexterna. Parallellt med detta ledde den emancipatoriska prägeln till att hiphoppen flätades samman med ett slags socialdemokratiskt arv, vilket bland annat tydliggörs med beskrivningen av genren som ”folkhemrap” (se Bredström & Dahlstedt 2002). Under 2000-talet har hiphoppen i Sverige senare införlivats som en del av folkbildningstraditionen, vilket ytterligare stärkt kopplingen till den amerikanska skapelseberättelsen genom institutionaliseringen av hiphop som en väg till ökad egenmakt (Sernhede & Söderman 2010; Söderman 2023).

Framväxten av gangsterrap i USA och Europa

Av den amerikanska historieskrivningen framgår att den emancipatoriskt och politiskt orienterade östkusthiphopen relativt snart, under senare hälften av 1980-talet, kom att utmanas av en mer nihilistisk och gangsterromantiserade variant på den amerikanska västkusten, något som bland annat beskrivits av Chang (2006). I hög grad tolkades det nya uttrycket som ett svar på etablerade mediers misslyckande i fråga om att kritiskt granska det eskalerande gängvåldet och en rasistisk poliskår (se Dyson 2007; Rose 2008). Den västkustbaserade gangsterrappen har därför bland annat beskrivits som ”de svartas CNN”: den är i hög grad en berättande genre präglad av mer autentiska representationer av vardagslivet i socialt utsatta områden jämfört med östkusthiphopen (Chuck D 1997). Sedan 2010-talet har den amerikanska västkusthiphopen dock alltmer antagit nya former och utvecklats mot det som numer benämns ”drill”. Som uttryck har drillen sitt ursprung i socialt belastade städer som Chicago och Atlanta, men den har även vidareutvecklats efter brittiska influenser (Stuart 2023[2020]). Farje (2022) beskriver drill som en subgenre som mötts av omfattande politisk och akademisk kritik för dess spridande av direkt våld och dess underbyggande av rasistiska idéer. Drillen verkar samtidigt vara det uttryck som tydligast influerat utvecklingen av den subgenre av den svenska hiphopen som i Sverige fått benämningen gangsterrap (Arvidson 2023). När man i andra europeiska länder talar om gangsterrap avser man också

en hiphop med större närhet till den amerikanska förlagan än den i Sverige. Den tyska hiphopkulturen har exempelvis ett eget slags skapelseberättelse om gangsterrappens framväxt från 1990-talet och framåt. Exempelvis framstår den tyska gangsterrappen precis som den amerikanska östkustrappen som i viss mån emancipatoriskt orienterad, om än som mer sensationslysten och extrem i förhållande till gängse tysk offentlig moral (se Ahlers 2019).

Genom förledet ”gangster” finns en antydning om att musiken har koppling till kriminalitet i form av gänganknytning (jfr Ruth 1996). Även om den svenska subgenren som sagt har tydligare musikaliska band till drillen, finns det kopplingar mellan musiken och kriminella gäng. Det framgår exempelvis av olika rättsfall där hiphoptexter och musikvideor använts som bevismaterial (Sarnecki 2020; Arvidson 2023). Internationellt finns också studier om hur genren varit föremål för juridisk prövning avseende upphovsrätt (Sewell 2014). I rättegångar kring våldsbrott har även det estetiska uttrycket i texter och videor använts som bevis (Fatsis 2009; Dennis 2007; Kubrin & Nielsen 2014). I USA och England har åtalade rappares texter exempelvis använts för att kartlägga den åtalades motiv och den åtalades personlighet (se Kubrin & Nielsen 2014). I en svensk kontext har rättsväsendets ökade intresse för hiphop dock inte i lika hög grad som i exempelvis USA förstått som ett uttryck för rasism (jfr Fatsis 2009; Dennis 2007; Kubrin & Nielsen 2014). I stället tolkas domstolarna som en av gangsterrappens ”scener”, det vill säga att det bland annat är i rättsalarna som subgenren utspelar sig (Arvidson 2023).

Motstridigheter och dilemman i existerande hiphopnarrativ

Hiphopnarrativ omgärdas sällan av total konsensus, och de teman i tidigare forskning som vi pekar på här utgör delar av vad som framstår som en pågående förhandling om de övergripande narrativen. Dessa utgår bland annat från problematiseringar och analyser som föreslår att den tidigare nämnda skapelseberättelsen i sig främst utgör ett medienarrativ (se Chang 2006). Parallellt med detta finns även kritik av hiphop-kulturen som en bidragande orsak till att svarta amerikaner konserveras som underklass. Det har bland annat förts fram av Bill Cosby och jazzmusikern Wynton Marsalis. I denna fråga har Dyson (2007) gått i offentlig polemik med Cosby genom att argumentera för denna kritik av hiphop som just ett uttryck för samhällets rasism riktad mot svarta unga män (se även Reyna, Brandt & Tendayi Viki 2009).

Ett återkommande tema i den internationella forskningen rör frågan om hur unga eventuellt påverkas av att lyssna på gangsterrap och annan hiphop som innehåller skildringar av kriminalitet. Fokus har bland annat riktats mot hiphoppens framställning av droganvändande (Herd 2009) och sambandet mellan hiphoplyssnande och destruktiva livsstilar bland unga. North och Hargreaves (2007) har kunnat påvisa att hiphoplyssnande tycks attrahera ungdomar som redan dragits till kriminalitet. Tatum (1999) skriver om positiva effekter av att lyssna på hiphop, där själva lyssnandet bidrar till större förståelse av minoriteters utsatthet och samhällliga orättvisor i allmänhet. I en svensk kontext beskriver Silow Kallenberg (2016) hur hiphop skapar igenkänning

och får en gemenskapande funktion för unga som befinner sig inom slutna ungdomsvård, samtidigt som personalen upplever att hiphopmusikens budskap motverkar de vårdinsatser som ges inom verksamheten. I den internationella forskningen finns en tydlig tendens till dikotomisering mellan hiphoppens eventuella inverkan på exempelvis ungas droganvändande och benägenhet till kriminalitet (se North & Hargreaves 2007) och ett försvar för hiphop som konstform, där olika former av kritik tolkas som uttryck för rasism (se Dyson 2007).

Sammanfattningsvis har vi i denna bakgrundsteckning gjort nedslag i centrala teman i tidigare och existerande hiphopnarrativ. Dessa utgår i hög grad från den väletablerade amerikanska skapelseberättelsen om hiphoppens framväxt i New York och utvecklingen av gangsterrap på den amerikanska västkusten (Chang, 2006) för att sedan röra sig vidare till exempelvis Europa (se Nietzsche & Grünzweig 2013).

Genrens kopplingar till rättsväsende och kriminalitet har tidigare uppmärksamats, även om forskning i en svensk kontext huvudsakligen fokuserat på hiphoppens emancipatoriska kraft utifrån bland annat genus- och etnicitetsperspektiv (Sernhede 2002; Söderman 2007; Sernhede & Söderman 2010; Berggren 2014; Lindholm 2016; Dankić 2019). Det nya uttryck som vi här benämner gangsterrap har dock än så länge varit föremål för akademisk litteratur och analys i bara ett fåtal akademiska studier. Dankić (2022) kommenterar och beskriver fenomenet med den så kallade gangsterrappen bland annat genom att beskriva en idealtypisk hiphoposition (en kriminell ung man med invandrarbakgrund), vilket skapar fördomar och bidrar till stigmatisering. I Joosten (2024) analyseras texter från gangsterrappen, och i studien intervjuas även äldre aktörer från hiphoppen (rappare och civilsamhällespedagoger) om den svenska hiphoppens förändring under senare år och vad den har lett till. Resultaten ger vid handen att såväl hiphop som samhällsklimat och förortsliv tycks ha hårdnat under senare år, men att hiphoppen som helhet fortfarande utgör en positiv kraft.

Material och metod

Studien baseras på en kvalitativ ansats, där vi analytiskt närmar oss dominerande medienarrativ genom de svenska träffar på sökordet ”gangsterrap” som vi fick på Googles nyhetssökmotor i september 2023. Valet av Google för artikelurvalet grundar sig på sökmotorns bredd, som kan förväntas ge en översikt av aktuella och allmänt tillgängliga medienarrativ kring gangsterrap i Sverige. Sökningen genererade totalt 160 poster fördelade mellan åren 2008 och 2023. Av träfflistan framgick dock att benämningen ”gangsterrap” blev vanlig i svenska medier först 2019. Innan dess finns bara två publiceringar, där den ena (från 2008) rör den svenska hiphopgruppen Kartellen och den andra (från 2015) handlar om spelfilmen *Straight Outta Compton* om den amerikanska hiphopgruppen NWA. Träfflistan innehåller en rad olika typer av nyhetsposter, och vi har uteslutit ljud- och videopubliceringar, lokalpress samt finlandssvenska och nischade publikationer (såsom branschpress och liknande). Vårt material omfattar därmed textbaserade nationella publikationer och större dags- och kvällspress – totalt 111 relevanta träffar från mediebolag som SVT Nyheter, Sveriges Radio, *Svenska*

Dagbladet, Dagens Nyheter, Sydsvenskan, Göteborgs-Posten, Aftonbladet och Expressen. Av dessa har vi valt ut 25 publiceringar utifrån de strategiska urvalskriterierna att de (1) representerar samtliga år under perioden och (2) att de speglar relevanta teman. Med relevanta menar vi i detta sammanhang ett urval som speglar de ämnen eller teman som vid vår genomgång framstår som aktuella. Som exempel kan nämnas de många artiklarna om mordet på rapparen Einár, där vi valde ut tre: en nyhetsartikel, en ledartext och ett kulturdebattinlägg. Urvalet har styrts dels av behovet att avgränsa ett material som möjliggör kvalitativ analys, dels av möjligheten att analytiskt rama in det berättande om genren som förekommit över tid. Vi refererar till de publiceringar som ingår i vår analys i den löpande texten, och de fullständiga referenserna till dessa återfinns således i referenslistan.

Ett kulturanalytiskt tillvägagångssätt

Vid analysen av publiceringarna utgår vi från en kulturanalytisk ansats inspirerad av etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren (Ehn & Löfgren 2001). Ansatsen baseras på särskilda sätt att närma sig ett visst empiriskt material för att bygga upp en giltig tolkning av meningsbärande praktiker i en specifik kontext (se Fornäs 2012), i detta fall narrativ om gangsterrappen. Det övergripande syftet med kulturanalys är dokumentära, täta beskrivningar (se Williams 1958) som fångar in pågående förändringar i en avgränsad kontext.

Konkret har vi använt oss av de analytiska steg som Ehn och Löfgren (2001) benämner perspektivering, kontrastering, dramatisering och homologisering. Sammantaget har dessa gjort det möjligt att analytiskt laborera med det empiriska materialet för att därigenom uppmärksamma de värden som bär upp berättelser om gangsterrap. De kulturanalytiska stegen innebär å ena sidan en viss systematik i analysarbetet, men visar å andra sidan också hur analys är en i hög grad intellektuell och, som Ehn och Löfgren skriver, lekfull process.

Perspektivering, det första analyssteget, innebär att som forskare söka distansera sig från och förfrämliga det vardagliga och invanda för att öppna för tolkning och att så småningom kunna se empirin *som* något (Ehn & Löfgren 2001). Det gäller därmed att som forskare vara självreflexiv och vända blicken mot sina egna förutfattade meningar. För vår del handlade det om att söka frigöra oss från tidigare kunskap och tolkningar av hiphoppen för att verkligen kunna läsa urvalet av publiceringar så fritt som möjligt. Mer konkret innebar det att söka inta ett kritiskt förhållningssätt till gängse uppfattningar och på så vis hitta nya infallsvinklar i analysen. För att identifiera de analytiska temana genomförde vi en noggrann genomläsning i flera steg och en systematisk sortering av texterna. Vi sammanfattade huvudbudskapen i varje text och grupperade dem efter framträdande teman. Därefter tillämpade vi *kontrastering* genom att ställa olika möjliga analyser och tematiseringar mot varandra för att urskilja det i sammanhanget särskiljande. Tidigare forskning om hiphop tjänade här som en viktig kontrast, som gjorde det möjligt att analytiskt "se" nya dimensioner av den svenska hiphoppen. Nästa steg, *dramatisering*, handlar om att inta vad Ehn och Löfgren kallar

ett lekfullt förhållningssätt till empirin, att arbeta med materialet genom att föreställa sig vad som vore det otänkbara i ett visst sammanhang. Även här fungerade tidigare perspektiv på hiphop som en viktig jämförelsepunkt. Det kunde handla om att laborera med jämförelser med äldre populära hiphopartister och hiphoplåtar, men också med andra svenska genrer både i samtiden och historiskt. *Homologisering*, slutligen, går ut på att pröva validiteten i analysen. Detta har vi gjort genom att undersöka om slutsatsen är giltig för flera texter. I det avslutande analyssteget ingår också att pröva slutsatserna genom en självkritisk hållning som kan tyckas självklar, men som ändå rymms i frågan: ”Håller slutsatserna?” Detta analyssteg pågick till dess att slutsatserna formulerades under fyra slutliga teman.

Etiska reflektioner

Forskningsetik är i grunden en fråga om att väga forskningens nytta mot den potentiella skada den kan orsaka. I denna artikel använder vi oss enbart av tryckta och offentligt tillgängliga källor, och fokus riktas inte mot enskilda. Av den anledningen är det snarare själva kunskapsintresset som utgör en etisk fråga för oss. Den potentiella nyttan handlar i hög grad om vår ansats att bidra med fördjupade insikter som kan nyansera bilden av en fråga som tycks engagera många i samtiden, där massmedier och journalister hittills haft tolkningsföreträde. Eftersom den så kallade gangsterrappen i hög grad förknippas med unga i utsatta områden, blir vårt kunskapsintresse – analys av de narrativ om genren som tar form genom medierapportering och de värden som konstrueras kring dessa – en del av en forskarets strävan efter fördjupad förståelse bortom det som kan framstå som alarmistiska tidningsrubriker. Att med vetenskaplig problemställning analysera den samtida svenska gangsterrappen blir därmed betydelsefullt för att exempelvis motverka fördomar och negativ mytbildning samt för att synliggöra aspekter av en kulturyttring som förefaller befinna sig i gränslandet mellan estetik och faktiska uppväxtvillkor för unga i utsatta områden.

Resultat

I detta avsnitt redovisas resultaten av analysen under teman som tagits fram i relation till de övergripande värden som identifierats i analysen: gåtfullhet, oro, nostalgi, introspektion och positionering. För att tydliggöra hur de kan knytas till olika narrativ fördjupas de i avsnitten ”Gangsterrappen som gåtfull genre”, ”Gangsterrap som orosnarrativ”, ”Gangsterrap som ungdomskulturell nostalgi” och ”Gangsterrap som introspektiv positionering”.

Gangsterrappen som gåtfull genre

Frågan om i vilken utsträckning gangsterrappens estetiska uttryck speglar en förankring i verkligheten och huruvida gangsterrappen främst är konst eller snarare bör uppfattas som en form av dagbok (se Lundin & Eddebo 2021) kan förstås bidra till den gåtfullhet som gör genren värd att uppmärksamma. Tjugo av de tjugofem texterna uppehåller sig nämligen vid denna fråga. I en fördjupad essä i *Svenska Dagbladet* (Franke

2021) ramas tematiken därtill in som en ”evig fråga” som beledsagat hiphoppen som konstform präglad just av höga autenticitetsanspråk. Den konkreta fråga som ställs i artikeln lyder: ”Är det som sägs om våld, knark, pengar och sex verkligen sant, eller är det hittepå?”. Frågan får inget entydigt svar, vilket antyder att det är resonemanget runt den som är det centrala. I en nyhetsnotis från SVT Nyheter (SVT Nyheter 2020a) konstateras att två kända rappare sitter häktade för mord och att en tredje nyligen mördades utanför sin bostad: ”Frågan om gränserna mellan fiktion och verklighet inom den alltmer populära svenska gangsterrappen har aktualiserats på nytt.”

Autenticitetsfrågan formuleras även på andra sätt. I *Göteborgs-Posten* resoneras exempelvis kring om autenticitet kan ha att göra med olika rappares legitimitet att uttala sig snarare än med att just texterna måste vara helt autentiska: ”Z E är inte statschef bara för att han säger att han är kung, lika lite som Kendrick Lamars könsorgan är lika stort som Eiffeltornet. Autenticiteten i fråga utgår snarare från principen: prata inte om sånt du inte har en aning om” (Ismail 2020).

I en annan text, ett reportage om artisten Einár (Helmersson 2019), framträder gåtfullheten även i kontrasten mellan beskrivningen av hans charmiga, poppiga och sångvänliga melodier å ena sidan och hans tuffa bakgrund och koppling till grov brottslighet å den andra. Samtidigt finns det texter där frågan om gangsterrappens autenticitetsanspråk temporärt verkar få sin lösning. Framförallt handlar det om att det under vissa perioder verkar finnas belägg för slutsatsen att hiphoppen speglar verkligheten. Texter som rör det uppmärksammade mordet på Einár utgör exempel på det (Lokko 2021; Sima 2021), men också ett reportage om gangsterrappen som medel för penningtvätt (Svensson, Wisterberg & Abdigadir 2023).

Gåtfullheten är ständigt återkommande i merparten av de undersökta texterna och kan uppfattas som en viktig förklaring till lfortsatt engagemang. I en text (Lokko 2019) jämförs gangsterrappen med andra mytomspunna uttryck som cyberpunk, science fiction, den situationistiska konströrelsen och afrofuturistisk filosofi. Detta kopplas i sin tur till ”den popteoretiska Chicago-akademikern Roy Christophers essäbok ”Dead presidents: How hip-hop defines the future” (ibid.). Texten kan tolkas som ett bidrag till ännu större komplexitet, men kan rent av anses öka den gåtfullhet som omgärdar gangsterrappen. En liknande tendens går att notera i andra texter, såsom en fördjupande essä som diskuterar likheter mellan genren och den ryske nationalskalden Aleksandr Pusjkins öde (Franke 2021). Ytterligare andra texter bidrar till gåtfullheten genom resonemang om teman som livets förgänglighet (SVT Nyheter 2022; Rosenström 2023), lyrik och poesi (Lokko 2021). Sammantaget förstärks därigenom gangsterrappens illusio (jfr Bourdieu 1990[1980]), det vill säga det värde som bidrar till att upphöja gangsterrappen till något som är värt att engagera sig i.

Gangsterrap som orosnarrativ

Vid sidan av gåtfullheten har vi identifierat många olika emotiva uttryck som omgärdar gangsterrappen som en del av narrativet kring genren. Genren väcker upprördhet och oro, vilket bland annat framkommer i en text av Israelsson (2020) där det rapporteras om en socialdemokratisk riksdagsledamot som uppges vilja stoppa gangsterrap på svenska

fritidsgårdar eftersom genren är ”våldspropaganda” med ”våldsbejakande budskap” som man i ”yttrandefrihetens namn måste reagera på”. Utspelet ger bilden av att själva samhällstryggheten hotas av musikens innehåll (se även Comar Alm 2021; dos Santos 2023). Något liknande sägs utan konkreta exempel i en ledartext i *Expressen* (Olsson 2021), där gangsterrappen beskrivs som kontroversiell på ett sätt som saknar motstycke bland andra musikgenrer. Därtill sägs att det behövs mediebevakning och granskning av genren, vilket pekar på att den omgärdas av inte bara konstnärligt intresse.

När den kommersiellt störste rapparen inom subgenren, Einár, dör i oktober 2022 tycks oron förstärkas. Det framgår att detta delvis har att göra med en uppfattad geografisk förflyttning av det gängvåld som flätats samman med genren: ”I går kom en pushnotis i mobilen om att ännu en ung man blivit skjuten. Den här gången hade det inte ägt rum i någon av de utsatta Stockholmsförorter som oftast drabbas, utan i välmående Hammarby sjöstad” (Sima 2021). I samband med det uppmärksammade mordet på Einár tycks den tidigare gåtfullheten också vara utbytt mot dess motsats:

Men Einár lät inte det outtalade, den borttryckta barndomen, förbli en undertext. Han beskrev sitt liv, sina upplevelser och de han aldrig fick, i versaler. Ingenting var möjligt att missförstå. I en rasande takt har det skett en ökning av publikens krav på autenticitetsmärkt underhållningsvåld, den obligatoriskt autofiktiva realtidspoesi som driver så mycket av 2020-talets populärmusik. Den självupplevda dokumentationen av gatans våldsamma realitet – som publiken alltmer kan följa utan fördröjning i sociala medier – kommer med förväntningar på en accelererande berättelse; ofta kan det nästan inte sluta på något annat sätt. (Sima 2021)

När genren därtill liknas vid ”gladiatorspel” (Lokko 2021) får narrativet närmast gammaltestamentliga, apokalyptiska konnotationer. Liksom gåtfullheten kan orosnarrativet tolkas som en del av det *illusio* som bidrar till att legitimera vidare uppmärksamhet och engagemang (jfr Bourdieu 1990[1980]). På så vis kan publiceringar som handlar om det opassande i att skolbarn valde en gangsterraplåt som sång till skolavslutningen (SVT Nyheter, 2022a), att rappare ”hoppas av” genren (SVT Nyheter 2021; Sima 2022; SVT Nyheter 2022a; Zetterström 2023) eller att det sker ett ”stort ras i P3:s spelningar av gangsterrap” (Sveriges Radio 2021) förstås som skeenden som också får politiska konsekvenser genom den koppling som görs mellan gangsterrap och rekrytering av unga till kriminella nätverk (SVT Nyheter 2021). I en publicering uppges Sverigedemokraterna rent av vilja utreda ”sambandet mellan gangsterrap och gängkriminalitet samt möjligheten att begränsa public service från att spela rapparnas låtar” (Jenderbo 2021).

I anslutning till orosnarrativet anas också en tilltagande trötthet (Arvidson 2022) med rubriker som ”Rapvideo blir bevis – igen: ’En mordmanual’”. I reportaget som följer framgår att ”kreativa utredare fått till fällande domar genom att bevisa att vapen i musikvideor är äkta”. Oron och rädslan tycks därmed förbytas i handlingsberedskap, en beslutsamhet att ta itu med de problem som kopplas till eller antas ligga bakom gangsterrappen. I de texter som byggs upp kring känslor av oro och rädsla (se även

Källén 2023) fungerar gangsterrappen som en form av socioemotionellt kapital i form av samhällsempati vis-à-vis den negativa utveckling som äger rum. Denna del av narrativet om gangsterrappen är tydligt skild från idén om gåtfullhet, som i högre grad präglas av fascination. Här finns snarare inslag av moraliska resonemang om en negativ samhällsutveckling som gangsterrappen antas spegla och vara en del av.

Gangsterrap som ungdomskulturell nostalgi

Det finns ett stråk av ungdomskulturell nostalgi i en del publiceringar om gangsterrappen. I dessa texter tycks det gåtfulla mysteriet och oron relativiseras genom jämförelser med andra tidigare verk och kulturyttringar, såsom boken *Snabba cash*, dataspel GTA (Helmersson 2019), Siewert Öholms klassiska debatt om hårdrockgruppen W.A.S.P., artisten Marilyn Manson (Israelsson 2020), nynazismen och vit makt-musiken (Jenderbo 2021), men också tidigare arbetarlitteratur (Högström 2021). Texter som rymmer ungdomskulturell nostalgi kommenterar i viss mån den moralpanik som ungdomskultur brukar ge upphov till. Den livsstil som gangsterrappen förknippas med framställs dock som något delvis annorlunda, exempelvis i en publicering där skribenten själv framhåller sin ålder, fyrtiofyra år, och därefter kommenterar utsagor från en polis efter tillslag i ett område som förknippas med gangsterrap (Arvidsson 2022). Citaten i texten handlar om unga killar som visar upp dyra kläder i videor på nätet, men som bor i vad som beskrivs som ”sanitär olägenhet”:

– Det här är ju killar som är i sin prime, liksom. – De är unga. Då ska man ha kul. Vara på väg någonstans. I lägenheterna där vi går in ska man väl egentligen ha typ ... fester? Det kanske ska komma kompisar? Kanske till och med en tjej ska hälsa på någon gång? I stället sitter man bara där i en håla och stycker hasch. (Arvidsson 2022)

I samma text kopplas gangsterrappen samman med ungas ökande närvaro på digitala plattformar som Tiktok och Instagram, vilket skapar en distans mellan olika ungdomskulturella generationer. Citatet ovan blir på så vis en illustration av att gangsterrappen inte förknippas med det slags skimmer som omger skribentens egen ungdomstid. Samtidigt förhårligar rapparna i sin tur sin egen livsstil med extravaganta konsumtionsvaror – såsom dyra kläder, skor och accessoarer (Comar Alm 2021).

För rapparna själva tar den ungdomskulturella nostalgien form genom ett betydligt kortare tidsförlopp än de ofta medelålders skribenterna. Exempel på detta är när unga vuxna som själva varit gangsterrappare gör vad som kan tolkas som avbön efter mordet på Einár genom att offentligt be om ursäkt för att de bidragit till att genren blivit grövre (SVT Nyheter 2021): ”den gangsterrapp han lyssnade på som ung bidrog till att han lockades av det kriminella livet”, och det sägs att musiken kan vara en väg in i kriminalitet för ungdomar som är på glid. Inom genren finns ”ett krav på äkthet i dag” som gör att man måste vara trovärdig i de grova texter man levererar (se även Sima 2022 och Månsson 2023). När man tar avstånd från detta kan gangsterrappen fungera som avskiljare mellan ungdom och vuxenvärld.

Gangsterrap som introspektiv positionering

Samtidigt som narrativet om gangsterrappen tar form kring sådant som gåtfullhet, rädsla, fascination och ungdomskulturell nostalgi, blir publiceringarna i hög grad också en berättelse om dem som uttalar sig om den. Det blir inte minst tydligt hos de skribenter som återkommer till gangsterrappen i sina texter med delvis nya ingångar (se Lokko 2019, 2021; Sima 2021, 2022). Överlag tycks narrativet om gangsterrappen ta form genom publiceringar som på olika vis gör anspråk på att uttolka genren (vilket kan ses i kontrast till andra genrer, där narrativen tenderar att baseras även på sådant som musikrecensioner, reportage och intervjuer). Ett exempel på detta är kulturdebatten om gangsterrappens eventuella likheter med arbetarlitteratur, där en text inleds på följande vis: ”Jag brukar tänka på gangsterrappen som vår tids arbetarlitteratur. Ständigt i moll, med ett lika vitalt som brutalt språkbruk, och med obönhörlig blick beskriver den liv och arbetsvillkor för dem som samhället inte har något annat eller bättre att erbjuda” (Högström 2021). Senare formuleras genrens likheter med ytterligare litterära referenser: ”Jag kommer osökt att tänka på den danske poeten Yahya Hassan, som ensam fick klä skott för den näst intill kritvita litteraturvärldens längtan efter autentisk misär, våld, kriminalitet, psykisk ohälsa, bruna kroppar, och taktfast utlevelse – utan att för den sakens skull bränna sig själva.” Genom personliga uttryck där skribentens jag ”tänker på” gangsterrappen i förhållande till andra uttryck och personer framstår publiceringen som i hög grad sammanflätad med skribentens kulturella positionering vad gäller kunskap om genren och även om det som kan anses utgöra närliggande litterära genrer.

I en text betonas skribentens egen geografiska närhet till en av gangsterrappens skådeplatser (Lokko 2021): ”Vi flyttade till Hammarby sjöstad i början av sommaren eftersom vi lyckades byta vår hyreslägenhet på Gullmarsplan mot en lite större lägenhet just här”, vilket ställs mot insikter om att gangsterrappens ”direktsända gladiatorspel” ”utspelar sig hemma hos mig nu”. I ett annat reportage (Sima 2022) finns samma geografiska positionering: ”Jag bor själv i närheten av Vårberg. Jag älskar hiphop och lyssnar på allt som kommer från området.” Liknande tematik återfinns i andra texter, såsom en debattartikel av två forskare som tolkar texternas flerspråkiga innehåll:

Språkbarriären kan vara ett skäl till att detta inte diskuteras i medierna och på kultursidorna. Innehållet är svårtillgängligt för allmänheten eftersom texterna kläs i förortsslang, ord som ofta hämtas ur turkiska eller arabiska. Vi kan ta som exempel Yasins rader till låten Jiggy. Yasin beskriver här, parafraiserat, hur någon ska dödas, och porträtterar i första person hur han ”köper en pistol och en scooter, åker runt i fienders kvarter i syfte att döda någon för en allierads skull”. ”Tabbe” i texten är slang för ”tabanja”, turkiska för ”pistol”, ”opp block” betyder ”fienders kvarter”. (Lundin & Eddebo 2021)

I en kulturkrönika i *Göteborgs-Posten* (Rosenström 2023) blir kännedom om gangsterrap och epa-dunk en slags subkulturell positionering för skribenten: ”Två av de just nu största och mest hatälskade musikstilarna har förenats” i en blandning av Fröken

Snusks ”nationalromantiska raggarpop” och svensk gangsterrap signerad ICuz, som enligt skribenten båda har en ”chockfaktor” bestående av sexism såväl som utanförskap.

Senare rapportering om att rapparen ICuz tar avstånd från epitetet gangsterrap (Månsson, 2023) går också att se som en strategi att som rappare använda beteckningen för att säga något om sig själv. Här blir gangsterrap en distinktion även till de som tidigare förknippats med genren. Detsamma gäller publiceringar som handlar om olika typer av avhopp och avståndstaganden kring gangsterrappen (SVT Nyheter 2021; SVT Nyheter 2022b), som också blir en positionering av och för den person som tar avstånd eller har hoppat av.

Diskussion

Som vi påvisade genom de inledande nedslagen i tidigare forskning har hiphoppen sedan genrens begynnelse och framväxt omgärdats av olika typer av narrativ, från skapelsen, förlagd till 1970-talets New York, till olika sätt att förstå senare förändringar och gränsdragningar inom genren. I analysen av det urval av publiceringar som denna artikel baseras på finns det framför allt tydliga paralleller mellan hur den amerikanska, emancipatoriskt orienterade östkusthiphopen kom att ställas mot ett mer nihilistiskt uttryck som tog form på den amerikanska västkusten (jfr Chang 2006; Rose 2008). Det nuvarande mediala narrativet om den svenska gangsterrappen kan på så vis anses föränlett av en förändring av den svenska hiphopscenen genom framväxten av en ny subgenre. Vår analys pekar på att genren tenderar att tillskrivas värden som gåtfullhet och oro, vilket speglar Lilliestams (2003) konstaterande att fascinerande berättelser om artister bidrar till att skapa attraktionskraft. I de publiceringar som analyserats tycks fascinationen framför allt utgöras av frågan om huruvida genren speglar autentiska förhållanden eller inte. Till skillnad från den amerikanska västkusthiphopen (jfr Chang 2006) eller den tyska gangsterrappen (jfr Ahlers 2019), framgår i de publiceringar som denna artikel bygger på inte något tydligt politiskt ställningstagande hos artisterna själva kring exempelvis vikten av att få berätta sin egen historia.

Ett annat återkommande värdeskapande narrativet om gangsterrappen tar form kring en slags ungdomskulturell nostalgi. Det handlar dock inte om nostalgiskt tillbakablickande inom genren, utan om skribenters framställningar av egna erfarenheter från tidigare ifrågasatta ungdomskulturer. Det antyder att gangsterrappen i viss mån utgör ett ungdomskulturellt kapital för de medelålders skribenter som skriver om den (jfr Bourdieu 1984[1979]). Något liknande kan sägas om värdet av viss geografisk närhet för dem som skriver om gangsterrappen. Det rör sig om ett slags omvänd ekonomi, där bostadsområden som annars har låg, medelmåttig eller tvivelaktig status plötsligt framstår som ett kapital i sammanhanget. Det som vi förstått som positionering kan därför liknas vid att inneha ett mått av gatukapital och subkulturellt kapital, vilket ofta handlar om att kunna uppvisa just insiderskap i socialt tuffa urbana storstadsmiljöer (Thornton 1995; Sandberg & Pedersen 2007). För skribenter från olika fält (journalister, akademiker, kulturskribenter) tycks subgenren därtill bidra till att legitimera andra ämnen genom att utgöra ett subkulturellt värde, vilket blir särskilt tydligt i

publiceringar där gangsterrap kopplas till exempelvis arbetarlitteratur eller jämförs med rysk poesi.

När det gäller rapparna själva tycks det intressant nog vara främst när de tar avstånd från gangsterrappen som de får legitimitet att uttala sig om den – i alla fall i de publiceringar som vi undersökt här. Det kan jämföras med tidigare framförda autenticitetsanspråk såsom att amerikansk gangsterrap är ”de svartas CNN” (Chuck D 1998). Här tycks det i stället vara majoritetssamhällets uppfattningar som genomsyrar narrativet. Sammantaget antyder det att hiphoppen inte utgör ett autonomt kulturellt fält. I nuläget tycks det inte finnas några erkända uttolkare eller kommentatorer som kan bära upp en inomkulturell tolkning, exempelvis kritiker och recensenter, så som inom andra kulturformer (se Bourdieu 2000[1992]; Söderman 2013). Kanske är det också därför som framför allt de kulturkommenterande texterna har vissa likheter med tidiga etnologers beskrivningar av främmande kulturer på exotiska platser. Här tycks det också vara just distansen mellan skribenterna och kulturuttrycket som skapar det Bourdieu (2000[1992]) skulle benämna ”illusio”, det vill säga ett avstånd som bidrar till att upprätthålla värdet av den investering det innebär att skriva om gangsterrappen.

Det analytiska nedslag som denna artikel utgör väcker sammantaget frågan om huruvida gangsterrappen erkänns som musikaliskt uttryck på dess egna villkor. Å ena sidan talar det stora intresset för kulturell behandling och diskussion för att genren åtminstone har potential att med tiden upphöjas till kultur. Å andra sidan skapar nyhetsrapporteringen om närheten till brott en bild av att genren trots allt är något mer än ”bara” musik. Just detta talar dock inte emot gangsterrappens konsekvrering (se Bourdieu 2000[1992]) (det finns gott om exempel på musiker och andra kulturpersonligheter som varit i klammeri med rättvisan men ändå vunnit kulturellt erkännande, till exempel nationalskalden Cornelis Vreeswijk). Med ett bourdieuskt resonemang handlar det snarare om gangsterrappens påvisade kopplingar till ekonomiska värden, bland annat genom extravaganta livsstilsmarkörer och köpta streams (Svensson, Wisterberg & Abdigadir 2023). Rapporteringen om gangsterrap som främst en ekonomisk investering skulle därmed kunna vara det som slutligen visar sig diskvalificera genren från att upphöjas till konst. Bourdieu (2000[1992]) skriver att det i kulturproduktion finns en konflikt mellan den ekonomiska och konstnärliga polen. I alla fall tycks det som om diskussionen om köpta streams kom igång väl sent, trots att det verkar ha varit ett känt faktum inom musikbranschen sedan länge (ibid.). Därmed aktualiseras frågan om huruvida subgenrens narrativ fortsatt kommer att ta form främst på nyhetssidorna eller etablera sig på de stora tidningarnas kultursidor. Hittills tycks narrativet främst bäras upp av värden som gör det möjligt för en rad olika aktörer att positionera sig – allt från tidningsskribenter till forskare, politiker, advokater och författare. Till denna skara får vi numera också räkna oss själva.

Avslutningsvis finner vi det viktigt att betona denna studies begränsningar. Vi har analyserat ett litet urval av alla de publiceringar som den svenska gangsterrappen gett upphov till sedan dess genomslag 2018–2019. Vi har identifierat ett antal värden (gåtfullhet, oro, nostalgi, introspektion och positionering) som centrala för det övergripande narrativ om gangsterrappen som tagit form. Det är möjligt att ett större

urval skulle peka på ytterligare centrala värden, likaså att en samlad analys av gangsterrappen ur olika perspektiv, inte minst även artisters och lyssnares/publik, skulle bidra till en mer komplex förståelse. Å andra sidan visar den bredd av publiceringar som ingår i urvalet (kommentarer såsom krönikor, ledare och kulturdebattartiklar, nyhetstexter och fördjupade reportage) att gangsterrappen inte enbart är intressant för musik- och kulturjournalister. Ur ett musiksociologiskt perspektiv öppnar studien därmed för vidare forskning om det i hög grad lokala svenska fenomen som gangsterrappen trots allt tycks utgöra.

Referenser

- Ahlers, M. (2019) "Kollegah the Boss.' A case study of persona, types of capital, and virtuosity in German gangsta rap." *Popular music* 38 (3):457–480.
- Arvidson, E. (2022) "Rapvideo blir bevis – igen: 'En mordmanual'." *Svenska Dagbladet* 12 oktober.
- Arvidson, E. (2023) *Svensk gangsterrap. Ett reportage*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Bennett, A. (1999a) "Hip hop am Main. The localization of rap music and hip hop culture." *Media, Culture and Society* 21:77–91.
- Bennett, A. (1999b) "Rappin' on the Tyne. White hip hop culture in northeast England – an ethnographic study." *Sociological Review* 47:1–24.
- Berggren, K. (2014) *Reading rap. Feminist interventions in men and masculinity research*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Bourdieu, P. (1984[1979]) *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1990[1980]) *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1996) *Om televisionen*. Stockholm: Symposium.
- Bourdieu, P. (2000[1992]) *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*. Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposium.
- Bredström, A., & Dahlstedt, M. (2002) *Folkhemsrap? Motstånd och anständighet i svensk hiphop*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Chang, J. (2006) *Can't Stop Won't Stop. Hiphop-generationens historia*. Göteborg: Reverb.
- Chuck D. (1997) *Fight the power. Rap, Race and Reality*. New York: Delacorte Press.
- Comar Alm, S. (2021) "Mikael Damberg (S): 'Glorifierar den här gangsterkulturen.'" *Aftonbladet* 25 oktober.
- Dankić, A. (2019) *Att göra hiphop. En studie av musikpraktiker och sociala positioner*. Malmö: Universus Academic Press.
- Dankić, A. (2022) "Om trovärdighet i hiphopmusicerande", i Asp, K., & Leijonhufvud, S. (red.). *Rimdrottningar, folkmusiker och rockband. Om deltagandets och lärandets villkor i musikkivet*. Stockholm: KMH.
- Dennis, A. (2007) "Poetic (In) Justice-Rap Music Lyrics as Art, Life, and Criminal Evidence." *Colum. J.L. & Arts* 31, 1.
- Dyson, M. E. (2007) *Know what I mean?: Reflections on hip-hop*. Civitas Books.
- Ehn, B. & Löfgren, O. (2001) *Kulturanalyser. Ett etnologiskt perspektiv*. Lund: Gleerups.
- Farje, A. (2022) *The Silenced Sound of Drill*. (Diss.) London: London School of Economics and Political Science.
- Fatsis, L. (2018) "Grime: Criminal subculture or public counterculture? A critical investigation into the criminalization of Black musical subcultures in the UK." *Crime, Media, Culture* 15 (3):447–461.
- Forman, M. (2002) *The 'hood comes first. Race, space, and place in rap and hip-hop*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Fornäs, J. (2012) *Kultur*. Malmö: Liber.

- Franke, U. (2021) "Pusjkings mästerverk – sin tids gangsterrap?" *Svenska Dagbladet* 6 november.
- Harrison, A. K., & Arthur, C. E. (2019) "Hip-hop ethos." *Humanities* 8(1): 39.
- Herd, D. (2008) "Changes in drug use prevalence in rap music songs, 1979–1997." *Addiction Research & Theory* 16 (2):167–180.
- Helmersson, E. (2019) "Einär: Man blir inte kriminell av att lyssna på musik." *Dagens Nyheter* 13 november.
- Howell, C. E. (2017) "Symbolic Capital and the Production Discourse of The American Music Show. A Microhistory of Atlanta Cable Access." *Cinema Journal* 57 (1):1–24.
- Högström, J. (2021) "Gangsterrap är vår tids arbetarlitteratur." *Göteborgs-Posten* 12 januari.
- Ismail, A. (2020) "Gangsterrappen blir läst som en dagbok." *Göteborgs-Posten* 6 mars.
- Israelsson, L. (2020) "Riksdagsman vill stoppa gangsterrap på fritidsgårdar." *Expressen* 4 februari.
- Jenderbo, E. (2021) "SD öppnar för att begränsa gangsterrap på radion." *Dagens Nyheter* 29 oktober.
- Joosten, S. (2024) *100 % Swedish. Working for recognition through hip-hop from the suburbs of Stockholm*. Stockholm: Stockholm University.
- Kjellander, E. (2013) *Jag och mitt fanskap. Vad musik kan betyda för människor*. Örebro: Örebro universitet.
- Kubrin, C. E., & Nielson, E. (2014) "Rap on Trial." *Race and Justice* 4 (3):185–211.
- Källén, M. (2023) "Det finns nu en tveksamhet inför gangsterrappen som man inte kände förut." *Dagens Nyheter* 3 januari.
- Lilliestam, L. (2003) "Bilderna av Kent. En fallstudie av musikjournalistik, autenticitet och musikmytologi." *Svenska samfundet för musikkforskning. STMONline* 6.
- Lindholm, S. (2016) *Remembering Chile. An entangled history of hip-hop in-between Sweden and Chile*. Malmö: Malmö University, Faculty of Education and Society.
- Lokko, A. (2019) "Ingen vill lyssna till dem med 'gräsligt obehagliga liv'." *Svenska Dagbladet* 21 mars.
- Lokko, A. (2021) "19-årig pojke har skjutits ihjäl – så ofattbart grymt." *Svenska Dagbladet* 22 oktober.
- Lundin, E., & Eddebo, J. (2021) "Sluta förfasa er över gangsterrappen – ställ pålästa frågor istället." *Göteborgs-Posten* 22 oktober.
- Lundström, J. (2023) "Hiphopartister har blivit influerare i gängkrigen." *Dagens Nyheter* 15 november.
- Månsson, A. (2023) "1.Cuz vill inte längre bli kallad för gangsterrappare: 'Vill inte påverka barnen att plocka upp vapen'." *Aftonbladet* 17 juli.
- Nitzsche, S. A., & Grünzweig, W. (red.). (2013) *Hip-hop in Europe* (vol. 13). Zürich: LIT Verlag.
- North, A. C., & Hargreaves, D. J. (2007) "Lifestyle correlates of musical preference. Media, leisure time and music." *Psychology of music* 35 (2):179–200.
- Olsson, K. (2021) "Gangsterrappare ska granskas – inte tystas." *Expressen* 5 januari.

- Polletta, F., Chen, P. C. B., Gardner, B. G., & Motes, A. (2011) "The sociology of storytelling." *Annual review of sociology* 37:109–130. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150106>
- Ramic, H. (2019) "Svensk gangsterhiphop – en kriminell framgångssaga." *Arbetet* 12 mars.
- Reyna, C., Brandt, M., & Tendayi Viki, G. (2009) "Blame it on hip-hop: Anti-rap attitudes as a proxy for prejudice." *Group Processes & Intergroup Relations* 12 (3):361–380.
- Rimmer, M. (2012) "Beyond omnivores and univores: The promise of a concept of musical habitus." *Cultural sociology* 6 (3):299–318.
- Rose, T. (1994) *Black Noise. Rap music and black culture in contemporary America*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Rose, T. (2008) *Hip Hop Wars. What We Talk About When We Talk About Hip Hop and Why it Matters*. New York: Basic Civitas books.
- Rosenström, A. (2023) "Något fint händer när epa-dunk möter gangsterrap." *Göteborgs-Posten* 19 mars.
- Ruth, D. E. (1996) *Inventing the public enemy. The gangster in American culture, 1918–1934*. Chicago: University of Chicago Press.
- Salihu, D. (2021) *Tills alla dör*. Stockholm: Mondial.
- Sandberg, S. & Pedersen, W. (2007) *Gatekapital*. Oslo: Universitetsförlaget.
- Santos, L. dos (2023) "Gangsterkulturen har fått växa fram ostört." *Expressen* 5 januari.
- Schweig, M. (2014) "Hoklo hip-hop. Resignifying rap as local narrative tradition in Taiwan." *Chinoperl* 33 (1):37–59.
- Sewell, A. (2014) "How copyright affected the musical style and critical reception of samplebased hip-hop." *Journal of Popular Music Studies* 26 (2–3):295–320.
- Sernhede, O. (2002) *Alienation is my nation. Hiphop och unga mäns utanförskap i det nya Sverige*. Stockholm: Ordfront.
- Sernhede, O. & Söderman, J. (2010) *Planet hiphop. Om hiphop som folkbildning och social mobilisering*. Malmö: Liber.
- Silow Kallenberg, K. (2016) *Gränsland. Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Sima, J. (2021) "En 19-åring är död och inget slut i sikte. Mordet på rapparen Einár måste bli en vändpunkt." *Aftonbladet* 22 oktober.
- Sima, J. (2022) "Gangsterrap är ett rop på hjälp. Einár har mördats och Dree Low hoppar av rapkarriären." *Aftonbladet* 17 januari.
- Sjöshult, F. (2020) "Yasin Byn var störst – ofattbart att han misstänks för mord." *Expressen* 6 januari.
- Strage, F. (2001) *Mikrofonkät*. Stockholm: Atlas.
- Stuart, F. (2023[2020]) *Åkta. Drill och gängkultur i uppmärksamhetsekonomi*. Göteborg: Daidalos.
- Svensson, F., Wisterberg, V. & Abdigadir, A. (2023) "Gängkriminella avslöjar: Tvättar pengar på Spotify." *Svenska Dagbladet* 5 september.

- Sveriges Radio (2019) ”Årslistan 2019.” Tillgänglig: <https://sverigesradio.se/topplista.aspx?programid=2697&date=2020-01-11>.
- Sveriges Radio (2021) ”Stort ras i P3:s spelningar av gangsterrap.” Tillgänglig: <https://sverigesradio.se/artikel/stort-ras-i-p3s-spelningar-av-gangsterrap>.
- SVT Nyheter (2020a) ”Så tog hiphop om droger och kriminalitet över topplistora.” Tillgänglig: <https://www.svt.se/kultur/sa-tog-hiphop-om-droger-och-kriminalitet-over-topplistora>.
- SVT Nyheter (2020b) ”Debatten om gangsterrapen tar fart i svenska medier.” Tillgänglig: <https://www.svt.se/kultur/gangsterrap>.
- SVT Nyheter (2022a) ”Skolbarn valde Jaffar Byn-låt på sommaravslutning – sjöng om vapen och skjutning.” Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vast/skolbarn-pa-kvibergsskolan-i-goteborg-sjong-lat-av-jaffar-byn-pa-skolavslutningen>.
- SVT Nyheter (2022b) ”Muslimsk profil kopplas till rapparnas avhopp: ’Kallade flera till möten.’” Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/muslimsk-profil-kopplas-till-rapparnas-avhopp-kallade-flera-till-motnen-1>.
- SVT Play (2023) ”När hiphop tog över.” Tillgänglig: <https://www.svtplay.se/nar-hiphop-tog-over>.
- Söderman, J. (2007) *Rap(p) i käftan. Hiphopmusikers konstnärliga och pedagogiska strategier*. Lund: Musikhögskolan i Malmö, Lunds universitet.
- Söderman, J. (2013) ”The Formation of ’Hip Hop Academicus’. How scholars talk about the academization of hip-hop.” *British Journal of Music Education* 30 (3):369–381.
- Söderman, J. (2023) ”’Bildung life.’ Holistic ideals of Hip Hop Education”, i P. Dale, P. Burnard & R. Travis Jr (red.) *Music for Inclusion and Healing in Schools and Beyond Hip Hop, Techno, Grime, and More*. Oxford: Oxford University Press.
- Tatum, B. L. (1999) ”The link between rap music and youth crime and violence. A review of the literature and issues for future research.” *Criminal Justice Studies* 11 (3):339–353.
- Thornton, S. (1995) *Club cultures. Music, Media and Subcultural Capital*. Cornwall: Bodmin.
- TV4 (2022) ”Älskad hatad hiphop.” Tillgänglig: <https://www.tv4play.se/program/a64571847c93c7b32e8a/kalla-fakta-alskad-hatad-hiphop>.
- Zetterström, G. (2023) ”Svensk gangsterrap. Ett reportage: En grundlig lektion i svensk gangsterrap” (recension). *Svenska Dagbladet* 28 mars.
- Williams, R. (1958) *Culture is ordinary*. I N. McKenzie (red.), *Conviction*. London: MacGibbon & Kee.

Författarpresentation

Alexandra Söderman är postdoktor i barn- och ungdomsvetenskap och forskar bland annat om digitala medier och digital kultur utifrån kultur- och utbildningssociologiska teoribildningar.

Johan Söderman är professor i barn- och ungdomsvetenskap och har en lång bakgrund som hiphopforskare. Han har bland annat skrivit om hiphoppens akademisering i USA och pedagogiska hiphopverksamheter i det svenska civilsamhället. Båda är verksamma vid Göteborgs universitet.

Artikeln är skriven i anslutning till det av Vetenskapsrådet finansierade projektet *I den svenska gangsterrappens tidevarv – ungdomskulturella och pedagogiska implikationer*.

Alexandra Söderman
Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande
Box 300
40530 Göteborg
alexandra.soderman@gu.se

Borgerligt? Offentligt? Sociabelt?

Habermas och Koselleck om civilsamhällets diskurser

Bourgeois? Public? Sociable? Habermas and Koselleck on civil society

Habermas' work on the "bourgeois public sphere" was published more than sixty years ago and had a major international impact. The author himself has recently commented on the study's encounter with contemporary media landscapes and society. Habermas, and many with him, still see the decay of later modern civil society as a threat to its potential as infrastructure for publicity, civility and discursive democracy. Koselleck's classical study of the Enlightenment preceded Habermas, but warned against utopianism, "despotic moralism" and held that irresponsible criticism could be the consequences of enlightened public discourses. Habermas' more influential analysis speaks of an *uncompleted modernity* and continues to defend a rational public sphere in the spirit of Kant's Enlightenment. Koselleck *warned against the completion of the Enlightenment* in which he judged Freemasons to be far more active promoters than Habermas, but Koselleck's political position in this is still subject to interpretation and criticism. This article sets the two approaches in relation to each other and tries to clarify Koselleck's position. Both similarities and differences are highlighted. Finally, the issue of what is fruitful and what needs to be reformulated are discussed.

Keywords: Habermas, Koselleck, civil society, public sphere, freemasonry

ÅR 1959 OCH 1962 publicerade två unga tyska akademiker varsin historiskt orienterad avhandling om framväxten av ett nytt slags offentliga samhällskritiska diskurser. Båda upphovsmännen skulle bli ledande intellektuella i västvärlden in i vår egen tid. Reinhard Koselleck (1923–2006) blev historieprofessor och Jürgen Habermas (född 1929) efterträdde Horkheimer som professor i filosofi och sociologi 1964, det vill säga redan två år efter sin habilitationsskrift om den "borgerliga offentligheten". Båda forskarna betraktade 1700-talets upplysningssidéer som bärande i framväxten av en social infrastruktur för en alltmer sekulariserad samhällsdebatt. De hävdade att under denna epok formades på gott och ont grundläggande politiska-filosofiska fundament för den moderna liberaldemokratiska (västerländska) kapitalismen. Därmed befann sig dessa två arbeten i ett minst sagt spänningsfyllt idéhistoriskt forskningsfält (Schmidt 1998). Översättningsproblem och samhällsvetenskapernas modeväxlingar stod länge i vägen för en balanserad användning av bådas forsknings-

insatser. Det tog nästan 30 år innan studierna översattes till engelska.¹ Retrospektivt vet vi att de lades till grund för en fortfarande mycket omfattande akademisk industri där analyserna om och av Habermas kom att dominera.

Låt oss göra något så ovanligt som att sätta dessa forskningsinsatser i relation till varandra. Den här artikeln syftar till att inventera några likheter och skillnader mellan dem för att därefter diskutera deras betydelse för samhällskritiska diskurser villkor och karaktär. Inledningsvis bör också nämnas att artikeln *inte* är en receptionsstudie. Jag skall därför inte ägna utrymme åt att återge de utmärkta forskningsöversikter som publicerats (Hofmann 2021; Rauchfleisch 2012; La Vopa 1992; Olsen 2012), eftersom avsikten också är att uppmärksamma några undanskymda teman i samhällskritiken i civilsamhällets offentliga och (som det kommer att visa sig) semioffentliga rum.

Kosellecks så småningom klassiska arbete hamnade nämligen i skuggan av den samhällsvetenskapliga diskursen om civilsamhälle, *public sphere* eller ”borgerlig offentlighet” (det senare är det begrepp Habermas myntade och som nästan jämställts med en uppträckt) (Fraser 2017:245; se även Van Horn Melton 2008).

När Habermas nyligen återigen ägnade en hel bok om offentlighetens förändrade roll i civilsamhället (Habermas 2023:16 [2022])² nämns Koselleck visserligen vid namn, men då enbart som den framstående begreppshistoriker han blev känd som långt efter publiceringen av sin doktorsavhandling. Den som begränsar sitt perspektiv till Habermas kan möjligen få intrycket av att det rör sig om två parallella diskurser, eller möjligen att Habermas historiesociologiska analys av sakliga skäl kommit att dominera över Kosellecks studie, som marginaliserats till att vara enbart historiskt intresse. Den här artikeln introducerar en annan bild. Genom att kontextualisera de två forskningsinsatserna, bland annat genom att låta några framträdande kommentatorer som intresserat sig för *båda* dessa skrifter komma till tals, framträder inte minst Kosellecks perspektiv i ett nytt ljus.

1 Koselleck publicerades som bok på tyska 1959 och översattes 1988 till engelska. Habermas vida mer inflytelserika bok kom på tyska 1962 och översattes till engelska 1989 (svensk översättning 1984). Habermas (1974) hade dock redan tidigare presenterat sina grundläggande tankegångar för en engelskspråkig publik. Se vidare exempelvis Emden & Midgley 2012 och Zammito 2012.

2 År 2021 anordnades ett symposium av Seeliger & Sevignani, som 2022 publicerades på engelska i ett specialnummer av *Theory, Culture & Society* (volym 39), där Habermas egna kommentarer till symposiet ingår, och som nu publicerats i en bok också på svenska (tillsammans med en intervju med Habermas och en kortare aktuell artikel): Habermas 2023 [2022].

Habermas nämnde visserligen redan i sin första bok (1962) Kosellecks studie från 1959, men han publicerade också en kritisk recension av den. Detta har sannolikt bidragit till att en del kom att betrakta Kosellecks studie som ett konservativt inlägg, vilket dock blivit föremål för både debatt och ifrågasättande.³ Till saken hör också att historikern Niklas Olsen i en omfattande analys hävdar att: ”In fact, Habermas’s account of these issues should be read as a direct response to Koselleck’s” (Olsen 2012:82).

I en tillbakablickande kommentar till sitt ungdomsverk skriver Koselleck: ”Enlightenment in the name of reason was rapidly abandoning the tolerance that itself had postulated” (2008:260). Detta är naturligtvis inte enbart intressant som en avvikelse från den syn på upplysningens betydelse för samhällsutvecklingen som Habermas utvecklade, utan framför allt därför att det uttrycker Kosellecks inom stora delar av sociologin föga uppmärksammade analys av samhällskritikens roll och villkor i civilsamhället.

Den borgerliga offentlighetens uppgång och förfall

Habermas arbetade tvärvetenskapligt och utvecklade egna teoretiska begrepp om hur civilsamhällets struktur och funktion samspelar med de vidare samhällsförändringar varigenom kapitalism formades. En viktig skillnad mellan Habermas och Kosellecks arbeten hänför sig till detta: Habermas ville bidra till att utveckla modern samhällsvetenskaplig *teori*. Kosellecks volymmässigt mindre omfattande arbete framstår vid första påseende mer som en traditionell (idé)historisk studie. Ur en enorm och ofta motsägelsefull textmassa mejslas stegvis subtila slutsatser fram, men någon egen explicit samhällsteori presenteras inte. Och väl att märka: han framför inga förslag på lösningar av de problem som identifieras.

Habermas anslöt till och utvecklade den begreppsapparat inom politisk filosofi som alltsedan 1700-talets början betraktat civilsamhället som en ”intermediär sektor”, en ”sfär”, ett nätverk av sociala positioner som fungerar som en förmedling mellan ”stat” och övrigt samhällsliv. Ibland räknades de alltmer utbredda marknadsrelationerna in i detta civilsamhälle (såsom exempelvis hos Hegel), andra analyser fokuserade uteslutande på vardaglig småskalig social interaktion (Cohen & Arato 1993, kapitel 2; Gustafsson 1993; Tomaselli 1995; Schmidt 1998:423; Hoffmann 2007, kapitel 1; Koller 2010).

3 Dean 2001:637–638, Goodman 1992:2 och La Vopa 1992:85 är exempel på forskare som redovisar denna recension kortfattat utan att anse sig behöva ta ställning. Quélleneç 2023 genomför dock en utförlig analys av Koselleck. Där hävdas att Koselleck – bland annat via kopplingar till den tyske statsvetaren Carl Schmitt som var framträdande under nazisttiden (vilket de flesta kommenterar) – ”oscillerade” mellan olika konservativa positioner vid tiden för avhandlingen och att han inte kan betraktas som typisk liberal vid denna tidpunkt (trots att Koselleck senare själv hävdar detta). Även Pankakoski 2010 hävdar negativa högerinfluenser från Schmitt. Olsen 2011 och Edwards 2006:434 tonar starkt ner den högerstämpel på den tidige Koselleck som Habermas recension sannolikt bidrog till. Olsen 2011 och 2012:81ff redovisar Habermas recension av Koselleck i den tyska tidskriften *Merkur* XIV (1960), som jag dock inte närmare går in på. Syftet här är ju *inte* är att ta ställning i denna polemik, som Habermas själv dessutom inte verkar ha återkommit till (Olsen 2012:83).

Även om Koselleck inte åberopar begreppet ”civilsamhälle” – men väl ”civil moral” och liknande (kapitel 4) – så talar han om den ”borgerliga intelligentian” och dess roll i tidens idéutbyte och debatter. Han förlägger dess nätverk till i stort sett samma tid och plats som Habermas.

Eliminated from politics as a whole, the members of society would meet in wholly ”non-political” localities: at the exchanges, in coffee-houses or at the academies, where the new sciences were studied without succumbing to the State-religious authority of a Sorbonne; or in the clubs [...], in the salons [...], or in the libraries and in literary societies where one talked about arts and letters, not about the policies of the State. (Koselleck 1988:66)

Habermas arbete var från början utformat som en historia om uppgång och förfall, där upplysningstidens ”borgerliga offentlighet” framstod som ett svunnet ideal. Han riktade en ofta åberopad kritik mot 1950-talets genombrott för massmedial kommersialisering, nöjesindustri och nedbrytning av gamla bildningsideal med mera. När det gäller både teoretisk och politisk tematik kan en betydande kontinuitet över tid konstateras beträffande hans syn på offentliga diskursers (potentiella och faktiska) karaktär och transformationer (se även Scheuerman 2012). I den tidigare åberopade och sannolikt sista längre text om detta empiriska fält uttrycks viss självkritik, och revideringar kan skönjas (exempelvis nedtonas den systemteori som fokuserades under en period), men den ursprungliga historiesociologiska ansatsen känns igen från utgångstudien (Hofmann 2023).

Den nya internetburna mediemiljö som Habermas nu tagit upp till behandling framträder som en fortsättning och fördjupning av tidigare uppmärksammade förfallsprocesser. Habermas talar om en fortskridande ”erodering av demokratin” sedan ”politiken mot marknaderna mer eller mindre upphört att existera” genom de senaste decenniernas nyliberalism (Habermas 2023:100 [2022]).

Eftersom Kosellecks arbete innebar en fundamental kritik av själva kärnan i upplysningstänkandet kan man i hans fall inte tala om någon sådan förfallsprocess eller om någon nostalgisk, elitistisk beundran av 1800-talets bildningsideal, som Habermas kritiserats för (La Vopa 1992:101).

En viktig skillnad mellan Habermas och Koselleck är, som sagt, att den förre menar sig ha identifierat framväxten av *ett principiellt nytt sätt* för samhällsmedlemmar att samordna sig och åstadkomma social förändring. Visserligen skedde den tyska publiceringen av arbetet om den offentliga sfären långt innan Habermas formulerade den paradigmbrytande teorin om kommunikativ handlande: ”Om kommunikativa handlingar talar jag, när de delaktiga aktörernas handlingar inte koordineras via egocentriska framgångskalkyler utan via uppnåendet av inbördes förståelse (*Verständigung*)” (Habermas 1990:164–165 enligt Gustafsson 2000), men Habermas tidiga analys av den offentliga sfärens roll för ett samhälle under modernitetens inledning blir svårförståelig om man inte uppfattar emancipatoriska teoretiska ambitioner och teman som rör frågor om ”politisk viljebildning”. Den nyligen publicerade skriften

om ”offentlighetens nya struktumvandling” avslutas med en presentation av idén om deliberativ demokrati, där han framhåller att ”den offentliga kommunikationen utgör en nödvändig förbindelselänk mellan den enskildes politiska autonomi och alla medborgares politiska viljebildning”. Och vidare att endast hos deltagare i den offentliga opinionsbildningen kan ”spänningen mellan samhällsmedlemmens egna intressen och medborgarnas allmänintresse utjämnas” (Habermas 2023:102 [2022]). Detta återkommande tema i Habermas analyser står i bjärt kontrast mot den behandling av problematiken som återfinns hos Koselleck (och som vi strax återkommer till).

Den intersubjektivt baserade samordning som Habermas lägger till grund för de olika former av förnuft som han formulerar i teorin om kommunikativ handling kan bryta med (fysisk) *våldsutövning*. Tillsammans med ”agonistic struggle for the *formation of a common will*”, i exempelvis antikens agora, hör våldsbaserad maktutövning till de mest kända och filosofiskt analyserade sätten för handlingskoordinering (Baker 1992:187–188). Fysiskt tvång, kyrkans/furstemaktens inpräntande av dygd för att skapa disciplinerade undersåtar och vad som numera bland annat går under beteckningen ”preferensaggregering” – dessa klassiska grenar i styrnings- och koordineringsrepertoaren fick (enligt Habermas) tillökning under upplysningstiden. Nu formades idén att *samhällsmedlemmar kan (och bör) styra sig själva genom autonoma rationella bedömningar som formuleras i en offentlig sfär där ’unforced force’ of the better argument would alone prevail*” (Fraser 2017:247).

Den borgerliga offentligheten kan först och främst förstås som de till publik församlade privatpersonernas sfär. Dessa gör snart anspråk på den av överheten reglerade offentligheten för att rikta den mot den offentliga makten själv [...] Mediet för denna konfrontation är säreget och *utan historisk förebild*, nämligen det offentliga resonemanget. (Habermas 1984:42 [1962], min kursiv)

Under samma idéhistoriska fas formades visserligen också *marknadsrelationer* som ytterligare ett sätt att ”underifrån”, decentraliserat och anonymt samordna mänskligt handlande (Hirschman 1997). Även i förhållande till detta innebär Habermas rekonstruktion av den framväxande offentligheten att något principiellt nytt pekades ut. Utan att gå in på detaljerna i hur teorin om detta preciserades – en hel filosofisk bransch utvecklades där ett centralt tema är intersubjektivitet⁴ – och det bör understrykas att Habermas därigenom fick en central roll när det gäller frågan om hur ett modernt samhälles funktionssätt kan förstås:

The importance of the public sphere lies in its potential as a mode of societal integration. Public discourse (and what Habermas later and more generally calls communicative action) is a possible mode of coordination of human life, as are state power and market economies. (Calhoun 1992:6)

4 Se Habermas 1974 och 1992:461f, som kan betraktas som snabbspår in i en översikt.

Civilsamhället och dess frimurare

Förutom den skillnad i teoretiska avseenden som uppmärksammats i det föregående kommer framställningen nu till en iögonenfallande *empirisk* skillnad mellan Habermas och Koselleck. Det faktum att Koselleck pekade ut frimurare som viktiga aktörer i och för upplysningen återverkade i sin tur naturligtvis på hans tolkning av samhällskritikens villkor och konsekvenser. Hos Habermas spelar frimurarna inte alls samma centrala roll (även om de figurerar i utkanten) (Habermas 1984:52 [1962]; Beynes 2022:114). Nutida historisk forskning understryker ofta att ”Upplysningen” i själva verket bestod av ett antal ”upplysningar” med olika förlopp, olika huvudaktörer och delvis olika innehåll. Detta gäller i varje fall för den forskning som undersöker upplysningstiden i en bredare mening, det vill säga inte fokuserar på kärnan av de filosofer som skapade den stora encyklopedin i Frankrike vid 1700-talets mitt.⁵

I de flesta länder utövade myndigheterna censur och försökte även motarbeta spridningen av böcker och pamfletter, som genom tryckkonstens utveckling under denna tid producerades allt rikligare (Koselleck 1988:69). Nätverk av intellektuella – *Republic of Letters, Hommes de lettres* – brukar nämnas som viktiga för idédebatt, gemenskap och bildning (Rogers 1995). Detta är allmängods i modern historieteckning, men genom betoningen på vad som här betraktas som frimurarnas semioffentlighet drar Koselleck hemligheter, dolda agendor och mystik in i bilden:

On the continent there were two social structures that left a decisive imprint on the age of Enlightenment: the Republic of Letters and the Masonic Lodges. From the outset, Enlightenment and mystery appeared as historical twins. (Koselleck 1988:62)

Koselleck betecknar frimurare som en *moralisk international*, sannolikt alluderande på senare tiders revolutionära internationaler, när han undersöker självbilden bland frimurarnas autonoma, utomstatliga och semioffentliga sammanslutningar och hävdar att de ”signified an intellectual front cutting through the entire world of Absolutist States” (Koselleck 1988:79 f). Det står dock samtidigt klart att det förekom betydande lokala och tidsmässiga variationer bland frimurarlogerna runt om i Europa. Frimurarnas roll betraktas som ett underbeforskat område, men forskningen befinner sig numera internationellt i expansion, vilket till stor del kan hänföras till Kosellecks

⁵ Se Frängsmyr 2006:kapitel 1 och 2 för en diskussion av olika ansatser. Mehigan & Burgh 2008 tillämpar liksom Frängsmyr en snäv definition av upplysningen för att motverka begreppslig inflation och betonar variationer över tid och plats vad gäller frimurares betydelse. Schmidt 1998:422 gör ett intressant uttalande: ”the Enlightenment project is coherent only for those who are in the process of rejecting it, while those who examine it more closely find the object of their concern dissolving into a host of particulars.” Till detta kan läggas att La Vopa 1992: 87 kritiserar Koselleck hårt när han uppfattar att Koselleck genom sin ansats just försöker avtäcka (eller snarare konstruera fram) upplysningens (inre) idémässiga kärna, vilket också enligt Frängsmyr således har sina problem.

banbrytande arbete.⁶ Hans studie tonar också ner det tema som sannolikt är kvantitativt dominerande i (icke-frimurargenererad) litteratur: konspirationer (Önnerfors 2017: kap 8). Frimurares ofta uppmärksammade bidrag till välgörenhet är ett tema som Koselleck förbigår (se Van Horn Melton 2008:263–264). Vi återkommer till frågan om frimurarnas varierande sammansättning.

Frimurarnas interna regelverk innebar bland annat att deltagarna principiellt sett skulle kunna mötas utan att hindras av etablerade stånds- och privilegiebarriärer. Medlemssammansättningen varierade med tid, plats och ordensällskap. Senare forskning har påvisat betydande kvinnlig närvaro (under vissa perioder och på vissa platser) (Smith Allen 2003). En vanlig bild är dock att frimurarna utgjorde en (manlig) *mötespunkt mellan aristokrati och framväxande borgerlighet* (inklusive ämbetsmän och militärer): ”The significance of Freemasonry in terms of social history lies in this mixing of traditional aristocratic culture and a new civic culture, of enlightened aristocrats and ascendent Bürger” (Hoffmann 2007:21).

Tillbaka till Kant: Upplysning som process via villkorad offentlighet

Såväl Koselleck som Habermas betraktade Immanuel Kants tankar om upplysningen som en kärna i den samhällsomvandling man studerade, även om de förhöll sig till denne på olika sätt (Koselleck 1988:121f; Habermas 1984:135 [1962]). Tidskriften *Berlinische Monatschrift* gick 1784 ut med en inbjudan att inkomma med bidrag om vad den pågående upplysningen innebar, och Kants *Svar på frågan: Vad är upplysning?* har blivit klassiskt. Kant understryker att bruket av ”förstånd” utan ”någon annans ledning” är grundläggande. Välbekant är inledningsfrasens formulering: ”Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet.” Resonemanget förutsätter medmänniskor i kommunikation med varandra: ”Det är alltså svårt för varje enskild människa att arbeta sig ut ur den för henne nästan till natur vordna omyndigheten. [...] Att en publik skulle upplysa sig själv, är däremot snarare möjligt, ja nästan ofrånkomligt om den medges frihet” (Kant 2024a:50–51 [1784]).

Och frihet är möjligheterna att framlägga synpunkter, idéer och ”på ett eller annat sätt avvikande omdömen och uppfattningar till världens prövning”. I anslutning till detta resonemang kommer så de epokbildande formuleringarna om de omistliga delarna av moderna *samhällets sociala infrastruktur*. Kant hyllar den ”härskare” som uppmuntrar människornas utträde ur omyndigheten i *religiösa* avseenden och ”vad gäller *konsterna* och *vetenskaperna*”, eftersom vår härskare ”inte har något intresse av att spela förmyndare över sina undersåtar”.

6 Se forskningsöversikter: Cohen 1995; Hoffmann 2007:5–6; Jacob & Crow 2014; Berndtsson 2020:50–56 och Van Horn Melton 2008:263 som hävdar att det går att urskilja två diametralt motsatta tolkningar av frimurares roll i upplysningen: Furet ”emphasises the Jacobin legacy of freemasonry, [Margaret Jacob] its liberal and constitutional one – but both see freemasonry as fundamentally antagonistic to the traditional social and political structures of the Old Regime.”

Men ett statsöverhuvud som befrämjar konsternas och vetenskapens frihet går i sitt sätt att tänka ännu ett steg längre och inser att det till och med rörande lagstiftningen är riskfritt att tillåta undersåtarna att göra offentligt bruk av sitt eget förnuft och att offentligt förelägga världen sina tankar kring en förbättring av lagstiftningen, inbegripet en frimodig kritik av den rådande. (Kant 2024a:59–60 [1784]).

Mindre uppmärksammat är den *inskränkning* av offentlighetens kvantitativa och kvalitativa innehåll som också framställs som en självklarhet. Kant skrev detta när Fredrik II var Preussens upplyste despot – därav epitet ”Fredrik den store” (1712–1786) – och Kant bidrog till att befästa detta genom att flera gånger komma in på dennes upplysta hållning. Dock samtidigt som Kant i sin text instämde med Fredriks begränsning: ”*Resonera så mycket ni vill och om vad ni vill, men lyd!*” (Kant 2024a:52 [1784]).

Man kan alltså säga att den nya (skisserade) debattfriheten var förbunden med ett villkor: den inskränktes till att gälla ”moraliska” eller möjligen ”civila frågor” – religion, konst, vetenskap – samtidigt som politik (kronans och därmed Fredriks) etablerade verksamhetsfält skulle fredas från offentlig kritik (Van Horn Melton 2008:267). Man kan också uttrycka det så att den politiska huvudmannens överhöghet (senare offentlig arbetsgivare med allt vidare verksamhetsfält) därigenom tryggades in i vår egen tid (Gustafsson 2016). På denna punkt instämde vår filosof med sin kung och underströk att ”vissa lemmar av det allmänna måste förhålla sig passiva, för att regeringen genom en konstlad enhällighet skall kunna genomdriva offentliga målsättningar eller åtminstone förhindra att de omintetgörs”.

Det vore sålunda mycket fördärvligt om en officer, som får en order av en överordnad, i tjänsten skulle resonera hit och dit om nyttan och ändamålsenligheten med denna order – han måste helt enkelt lyda. Men han kan billigtvis inte förbjudas att som lärd göra anmärkningar mot fel i krigstjänsten och förelägga dessa publiken till bedömning. (Kant 2024a [1784]:53)

Principen gäller även präster. I sitt ämbete är de bundna av sitt uppdrag att förvalta kyrkans samhällsroll, men i övrigt är även präster helt fria att tänka, tycka och uttrycka sig som ”en lärd inför sin läsekrets”.

Kosellecks konstruktion av åtskillnaden mellan moral och politik

Utgångspunkten för Kosellecks analys är den engelske politiska filosofen Thomas Hobbes (1588–1679) verk *Leviathan*, som formulerade idén att fursten, samhällets ”suverän”, skulle utöva en despotisk, absolut, politisk makt. Detta var en del i hans lösning på de religionskrig som rasat i Europa. För att stävja det ”allas krig mot alla” som visat sig förödande skulle fursten helt enkelt ta över och själv avgöra alla politiska frågor. Religions- och moralfrågorna skulle skiljas från politikens överhöghet och skötas i tysthet i samhällsmedlemmarnas privata liv. Den politiska makten kunde då

enligt Koselleck agera suveränt inom furstarnas traditionella beslutssfär: krig, skatter och grundläggande rättsväsende. Så länge allmänheten höll sig inom ramarna för suveränens kontrakt – ”jag sköter politik, rättsväsende, skatter och krigsmakt och ni lovar att inte göra politik av moralen” – så länge kunde suveränen vara suverän.

The princely State, supported by the military and the bureaucracy, developed a supra-religious, rationalistic field of action which, unlike its other aspects, was defined by the policies of the state. (Koselleck 1988:16)

Centralt i Kosellecks tolkning är att den samhällsmodell som konsoliderades efter dessa linjer bidrog till att skapa den uppdelning som vi här också mött i Kants villkorliga frihet:

Hobbes man is fractured, split into private and public halves: his actions are totally subject to the law of the land while his mind remains free, ”in secret free”. [...] In his private world man was free; there alone was he human. As a citizen he was the subject of his sovereign; only as a subject was he a citizen. (Koselleck 1988:37–38)

Därmed länkades samhällskritiska röster in på moraliska frågeställningar som ju varje individuell undersåte i princip medgavs rätt att uttrycka. Den andra sidan av samma mynt var klartecken för de politiska makthavarna att hänvisa till *raison d'état*.

The public interest, about which the sovereign alone has the right to decide, no longer lies in the jurisdiction of conscience. Conscience, which becomes alienated from the state, turns into private morality. (Koselleck 1988:31)

Och just detta att politik nu koncipierades som en ”yttre” underkastelse, något ”publikt”, åtskilt från det ”inre”, ”privata”, som hade med reflektion och samvete att göra – denna uppdelning skulle enligt Koselleck för lång tid framåt utgöra en problematisk förutsättning för samhällsutvecklingen. Dock inte genom en stegvis upplösning av gränsdragningen och sedan fragmentering och kommersialisering så som hos Habermas.

Sociabiliteten och frimurarnas mål att bli bättre människor

Koselleck målar också upp en bild av frimurarloger som ett slags modefluga bland välställda. En förklaring har framförts att det fanns ett behov att delta i gemenskaper där människor kunde uttrycka och praktisera sin sociabilitet, ”a space in which, protected by secrecy, civil freedom was already being realised”:

In secrecy lay the pledge of sharing in a new and better life not known before. [...] The eudemonistic citizen, already estranged from Christian revelation, saw in the secret societies an institution ”in which he would find all that he might ever wish for”. (Koselleck 1988:76; citatet från Utzschneider 1786 enligt Koselleck)

Koselleck talar om frimurarloger som en möjlighet till *gemenskap* – ”To be initiated, secrecy brought a new kind of communion [...] the arcanum acted as the ‘glue’ of brotherhood” – men också som en del i vad han betecknar som social mobilitet: ”The more the Mason was initiated, the more he gained – or hoped to gain – in influence and prestige” (1988:77). Utan att försöka klargöra fenomenet teoretiskt, eller utförligt undersöka hur och varför människor sökte sig till frimurarloger, så förutsätter Kosellecks resonemang en grundläggande sociabilitet hos deltagarna. Det finns i hans text också en ton som indikerar *känslomässiga drivkrafter*. Detta uppfattar jag som en väsentlig skillnad gentemot Habermas betydligt mer utvecklade teoretiserande om förnuft och rationalitet av olika slag, som ju i stort saknar hänvisning till känslor.

En viktig strömning i tiden var begreppet ”sociabilitet”, som kopplades till expansionen av kommunikativa nätverk och marknader:⁷ ”The older discourse of virtue in the Aristotelian tradition was transformed into the idea of civilizing the individual through the sociability of citizens” (Hoffmann 2007:17–18, se även Van Horn Melton kapitel 4). Även Immanuel Kant diskuterade detta i sin moralteori och talade om ”*osällskaplig sällskaplighet*” i modern svensk översättning (Kant 2024b:27 [1784]; se även Schmidt 1998 och Lenczewska 2022). Det speciella med frimurarna var att deras organisation möjliggjorde praktiska övningar, kanske kan man tala om en vuxenlek, med sällskaplighet, hänryckning och identitetsskapande som teman. Flera studier bedömer att just denna förankring i människors sociabilitet och behov av tillhörighet bidrog till starkt engagerade frimurare (Simmel 1906; Hoffmann 2007; Van Horn Melton 2008).

Koselleck uppmärksammar också en *utopisk* dimension i frimurarnas verksamhet och kopplar denna bland annat till förhoppningen om att förädla människor. Detta skulle ske genom att deltagarna tog del av det ljus som antogs ligga förborgat i den kunskap som mästarna på högre nivåer erövrat. På olika ställen i sin text återkommer Koselleck till en självgod ton hos många frimurare och den därtill knutna övertygelsen om att ha historien på sin sida:⁸

The certainty of victory lay in the extra- and supra-political consciousness which – initially as the answer to Absolutism – intensified into Utopian self-assurance. Bourgeois man, condemned to a non-political role, sought refuge in Utopia. It gave him security and power. (Koselleck 1988:184)

7 Enligt SAOB (Svenska akademins ordbok) är ”sociabel”, en avledning från sociare, förena, belagt i svenskan från 1716 och betecknar någon som gärna umgås med andra människor.

8 Detta tema utvecklar Koselleck i sina sedermera berömda begreppshistoriska studier; se vidare Gustafsson 2024.

Ett nytt religionskrig?

Koselleck hävdar således att ett paradoxalt mönster utvecklade sig genom det idékomplex han undersöker: Först utesluts moralfrågor från härskarens maktsfär som principiellt renodlas till det exklusivt ”politiska” – och absolutistiska furstar förväntas kunna vara suveräna i sitt beslutsfattande och därmed undanröja religionskrig bland undersåtarna – men ändå återkommer samhällskritik och konflikter kring inte minst moralfrågor. Detta sker till stor del genom frimurare, som enligt Koselleck delvis medvetet, delvis omedvetet för in sådana frågeställningar i civilsamhällets diskurser. Och ett nytt slags religionskrig bryter ut! Närmare bestämt ett moraliskt inbördeskrig som i sin förlängning hotar att spridas och på sikt genomsyra västerländsk kultur (Koselleck 1988:109ff). Koselleck uttrycker oro för att en ständigt kritisk verksamhet *i sig* kan leda över i samhällskriser (vilket ju återspeglas i titeln på hela Kosellecks studie) (se även Pankakoski 2010:761).

Koselleck hävdar att frimurarnas interna moraliska diskurser och bildningsverksamhet expanderade ut i hela samhället: “Criticism was not confined to philological, aesthetic or historical concerns but became, more generally, the art of arriving at proper insights and conclusions via rational thought” (Koselleck 1988:108). Därmed tenderade ”upplysning” att bli liktydigt med en moraliserande och semioffentlig kritik.

The movement which blithely called itself, ”The Enlightenment” continued its triumphal march at the same pace which its private interior expanded into the public domain, while the public, without surrendering its private nature, became the forum of society that permeated the entire State. (Koselleck 1988:53)

Här är det nog svårt att hävda att analysen är allsidig och nyanserad. Koselleck går hårt åt tidens kritiska argumentation genom formuleringar som: ”Criticism transformed the future into a maelstrom that sucked out the present from under the feet of the critic” (Koselleck 1988:109). Han hävdar att en kritiserande kultur hotar att omfatta *hela statens väsen* och verksamhet:

It provides the model of a form of government in which civil war, even if only one of minds, has legitimacy and is the basis of legitimacy.
No obligation exists, for truth will emerge only in the struggle of the critics themselves. (Koselleck 1988:110)

En (väl villig) tolkning av resonemanget skulle kunna gå ut på att problemet ligger i att *kritik* inte ensamt kan skapa giltiga sanningar eller adekvata beslut. Kritik kan ifrågasätta, bryta ner och möjligen öppna för nya diskussioner. Det är svårare att genom kritik utveckla kreativa idéer och framför allt att undersöka graden av empirisk verifiering. Någon diskussion av sådana frågeställningar finns dock inte i Kosellecks studie. En tolkning av vad Koselleck varnar för i sin kritik av upplysningens ständigt stegrade samhällskritik har Robert Musil genom Bo Isenbergs förmedling bidragit med:

[I]ngenting, intet jag, ingen grundsats är bestående, allt är stätt i en osynlig, men aldrig upphörande förvandling, i det obeständiga ligger mer av framtiden än i det beständiga, och nuet är inget annat än en hypotes, ur vilken man ännu inte kommit ut. (Musil 1989:289 enligt Isenberg 2012:9)

Moraliserande offentlighet

Habermas syn på civilsamhällets offentliga diskurser som potentiellt emancipatoriska kulminerade möjligen med teorin om kommunikativt handlande – i sin tur nära förknippad med den variant av deliberativ demokrati han fortfarande framhåller – men redan i arbetet om ”borgerlig offentlighet” framträdde detta tema. Om Habermas där föreslog en (samhällsvetenskaplig) teori, som (åtminstone) en tänkbar intellektuell lösning på de komplexa frågeställningar han formulerade, resignerade, retirerade eller avstod Koselleck från att söka sig vidare.

Kosellecks analys gör halt inför en avgörande fråga i sammanhanget, nämligen hur politik och moral *borde* hänga samman, eller kanske är det mer adekvat att tolka det så att Koselleck avstår från att klart ta ställning till huruvida politik och moral över huvud taget *kan* hänga samman. Hans poäng blir konstaterandet *att* frågeställningen förblev olöst med det viktiga tillägget att detta skulle förbli en inbyggd vaghet eller motsättning i det upplysningstänkande som fortfarande är en grundsten i vår kultur.⁹

A morality striving to become political would be the great theme of eighteenth century. (Koselleck 1988:39)

En viktig del av Kosellecks kritik är upplysningstänkandets *indirekta* karaktär, vilken hävdas leda till debatter som karakteriseras av *skenhelighet* (*hypocrisy* i engelska översättningen). Många frimurare hävdade nämligen att de *inte* eftersträvade makt för egen del, att de ibland såg ner på politiskt spel och kanske framför allt att de sökte och företrädde *allmängiltig* kunskap. Även om Koselleck själv inte uttrycker sig på detta sätt, kan en poäng vara att när moraliska resonemang ställs mot politiska realiteter, så riskerar ”politik” att hamna i ett diskursivt underläge.

In their rejection of politics the Masons simultaneously established themselves as the world's better conscience. The separation of ethics and politics implied a moral verdict on the prevailing political system. (Koselleck 1988:83, även s 114)

9 Jag lämnar den svårtolkade och kontroversiella frågan i vilken utsträckning Koselleck ser detta tänkande som direkt pådrivande i den franska revolutionens fysiska våld. Edwards 2006:438 och Lara 2013:132 tolkar Koselleck på detta sätt, men frågan är kopplad till i vilken utsträckning kommentatorer anser att den tidige Koselleck följde Carl Schmitt, och när det gäller detta avstår jag från att ha en egen uppfattning.

Koselleck hävdar att bakom de moraliska resonemangen eftersträvade frimurarnas ledningar (i hemlighet) erövring av politisk makt. Det blev lättare att uppträda *oansvarigt* i diskurser som till synes handlade om moral, men egentligen ingick i en maktkamp. Det blev därmed också svårt att urskilja sakfrågor när kritiken drevs av en dold agenda. En moraliserande kritik som egentligen borde handla om makt är måltavla för Kosellecks kritik av upplysningen. Kopplat till detta är att frimurare (och liknande) kan upprätthålla en positiv syn på sig själva som goda, oskyldiga och harmlösa. En uttolkare av Koselleck uttrycker problematiken klart:

He [Koselleck] was struck by the pervasiveness of an avowedly unpolitical idealism. Unlike many of his colleagues in the German historical guild, however, he did not accept that idealism on its own terms. His indictment was framed to remind us that a principled rejection of politics is itself a political act and that it can involve a lack of self-awareness with dire political consequences. (La Vopa 1992:86)

Min tolkning blir att det problem han fokuserar på är den implicita föreställningen – eller kanske snarare förhoppningen – att det över hud taget skulle vara möjligt att vara objektiv, värdeneutral, rationell eller överens i detta slags frågor.¹⁰ Den typ av moralisk kritik som inte minst frimurare framförde mot etablerade politiska makthavare *kunde helt enkelt inte (och kommer aldrig att kunna) läggas* till grund för genomförande av (vissa) politiska beslut utan samtidig våldsutövning. Kritiken mot frimurare handlar således *inte* främst om vänster eller höger, eller huruvida alltför radikala eller konservativa ståndpunkter formulerades i logernas diskussioner.¹¹ Det är moraliseringen i sig som är Kosellecks fokus.

Koselleck ”nöjer” sig således med att empiriskt konstatera *att* politik är ett beslutsfält som ej bör sammanblandas med moral, vilket i sin tur sammanhänger med hans antagande att moral aldrig *kan* avgöras genom rationella överväganden (Olsen 2011:202–204). Vi tvingas dock att sätta parentes kring denna fråga; huruvida politiska och moraliska frågor över huvud taget kan/bör avgöras förnuftsmässigt, rationellt eller genom förståelseorienterat handlande och konsensus (för att nu tala habermasianska om denna frågeställning). Koselleck låter helt enkelt frågeställningen hänga i luften och kommenterar problematiken endast fragmentariskt (vilket kan sammanhålla med att han snarare sysslar med diagnos än behandling, så som här redan påpekats). Hans kritik har naturligtvis att göra med hur ”moral” och ”politik” definieras i studien (vi återkommer strax till detta).

Den sannolikt mest kände uttolkaren av Koselleck hävdar: ”One of the implicit normative agendas in ’Kritik und Krise’ was [...] the necessity of striking a proper balance between morality in politics” (Olsen 2012:54). Självm bedömer Koselleck att ”dangerous and blood-stained illusions followed the imbalances in the attempts to

10 Dean 2001:637 hävdar till och med att Koselleck kan tolkas så att frimurarnas tro på möjligheterna till objektivitet och allmängiltig kunskap enligt hans mening var en fantasi.

11 Van Horn Melton 2008:253 kommenterar bredden i olika frimurarlogers politiska hemvist.

think and enforce morality without politics or politics without morality”. Och vidare: ”Only by participation in the political power could the subjects become citizens. Only at that point could they take on political responsibility.”¹²

Många tolkar Koselleck så att han hävdar att politik (i varje fall under den period som undersöks) till syvende och sidst handlar om beslutsfattande av antagonistisk karaktär, som ofta inkluderar fysisk våldsutövning. Därför är dubbelmoral förödande – diskursen framställs ju då som om moralfrågor fokuseras trots att politisk makt eftersträvas – vilket också leder till att den hobbeska lösningen för att förhindra religionskrig fallerar:

Koselleck’s point is that the only way to avoid civil war is to accept the reality of political interests and conflicts and to remain aware that all the players are making a bid for power. (La Vopa 1992:85)

I en intervju som publicerats på engelska kan vi dock läsa att postulat om förnuft (*reason*) i historien visserligen betraktas som en rimlig hållning, men Koselleck understryker ändå:

One conflict comes to an end only when a new one begins. Conflicts can never be completely resolved, but instead are simply replaced by conflicts with different structures. This is the experience that the entirety of history transmits to us [...]. (Koselleck 2018:254)

När det gäller tanken att något slags förnuftsbaserad rationalitet skulle kunna utvecklas för att bilägga konflikter, skapa konsensus eller kanske överskrida oförsonliga motsättningar – à la exempelvis Habermas eller Kant – anser Koselleck att man även på detta område måste dra nedslående slutsatser: ”The danger is that by positing the rationality of history, one is able to evade one’s own responsibility.” Och Koselleck anser sig redan i doktorsavhandlingen ha visat att denna tro på att förnuft skulle ha dominerat – eller skulle kunna dominera – i samhället utgjorde en grundläggande felsyn (*aporia*) i upplysningen och vidare:

By the way, something analogous applies to another human monopoly, namely, to morality. It is still my hypothesis that a moral dimension is always present in every field of action: in the religious and theological realms as well as in politics and economics, but that this moral dimension does not serve as the guiding principle or have the final say in how decisions are made. [...] I would perhaps say that morality represents the negative monitoring of what actually was the case. But that which was the case is never *eo ipso* moral. (Koselleck 2018:254–255)

12 Koselleck 2004, ”Dankrede 23 November”, enligt Olsen 2012:54 (not 42).

Semioffentlighet

Den moraliserande och av Koselleck kritiserade hållning som enligt hans mening sprider sig i moderna samhällen betraktas också till stor del som en följd av ett paradoxalt mönster i frimurarnas organisering. En gemensam nämnare i många frimurarlogers organisation var (och är) att de som nått mästargraden tillskrivs förmånen att äga en nära nog allomfattande sanning eller uppenbarelse om det goda och rätta i livet. Nya medlemmar får via deltagande i ritualer stegvis ökad kännedom om den högsta upplysningen. Och den begränsade skara som så småningom blir mästare förbjuds att berätta om innehållet i denna hemliga kunskap för de oinvigda (tills de når den högsta nivån). Utan att närmare gå in på alla varianter av regelverk, ritualer och ceremonier kan vi betrakta detta som en unik blandning av ”hierarki och meritokrati” (Simmel 1906:477ff; Van Horn Melton 2008:264; Önnersfors 2017:53 och 79ff).

The more the Mason was initiated, the more he gained – or hoped to gain – in influence and prestige. The graduation fostered constant upward mobility, which in turn led to permanent upgrading, and the final arcanum promised a share in enlightenment itself, the source of light.

To satisfy this urge, however, a man had first to subordinate himself. He had to practise obedience. (Koselleck 1988:77).

Tanken att dra fram information inför offentlighetens tribunal – att ”på ett eller annat sätt [framlägga] avvikande omdömen och uppfattningar till världens prövning” (enligt Kant som här tidigare citerats) – är således formellt omöjlig att tillämpa i frimurarnas meritokratiska hierarki, som i slutänden bygger på förutsättningen att noviserna antar, tror eller känner tillit till att ledarskikten de facto ”vet” (Dean 2001:633).¹³ I en av de interna rapporter från frimurarlivet som Koselleck förmedlar (tryckt 1906) indikeras att den interna offentligheten knappast upplevdes som frigörande eller positiv. När en blivande medlem kommenterar sitt inträde i en Münchenloge låter det i översättning på följande sätt:

I believed that I was under the strictest observation of many persons not known to me; towards this end I sought to fulfil my duties most accurately, because nothing seemed as certain to me as that none of my actions went unnoticed.¹⁴

13 Här bör också nämnas att Habermas (1984:131 [1962]) – till skillnad från Koselleck – återoppar Jeremy Bentham i en kort passage i samband med sin diskussion av offentlighetens roll. Benthams idéer beträffande ”The public Opinion Tribunal”, som var inflytelserika i hans samtid, hade dock ett betydligt snävare fokus än Habermas förnuftsutvecklande ansats. Utan att närmare gå in på Benthams skrifter om organiseringen av nya politiska system och betydelsen av offentlig insyn, kan vi konstatera att fokus låg på hur allmänheten skulle kunna övervaka den nya tidens makthavare; se vidare Cutler 1994:334; Bruno 2017:300.

14 Weishaupt enligt Engel 1906, ”*Geschichte des Illuminaten-Ordens*”: Koselleck 1988:78 (not 8).

Vi behöver inte betrakta Kosellecks exempel som representativa för alla loger (Jacob & Crow 2014:101 ger motsatta exempel). Det verkar ändå rimligt att vi här stött på ett slags internt övervakningssamhälle. Det kan påminna om ett övervakningssystem som Benthams bevakning av makthavare, men dess logik är snarare omvänd: *De mest upplysta bland frimurarna kontrollerar de mindre upplysta genom att själva avgöra vilka hemligheter som portioneras ut*. Om det som står på spel dessutom är bedömningen av novisernas personliga moral, så ställs dessa i en än mer prekär situation. Koselleck uppmärksammar detta och skriver:

The secret became a control mechanism consistently wielded by the Order of Illuminati, for example. The priestly regents of that order began by following Jesuit models and introducing an accurate secret reporting system. Brethren were obliged to file sealed monthly reports about themselves – in moral candour – and about their fellow brethren. (Koselleck 1988:78).

När det gäller frågan om huruvida frimurarna kunde utgöra en *Public Opinion Tribunal* kan vi sammanfattningsvis konstatera att detta helt enkelt inte var formellt eller praktiskt möjligt. Den möjligheten hade organiserats bort. Tanken att betrakta logens mästare som föremål för den interna allmänhetens underifrånkontroll är främmande för frimurarnas historia och idévärld (även om det fanns loger som tillsatte vissa positioner genom omröstning) (Önnerfors 2017:89).

Kungamakt, frimurare, borgerlighet?

Den ekonomiska, sociala och politiska skiktningen – vare sig vi talar om stånd, klass, prestige, status eller något annat begrepp – utgjorde inte huvudfokus för vare sig Habermas eller Koselleck i de två skrifter om civilsamhällets roll som social infrastruktur vi diskuterar. Ändå förekommer naturligtvis dessa aspekter – ibland som en dold förutsättning i texterna, någon gång upplyft till behandling utan att bli till huvudtema. Det vore ett mycket intressant men här alltför omfattande arbete att tolka och frilägga texternas underliggande antaganden om den sociala differentieringens historia och dynamik.

När engelskspråkig forskning om civilsamhälle, borgerlig offentlighet, frimurare och så småningom socialt kapital tog fart – och här hade översättningarna av de två verk vi diskuterar en stor betydelse – så påvisades stora variationer (tidsmässigt, geografisk/kulturellt, institutionellt) i sammansättningen av de nätverk vilka bedömdes som relevanta i sammanhanget (Schmidt 1998; Zammito 2012; Van Dijck m.fl. 2017). Redan när Habermas i en ofta återopad antologi kommenterade reaktionerna på den översättning som utkom 1989, tog han upp kritik av sitt ursprungliga resonemang som uppstått när forskare påpekade att ”plebeian public spheres” skapades parallellt med borgerliga offentligheter (Habermas 1992:426). Till detta kan läggas framväxten av politiska partier, fackföreningar och professionella organisationer som arenor för offentliga och semioffentliga diskurser (se exempelvis La Vopa 1992:111f). Den

omfattande empiriska forskning som kompletterat Kosellecks och Habermas' i dessa avseenden – och som också sammanhänger med idéhistoriska perspektiv som betonar att det inte finns *en* Upplysning utan flera – skall här inte redovisas.

Det får räcka med ett *exempel* på hur den sociala sammansättningen av civilsamhällets arenor kan påverka den ”lokala” karaktären av ”politisk viljebildning”, samhällskritik, moraluppfattningar med mera. Önnerfors 2006:11 skriver i en översikt om Svenska Frimurare Orden: ”[I]ngen har någonsin ställt sig frågan om medlemskapet i denna organisation (den största enskilda under seklet) på något sätt präglade medlemmarna och vilka konsekvenser det kan ha haft för den svenska samhällsutvecklingen, det kulturella livet eller idéernas historia i Sverige.” Den som erinrar sig Kants villkorliga öppenhet – ”*Resonera* så mycket ni vill och om vad ni vill, *men lyd!*” – måste fråga sig vad den nära kopplingen mellan krona, aristokrati och förvaltning, som vi nu skall se på, betydde för svensk idéutveckling och politisk viljebildning.

När det gäller svenska frimurare – etablerade 1735 – vet vi att själva kungamakten och hovets inre kretsar tidigt deltog aktivt. Gustaf III, Hertig Karl (senare Karl XIII) och under förmyndarregeringen före Gustaf IV:s tronbestigning Gustaf Reuterholm; alla engagerade sig i esoteriska sessioner och bidrog personligen till att organisera svenska frimurare. Vid 1800-talets ingång hade det kungliga beskyddet och organiseringsarbetet lett till att svenska frimurare utgjorde en förhållandevis enhetlig och centraliserad lutheransk gren av de internationella strömningarna (Bogdan 2016). Även om forskningen är begränsad, så är det svårt att se svenska frimurare som ett nätverk för opposition mot statsmakten och/eller för samhällskritiska diskurser med demokratiserande potential (Önnerfors 2022). Tvärtom. Intrycket är att etablerade maktcentra tidigt ingrep i och införlivade många frimurares diskursiva verksamhet i perspektiv från hov och aristokrati (se även Haikala 1997:78).

I en större studie av främst frimurarnas interna förvaltning och arkivväsande bedömer en forskare de svenska frimurarnas organisation ”as both a *complementary* annex to the state of Sweden and as an *alternative* state in itself; concepts that occasionally clashed with each other but often went along fine” (Berndtsson 2020:227). Genom den internationellt sett ovanligt välorganiserade medlemsmatrikeln vet vi att det sammanlagt fanns drygt 4 200 frimurare i Sverige under perioden 1784–1800. Av dessa utgjorde officerare 28 procent, följd av gruppen högre tjänstemän 20 procent och strax under 17 procent ämbetsmän inom administration, kyrka och akademi. Först på fjärde plats i storleksordning, drygt 15 procent, finner vi dem som klassificerats som handlande med egen rörelse (Simonsen 2006:131–132).

Ser man till deltagarnas sociala förankringar är det således svårt att tänka sig att svenska frimurare först och främst bar fram en ”borgerlig” diskurs. Intrycket är snarare att hov, aristokrati och kanske framför allt verksamhet inom militär och civil statsförvaltning färgade erfarenheterna (se även Koselleck 1988:65). Här öppnar sig ett högtintressant forskningsområde om den svenska upplysningens styrka, karaktär och institutionalisering.

Artefakter?

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att båda de arbeten vi relaterat till varandra behandlar upplysningens inledning (första hälften av 1700-talet) då filosofer, litteratörer och andra sökte efter nya sätt att genom sammankomster, debatt, brevskrivande och publikationer argumentera för en mer förnuftig utveckling av sekulära moraluppfattningar, politik och personlig utveckling. Ett nytt diskursivt fält skapades trots motstånd under absolutismens epok. Det drevs fram av nya sociala nätverk, diskurser och strider. Olika regioner genomsyrades (i olika grad och tempi) av spänningar mellan å ena sidan maktavande furstar, kungar och aristokrati och å andra sidan en alltmer självmedveten och ekonomiskt resursstark "borgerlighet" (i vid mening), men även civil och militär förvaltningspersonal spelade en aktiv roll.

Begreppet "civil society" definierades och beskrevs på olika sätt, men en gemensam nämnare var ändå att det etablerade "ståndssamhällets" formella positioner och reglering var stadda i förändring. Det medgav ett stegvis friare sätt att umgås och nya kommunikationssätt och umgängesformer mellan nya sociala kategorier.

Enligt Koselleck blev frimurarnas redan etablerade hemliga verksamhet – här betecknad som semioffentlig – en viktig del i dessa nydanande diskurser. Den indirekta kritiken av absolutistisk politik blev alltmer spridd och kom att avse samhället i sin helhet; en *moraliserande* politik som hotade att starta nya ideologiska krig. Koselleck varnade för ett *utopiskt* tänkande hos upplysningsivrare som ansåg sig ha historien på sin sida och som knöt sitt framtidshopp till detta: "Civic morality could not guarantee that the moral inner space, in itself powerless, could actually come to power. The philosophy of history seemed to bridge the gap between the moral position and the power that was aspired to" (Koselleck 1988:130).

Habermas såg den nya "borgerliga offentligheten" som en positiv och frigörande möjlighet i Kants upplysningsanda. Han utvecklade och argumenterade för alltmer preciserade varianter av diskursiv demokrati som också enligt honom själv bar fram en *ny utopi* (Habermas 1992:442). Ett sätt att sammanfatta *raison d'être* i detta har Edwards (2006:429) gett ett komprimerat uttryck: "According to this attitude, social change is a function of shifts in moral outlook, a matter of education and persuasion."

Enligt Habermas har upplysning i Kants mening visat sig möjlig. Hans ambition är att rekonstruera – avtäckta principerna för – denna potentialitet genom analys av en samhällslig de facto-förändring. Även om nya medier i kombination med det globala kapitalets framflyttade positioner utgör ett växande hinder, så har Habermas nyligen åter preciserat sin analys av hur vår tids moralutveckling skulle kunna skyddas och utvecklas.

Koselleck menar i stället att upplysningen – så som han menar att den faktiskt utvecklade sig – bär med sig en överhängande risk för moralisk despotism (Koselleck 2008:262), en förment allmänmänsklig hållning som gör anspråk på att stå för objektiv och bättre kunskap. Risken är ett ständigt kritiserande, ett oansvarigt formulerande av lösningar som "upplysarna" aldrig tar ansvar för, eftersom man vägrar att erkänna och/eller inse att man (också) sysslar med (makt)politik.

Habermas talar om en *ofullbordad modernitet* och instämmer i stort med kritik som tidigt anförs mot kapitalismens politiska ekonomi och institutioner (Hofmann 2023). Koselleck *varnar för upplysningens fullbordan*, men hans politiska position och hemvist i detta arbete är fortfarande föremål för tolkning och kritik.

För Habermas är det kapitalismens kommersialism – tillsammans med den digitala teknikutvecklingen – som utgör de viktigaste växande hoten mot förnuftiga och emanciperande offentliga dialoger. För Koselleck riskerar moraliserande, självgod och ständigt kritiserande debatter – ett arv från upplysningstidens semioffentliga diskurser – att permanenta och stegra polariseringen i samhället.

Den ena analysen utesluter möjligen inte helt och hållet den andra, men utan fortsatt empiriskt arbete och analys tenderar den sammantagna slutsatsen av dessa två forskningsinsatser att bli både nedslående och motsägelsefull: samtidigt som vi ser att offentlighet, öppenhet och deltagande i sakliga debatter alltmer fragmenteras, snabbas upp, förtylligas och fokuseras på skandaler när medielandskapet genomsyras av affärs-mässighet, så verkar också förekomsten av ideologiska ”inbördeskrig” öka och striderna bli alltmer oförsonliga. De hotar att också omfatta frågor om vetenskap, sanning och ärlighet. Förnuft, rationalitet och dialog marginaliseras. Habermas kan framstå som en orealistisk utopist, och Koselleck fick kanske mer rätt än vad han själv önskade.

Denna bild *kan naturligtvis vara en artefakt* som uppstår genom inferens mellan de två diskurserna. Det vore i sådana fall kanske bra för samhället, men pinsamt för samhällsvetenskaperna. Och fler sådana komprimerade bilder kan naturligtvis härledas ur dessa texter. En sak verkar dock stå klart. Den nya typen av medielandskap gör att konserverandet av etablerade perspektiv kan bli till ett hinder för analysen (Sevignani 2023).

Habermas' enormously influential study of the structural transformation of the public sphere frequently serves as a foil (and is sometimes read as a caricature of itself) against which the formation of new publics can be defined. This typically implies a turn toward a plural understanding of publics, which *prima facie* may not be subordinated to any rational or reason-based negotiation of different interests, which can therefore not be understood in themselves as a symptom of the disintegration of a formerly integrative public sphere... (Beys 2011:118).

En gemensam utgångspunkt för Koselleck och Habermas – och många upplysningsfilosofer i vid bemärkelse – var kritik av furste- och kungamaktens praktik att hemlighålla, förbjuda opposition och försvara positionen som suverän. Sedan dess har som bekant stora och vanligen ekonomiskt starka aktörer tillkommit i form av multinationella företag som också ägnar sig åt ”arcana” (hemlighetsmakeri) av olika slag. Ett nytt slags hemligheter är de algoritmer som byggs in i internet via olika plattformar. *Frågan är dock om bristen på offentlighet och insyn i dag är det centrala problemet*. Habermas och många andra finner ju allt mindre utrymme för demokratiska diskurser i civilsamhället delvis just därför att alla numera, åtminstone elektroniskt, kan meddela sig om allt till alla när som helst, vare sig man själv tror på sitt budskap eller ej.

Det exempel på lokal kontext som här tagits upp – svenska frimurare – indikerar att upplysning kunde bli av fridsam karaktär, kanske kan man tala om en beskedlig och hovsamt reformistisk ansats. Det vore intressant att analysera i vilken utsträckning detta kan förbindas med att hovkretsar och övrig maktelit tidigt och entusiastiskt engagerade sig i frimureri. Kanske skall vi tala om en kooperande eller systemimmanent civilsamhällelig diskurs? Det faktum att statlig och kommunal arbetsgivarpolitik i Sverige (Gustafsson 2016) har en lång tradition av vad Kant uttryckte med sin villkorliga offentlighet kan också ha sin betydelse, eftersom kronans förvaltningspersonal haft (har) en aktiv roll i frimurarkretsar.

Slut på hoppet om en resonabel och sociabel offentlighet?

Habermas och Koselleck möts på åtminstone en punkt. Med olika begreppsapparater (och belägg) bedömer båda att civilsamhällets diskurser genererar normer, idéer, kritik, moral, begrepp och utgör en infrastruktur för kulturhistorien. Stora samhällsförändringar har formulerats och drivits fram, och kommer (på gott och ont) att formuleras och drivas fram, i samspel mellan civilsamhällets sammanslutningar och övrig samhällsstruktur. Diskurser om detta utgör en bred samhällsvetenskaplig strömning över tid; fler än Habermas och Koselleck har analyserat fenomenet (Koller 2010:262; Bernstein 2012).

Om vi nu står inför ett samhällsfenomen som varken är *borgerligt* (överallt eller alltid) eller *offentligt* i betydelsen öppet för alla och i opposition mot statsmakten, men kanske framför allt *sociabelt*, så understryker detta naturligtvis behovet av fortsatta studier. Mer konkret historiska undersökningar är angelägna. Den sociala sammansättningen av olika offentligheter och semioffentligheter kan mycket väl avgöra samhällskritikens vara eller icke-vara och framför allt påverka dess karaktär. Och vilka skepnader antar den indirekta – elektroniskt förmedlade – sociabiliteten? Detta betyder inte att det vore klokt att överge den mer än tvåhundraåriga tankeströmning som riktat intresse mot den medmänskliga (intersubjektiva) sociabilitetens, öppenhetens och diskursernas fria spel.

Moraliska diskurser rör frågeställningar som det är allra svårast att resonemangsmässigt avgöra, kompromissa om och förnuftigt ta ställning till. Känslomässig polarisering ser vi många exempel på. Ett avgörande hinder – ”en motivationströskel” enligt Habermas – som gör att konflikter om *teoretiska och empiriska frågor är förhållandevis mindre svåra* (kognitivt och känslomässigt) att avgöra hänför han till att:

i praktiska [moraliska] diskurser strider man om intressen vilkas relativa vikt endast kan bedömas ur de olika berörda livsvärldarnas perspektiv. Detta *ömsesidiga övertagande av andras perspektiv*, som är nödvändigt för att betrakta en konflikt ur rättvisesynpunkt, har visserligen en rent kognitiv funktion, men *beredvilligheten* att inlåta sig på denna ansträngande operation över stora kulturella avstånd är det egentliga krusket. (Habermas 2023:98 [2022])

Hos både Habermas och Koselleck betraktas dubbla agendor och osanningar som avvikelser, problem och som någonting som måste bekämpas. Arvet från dessa intellektuella giganter framstår dock som tafatt inför den kultur av ”alternativa fakta” och medveten ”fake” och polarisering som växer fram. Hur och varför den rena lögnen och känslostormar skapas och hur de kan motverkas i civilsamhället bör nästa upplysning handla om.

Till civilsamhällets nätverk räknas också samhällsvetenskap och historia. De är delvis offentligt finansierade och under ständig och numera ökad övervakning och styrning från etablerade maktavares sida. *Kants villkorliga frihet för statsanställda gäller fortsatt*. Eller? Som bekant växer debatten såväl inhemskt som internationellt om hur den *akademiska offentligheten* drabbats av liknande motsägelsefulla nedbrytningsprocesser som långt tidigare omvandlade civilsamhällets diskurser. Hur vi går vidare med de analyser som skildrats kommer därmed också att avgöra samhällsvetenskapens såväl yttre som inre framtid och roll.

Referenser

- Baker, K. M. (1992) "Defining the public sphere in Eighteenth-Century France. Variations on a theme by Habermas", 180–211 i C. Calhoun (red.) *Habermas and the public sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT press.
- Berndtsson, T. (2020) *The Order and the Archive. Freemasonic archival culture in Eighteenth-Century Europe*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Litteraturvetenskapliga institutionen nr 50.
- Bernstein, R. J. (2012) "The normative core of the public sphere", *Political Theory* 40 (6):767–778. <https://doi.org/10.1177/0090591712457666>
- Beynes, T. (2022) "Staying with the secret. The public sphere in platform society", *Theory, Culture & Society* 39 (4):111–127. <https://doi.org/10.1177/02632764221104681>
- Bogdan, H. (2016) "Freemasonry in Sweden", 168–181 i H. Bogdun & O. Hammer (red.) *Western esotericism in Scandinavia*. Leiden: Brill.
- Bruno, J. R. (2017) "Vigilance and confidence. Jeremy Bentham, publicity, and the dialectics of political trust and distrust", *The American Political Science Review*, 111 (2):295–307. <https://doi.org/10.1017/S0003055416000708>
- Calhoun, C. (1992) "Introduction", 1–50 i C. Calhoun (red.) *Habermas and the public sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT press.
- Cohen, E. (1995) "Freemasonry", 175–176 i J. W. Yolton, R. Porter, P. Rogers & B. M. Stafford (red.) *The Blackwell Companion to the Enlightenment*. Oxford: Blackwell.
- Cohen, J. L. & A. Arato (1993) *Det civila samhället och den politiska teorin*. Göteborg: Daidalos.
- Cutler, F. (1999) "Jeremy Bentham and the Public Opinion Tribunal", *The Public Opinion Quarterly* 63 (3):321–346.
- Dean, J. (2001) "Publicity's Secret", *Political Theory* 29 (5):624–650. <https://doi.org/10.1177/0090591701029005002>
- Edwards, J. (2006) "Critique and crisis today. Koselleck, Enlightenment and the concept of politics", *Contemporary Political Theory* 5:428–446. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300247>
- Emden, C. J. & D. Midgley (2012) "Introduction", 1–11 i C. J. Emden & D. Midgley (red.) *The changing perceptions of the public sphere*. New York: Berghahn Books.
- Fraser, N. (2017) "The theory of the public sphere. The structural transformation of the public sphere (1962)", 245–255 i H. Brunkhorst, R. Kreide & C. LaFont (red.) *The Habermas Handbook*. New York: Columbia University Press.
- Frängsmyr, T. (2006) *Sökandet efter upplysningen. Perspektiv på svenskt 1700-tal*. Stockholm: Natur och kultur.
- Gustafsson, R. Å. (1993) "Ekonomi, politik, civilitet. Ett handlingsteoretiskt bidrag till diskussionen om marknad, stat och civilsamhälle", *Sociologisk Forskning* 30 (4):3–32.
- Gustafsson, R. Å. (2000) *Välfärdstjänstearbetet. Dragkampen mellan offentligt och privat i ett historie-sociologiskt perspektiv*. Göteborg: Daidalos.

- Gustafsson, R. Å. (2016) *Från ämbetsmannastat till välfärdsstat. En studie av svensk offentlig arbetsgivarpolitik*. Göteborg: Daidalos.
- Gustafsson, R. Å. (2024) *Svensk folkhems sociologi. En essä om tid, rum och begreppshistoria*. Stockholm: Södertörns högskola.
- Goodman, D. (1992) "Public sphere and private life. Toward a synthesis of current historiographical approaches to the old regime", *History and Theory* 31 (1):1–20. <https://doi.org/10.2307/2505605>
- Gordon, D. (1992) "Philosophy and gender in the enlightenment conception of public opinion", *French Historical Studies* 17 (4):882–911.
- Habermas, J. (1974) "The public sphere. An encyclopedia article (1964)", *New German Critique*, Autumn (3):49–55.
- Habermas, J. (1984 [1962]) *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund: Arkiv förlag.
- Habermas, J. (1992) "Further Reflections on the public sphere", 421–461 i C. Calhoun (red.) *Habermas and the public sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT press.
- Habermas, J. (2022) "Reflections and hypothesis on a further structural transformation of the political public sphere", *Theory, Culture & Society* 39 (4):145–171. <https://doi.org/10.1177/02632764221112341>
- Habermas, J. (2023 [2022]) *Offentlighetens nya strukturomvandling och idén om deliberativ demokrati*. Göteborg: Daidalos.
- Haikala, S. (1997) "Criticism in the enlightenment. Perspectives on Koselleck's *Kritik und Krise*", *Finnish Yearbook of Political Thought* 1:70–87.
- Hirschman, A. O. (1997) *The passions and the interests. Political arguments for capitalism before its triumph*. Princeton: Princeton University Press.
- Hoffmann, S.-L. (2007) *Freemasonry and German civil society 1840–1918*. Michigan: University of Michigan Press.
- Hofmann, M. (2021) "Theoretical and practical influences of Habermas's global academic best seller. Structural transformation of the public sphere in the United States", *Kybernetes* 50 (4):955–968.
- Hofmann, M. (2023) "Political deliberation vs. social media branding in crises-prone capitalist democracies", *Journal of Political Sociology* 2 (1):1–24. <https://doi.org/10.54195/jps.17736>
- Isenberg, B. (2012) "Kritik och kris. Reinhart Kosellecks tes om modernitetens tillblivelse", *Eurozine* <https://www.eurozine.com/kritik-och-kris-reinhart-kosellecks-tes-om-modernitetens-tillblivelse/>
- Jacob, M. & M. Crow (2014) "Freemasonry and the enlightenment", 100–116 i H. Bogdan & J. A. M. Snoek (red.) *Handbook of Freemasonry*. Leiden: Brill.
- Kant, I. (2024a [1784]) "Svar på frågan: Vad är upplysning?", 49–61 i A. Molander & J. Lindvall (red.) *Immanuel Kant. Vad är upplysning och andra småskrifter*. Göteborg: Daidalos.
- Kant, I (2024b [1784]) "Idé till en allmän historia med världsmedborgerligt syfte", 21–46 i A. Molander & J. Lindvall (red.) *Immanuel Kant. Vad är upplysning och andra småskrifter*. Göteborg: Daidalos.

- Koller, A. (2010) "The public sphere and comparative research. An introduction", *Social Science History* 34 (3):261–290. <https://doi.org/10.1017/S0145553200011263>
- Koselleck, R. (1988 [1959]) *Critique and Crisis. Enlightenment and the pathogenesis of modern society*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Koselleck, R. (2008) "The status of enlightenment in German history", 253–264 i H. Joas & K. Wiegandt (red.) *The cultural values of Europe*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Koselleck, R. (2018) "Histories in the plural and theory of history. An interview with Carsten Durr", 250–265 i R. Koselleck, *Sediments of time – on possible histories*. Stanford: Stanford University Press.
- La Vopa, A. J. (1992) "Review: Conceiving a public. Ideas and society in Eighteenth-Century Europe", *The Journal of Modern History* 64 (1):79–116.
- Lara, M. P. (2013) "Reinhart Koselleck's model of secularization", i M. P. Lara, *The disclosure of politics*. New York: Columbia University Press.
- Lenczewska, O. (2022) "From rationality to morality. The collective development of practical reason in Kant's moral anthropology", *Kantian Review* 27:363–383 <https://doi.org/10.1017/S1369415422000152>
- Mehigan, T. & H. De Burgh (2008) "'Aufklärung', freemasonry, the public sphere and the question of Enlightenment", *Journal of European Studies* 38 (1):5–25. <https://doi.org/10.1177/0047244107086798>
- Olsen, N. (2011) "Carl Schmitt, Reinhart Koselleck and the foundations of history and politics", *History of European Ideas* 37:197–208.
- Olsen, N. (2012) *History in the plural. An introduction to the work of Reinhart Koselleck*. New York: Berghan Books.
- Pankakoski, T. (2010) "Conflict, context, concreteness. Koselleck and Schmitt on concepts", *Political Theory* 38(6):749–779. <https://doi.org/10.1177/0090591710378572>
- Parameshwar Gaonkar, D. & R. J. Mc Carthy, Jr. (1994) "Panopticism and publicity. Bentham's quest for transparency", *Public Culture* 6:547–575. <https://doi.org/10.1177/0090591710378572>
- Petri, G. (2024) *Upplysningen. En essä om dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället*. Stockholm: Fri Tanke.
- Quélenec, B. (2023) "'Light on the enlightenment' or 'counter enlightenment'? Rereading Reinhart Koselleck's *Critique and Crises* in its context(s)", *History of European Ideas* 49 (1):56–71. <https://doi.org/10.1080/01916599.2021.1937886>
- Rauchfleisch, A. (2017) "The public sphere as an essentially contested concept. A citation analysis of the last 20 years of public sphere research", *Communication and the Public* 2 (1):3–18. <https://doi.org/10.1177/2057047317691054>
- Rogers, P. (1995) "Letters, profession of", 284–285 i J. W. Yolton, R. Porter, P. Rogers & B. M. Stafford (red.) *The Blackwell Companion to the Enlightenment*. Oxford: Blackwell.
- Scheuerman, W. E. (2012) "Good-bye to radical reformism?", *Political Theory* 40 (6):830–838. <https://doi.org/10.1177/0090591712457665>
- Schmidt, J. (1998) "Civility, Enlightenment, and society. Conceptual confusions and

- Kantian remedies”, *The American Political Science Review* 92 (2):419–427. <https://doi.org/10.2307/2585674>
- Seeliger, M. & Sevignani, S. (2022) ”A new structural transformation of the public sphere? An introduction”, *Theory, Culture & Society* 39 (4):3–16. <https://doi.org/10.1177/02632764221109439>
- Sevignani, S. (2023) ”’Ideology and simultaneously more and mere ideology’. On Habermas’ reflections and hypothesis on a further structural transformation of the political public sphere”, *Constellations* 30:84–91. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12666>
- Simmel, G. (1906) ”The sociology of secrecy and of secret societies”, *The American Journal of Sociology* 11 (4):441–498.
- Simonsen, J. (2006) ”Socialhistoriska perspektiv på Svenska Frimurare Ordens Generalmatrikel”, 122–143 i A. Önnerfors (red.) *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*. Lunds universitet: Ugglan Minerva serien 12.
- Smith Allen, J. (2003) ”Sisters of another sort. Freemasonry women in modern France, 1725–1940”, *Journal of Modern History* (December):783–835.
- Tomaselli, S (1995) ”Civil society”, 90–119 i J. W. Yolton, R. Porter, P. Rogers & B. M. Stafford (red.) *The Blackwell Companion to the Enlightenment*. Oxford: Blackwell.
- Van Dijck, M. F., B. De Munck & N. Terpstra (2017) ”Relocating civil society”, *Social Science History* 41 (1):1–17. <https://doi.org/10.1017/ssh.2016.35>
- Van Horn Melton, J. (2008) *The rise of the public in enlightenment Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zammito, J. H. (2012) ”The second life of the ’public sphere’. On charisma and routinization in the history of a concept”, 90–122 i C. J. Emden & D. Midgley (red.) *The changing perceptions of the public sphere*. New York: Berghahn Books.
- Önnerfors, A (2006) ”Inledning”, 10–36 i A. Önnerfors (red.) *Mystiskt brödraskap – mäktigt nätverk. Studier i det svenska 1700-talsfrimureriet*. Lunds universitet: Ugglan Minerva serien 12.
- Önnerfors, A. (2017) *Freemasonry. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Önnerfors, A. (2022) ”Fraternal kingdom? Freemasonry at the court of Gustav III of Sweden (1772–1792)”, 231–256 i T. Biskup, A. Marschke, A. Pecar & D. Tricoire (red.) *Enlightenment at court. Patrons, philosophes, and reformers in Eighteenth-Century Europe*, Liverpool: Liverpool University Press.

Författarpresentation

Rolf Å Gustafsson är pensionerad professor i sociologi. Han har forskat om välfärdsstaten i historiesociologiskt perspektiv, om offentlig arbetsgivarpolitik under nyliberalismens inflytande och om den svenska "folkhemssociologin".

Rolf Å Gustafsson
Swedenborgsgatan 18, 6tr.
118 48 Stockholm
Roffe.a.gustafsson@gmail.com

En intersektionell undersökning av (o)trygghet i offentliga rum

An intersectional analysis of feelings of (un)safety in public space

Criticism has been levelled at established methods for quantitatively measuring and mapping experiences of (un)safety, where safety is often defined as the absence of crime. However, safety is far more complex, relating to individuals' social positions, bodily expressions, experiences, and the power structures we live within. We align ourselves with this broader understanding of safety, arguing that a reductionist view of safety as simply the absence of crime is problematic in the Swedish context, where safety measurements often inform municipalities' efforts to improve safety in public spaces. Against this backdrop, this study aims to introduce an intersectionally grounded exploratory quantitative analysis of safety and provide an empirical example of the results of such an analysis. The example is based on the Swedish National Council for Crime Prevention's (Brå) National Safety Survey (NTU) from 2019. The study's findings illustrate the complex interplay between power structures and experiences of (un)safety in public spaces.

Key words: (Un)safety, intersectionality, multiple correspondence analysis (MCA), intersectional quantitative analysis

[P]inpointing unequal spatial distribution of fear and sexist and racist violence can be part of an overall notion of the right to the city and radical equality. But it is important to point out both the gendered and the racialist nature of urban dynamics, as well as their intersections. Thus, the safety debate and safety measures that prevail today need to be re-imprinted with feminist and anti-racist politics. (Listerborn 2016: 257)

Den offentliga debatten i Sverige har under de senaste åren ofta handlat om invånarnas brist på trygghet i sina bostadsområden och andra offentliga platser till följd av kriminalitet. Det här är inte unikt för Sverige, utan följer en internationell utveckling som även kan kopplas till ökad populism och en auktoritär politik som slagit mynt av människors rädsla. Sverige skiljer sig dock från andra länder eftersom det här är trygghet och inte rädsla för brott som i första hand fokuseras, något som kan kopplas till en historisk strävan efter ekonomisk, social och materiell trygghet för befolkningen (Sahlin Lilja 2018: 171, 186). I slutet av 1970-talet skedde en förändring i diskursen kring trygghet, som alltmer började kopplas samman med rädsla för brott (Sahlin Lilja 2018: 2021). Därefter det har trygghetsdebatten nästan uteslutande handlat om brottslighet och rättssamhället (Hermansson 2018).

Enkätundersökningar som syftar till att mäta upplevelser av trygghet utgår i dag i regel från Philip Ennis studie i USA från 1967, där han operationaliserade trygghet med ett fåtal enkätfrågor om hur trygga människor känner sig när de rör sig i sitt eget bostadsområde. Särskilt en fråga rörande känslan av trygghet när man rör sig i sitt bostadsområde efter mörkrets inbrott har fått stor inverkan på dagens trygghetsundersökningar (Sahlin Lilja 2021: 77). Brottsförebyggande rådet använder än i dag frågan ”Om du går ut ensam sent en kväll i området där du bor, hur trygg eller otrygg känner du dig då?” som ett generellt mått på (o)trygghet¹ i den årliga Nationella trygghetsundersökningen. Detta sätt att mäta (o)trygghet har länge kritiserats för att inte ta hänsyn till att känslor som (o)trygghet är komplexa och hänger samman med socioekonomiska och kontextuella faktorer och därför skiljer sig åt mellan både individer och grupper (Valentine 1989; Whitzman 1992, 2007; Werkele & Whitzman 1995; Garland 2001; Lee 2001, Hollway & Jefferson 2013; se även Pain 2000 för en översikt).

Gill Valentine (1989), Gerda Werkele och Carolyn Whitzman (1995; se även Catallo & Whitzman 1994; Whitzman 2007) är några av de feministiska forskare som redan under 1980-talet kritiserade den här typen av kvantitativa studier för att inte ta hänsyn till strukturella perspektiv på (o)trygghet. Tillsammans menade kritikerna att synen på otrygghet som ett könsneutralt fenomen och framställningen av kvinnors rädsla som något irrationellt osynliggjorde kvinnors erfarenheter och behov i såväl policy som stadsplanering (Valentine 1989). Forskningen efterlyste nya sätt att planera och utveckla städer utifrån ett genusperspektiv, där kvinnors erfarenheter av rädsla och otrygghet i det offentliga rummet inte skulle ses som något skilt från upplevelser i privata rum där kvinnor generellt är mer utsatta för våld (Pain 2001; Whitzman 2007, se även Listerborn 2001). Mycket av den tidiga forskningen inom det här fältet gjordes i Toronto och introducerade en rad olika initiativ och strategier (såsom trygghetsvandringar och deltagande planering) som syftade till att göra städer både tryggare och mer inkluderande för kvinnor. Som Listerborn (2016: 253) noterar fick dessa initiativ stor spridning internationellt, inte minst i Sverige (se även Listerborn 2001, 2002). Med tiden har de dock förlorat sin feministiska grund och alltmer ersatts av brottsförebyggande ambitioner att ”bygga bort” brott och brottslighet genom ökad övervakning och kontroll av offentliga rum. Dessa typer av åtgärder har kritiserats hårt från feministiskt håll, då de inte tar hänsyn till frågor som homofobi, rasism och sexism (Koskela och Pain 2000; Rönnblom, Linander och Sandberg 2020) och därmed varken utmanar eller förändrar de maktrelationer som strukturerar offentliga rum (Brandén 2022; Sjöberg 2024).

Som denna bakgrund visar finns det omfattande kritisk och feministisk forskning som studerat dessa frågor med hjälp av kvalitativa metoder (exempelvis Listerborn 2001, 2002; 2015 Sandberg 2011; Sandberg & Rönnblom 2016; även Valentine 1989; Stanko 1990; Koskela 1999; Pain 2000), men det saknas ännu generaliserbara studier utifrån kritiska perspektiv (Kern 2010; Sandberg 2011; Listerborn 2016).

1 Trygghet och otrygghet kopplas ofta samman i den svenska politiska debatten, därför används termen (o)trygghet för att hänvisa till dem båda.

Den studie som den här artikeln baseras på introducerar en explorativ statistisk metod som teoretiskt förankras i ett kritiskt perspektiv, närmare bestämt ett intersektionellt perspektiv. Det huvudsakliga skälet för detta är att ojämlika (makt)relationer mellan sociala grupper bör inkluderas i analyser av (o)trygghet. Förhoppningen är att det intersektionella perspektivets styrka i fråga om att synliggöra erfarenheter och upplevelser hos olika sociala grupper ska kunna kombineras med den kvantitativa analysens generaliserbarhet och möjlighet att analysera stora datamaterial. Behovet av den här typen av studier har under senare år lyfts fram av forskare inom exempelvis folkhälsovetenskap (Bauer & Scheim 2019; Bauer, Churchill, Mahendran, Walwyn, Lizotte & Villa-Rueda 2021; Harari & Lee 2021). Vi ser således att den här studien dels bidrar till utvecklingen av trygghetsmätningar och intersektionella kvantitativa studier i allmänhet, dels har potential att även bidra med viktig kunskap för trygghetsforskningen inom exempelvis feministisk geografi och andra närliggande forskningsfält.

Mot denna bakgrund är syftet med föreliggande studie att introducera en intersektionellt grundad explorativ kvantitativ analys av trygghet och ge ett empiriskt exempel på vilka resultat en sådan analys kan ge. Exemplet bygger på ett enkätmaterial, närmare bestämt Brottsförebyggande rådets (Brås) Nationella trygghetsundersökning (NTU) från 2019. Empirin är avgränsad till Medelpad, ett landskap och polisområde i södra Norrland bestående av de tre kommunerna Timrå, Ånge och Sundsvall. Anledningen till att artikeln fokuserar på Medelpad är dels att studien är en del av ett avhandlingsprojekt där (o)trygghet inom ramen för stadsplanering och stadsutveckling i Sundsvall studeras, dels att ambitionen är att bidra med perspektiv på trygghet från en annan geografisk plats och kontext än den som stora delar av tidigare forskning på området har behandlat. Tidigare svenska studier har en slagsida mot stora urbana städer som Malmö och Göteborg (exempelvis Listerborn 2000, 2002, 2016). Mindre men ändå urbana platser som exempelvis Sundsvall förekommer mer sällan i trygghetsstudier.²

Intersektionalitet som teoretisk och metodologisk utgångspunkt

Inom intersektionell teori ses förtyck och privilegier som sammanflätade system. Sociala (makt)relationer av över- och underordning skapas och upprätthålls i samspel mellan exempelvis ras/etnicitet, kön/genus, sexualitet, klass, ålder och funktionsvariationer (Crenshaw 1989; 1991; Hill Collins 2000; Harnois 2013). Kategorier utgör med andra ord historiskt institutionaliserade positioner, sammanlänkade genom sociala relationer. Länge sågs intersektionalitet som ett teoretiskt och metodologiskt verktyg för kvalitativa studier, men intersektionella perspektiv och begrepp tillämpas allt oftare även i kvantitativa studier (Bowleg 2012; Bauer 2014; Bauer m.fl. 2021). Anledningen till detta är bland annat att det möjliggör generaliserbara analyser av hur olika maktdordningar och deras intersektioner påverkar människors vardag (se Giritli Nygren,

² Ett undantag som bör nämnas i detta sammanhang är den trygghetsforskning som gjorts med fokus på Umeå, som har vissa likheter med Sundsvall (bland annat Sandberg & Tollefsen 2010 och Sandberg 2011).

Olofsson & Öhman m.fl. 2020), exempelvis med avseende på (o)trygghet. Vi kan med andra ord studera det komplexa samspelet mellan strukturellt förtryck, privilegier och subjektiva upplevelser av (o)trygghet i det offentliga rummet.

Tidigare forskning har betonat att en av de största utmaningarna för all intersektionell analys är kategorisering och hantering av densamma (McCall 2005; Cho, Crenshaw & McCall 2013). Vid kvantitativ analys är det ofrånkomligt att man i viss utsträckning förenklar sociala kategorier, då den till stor del utgår från just kategorisering (Bauer m.fl. 2021: 7). Mot denna bakgrund har man befarat att den dynamiska och relationella förståelse av sociala (makt)positioner som intersektionell teori erbjuder ska urholkas eller tappas bort vid intersektionell kvantitativ analys. Denna risk framhålls av bland andra Bauer m.fl. (2021: 2) med hänvisning till Hancock (2007):

In adapting intersectionality for quantitative research, the works of Hancock and McCall are particularly influential. Hancock (2007) differentiates an intersectional approach from an “additive” approach that considers effects of social identities singly and assumes that effects at an intersection of identities can be understood as a sum of their parts. In contrast, intersectionality posits that experiences at an intersection are co-constituted and must be considered jointly.

Den föreliggande studien syftar till att ge ett exempel på hur upplevelser av (o)trygghet kan analyseras utifrån ett intersektionellt perspektiv. Studier av otrygghet baseras ofta på enkätundersökningar. Som nämndes i inledningen är ett svenskt exempel Brottsförebyggande rådets återkommande studie Nationella trygghetsundersökningen. För en studie som vill kombinera en intersektionell förståelse av (o)trygghet i det offentliga rummet med kvantitativ metod är det således viktigt att de begrepp och metoder som används kan bli statistiskt kvantifierade utan att för den skull osynliggöra eller förminska hur känslor av otrygghet sammanvävs med maktstrukturer och ojämlikheter. Intersektionell kvantitativ metod eftersträvar därför att mäta historiskt institutionaliserade positioner i sociala strukturer utan att blunda för den flytande karaktären av sociala kategorier.

Detta ligger i linje med vad McCall (2005) kallar för ett mellankategoriskt förhållningssätt, *intercategorical approach*, till kategorisering i intersektionell analys. Det bygger på att forskare preliminärt antar befintliga analytiska kategorier i syfte att dokumentera och studera skillnader mellan olika intersektionella positioner (McCall 2005; se även McCall 2001). I angreppssättet ligger att det är de ojämlika (makt) relationerna mellan sociala grupper som utgör utgångspunkten för analysen. Detta ställer höga krav på att den analysmetod som används fångar upp och visualiserar komplexiteten i samhället utan att reproducera eller dölja underliggande normer, maktordningar och ideologiska influenser (Cho m.fl. 2013). Förståelsen av kategorier som historiskt institutionaliserade positioner sammanlänkade genom sociala relationer kräver en metod som tillåter analys av samspelet mellan över- och underordningar i stället för att bekräfta på förhand definierade kategorier – med andra ord en metod som tar hänsyn till den relationella karaktären av kategorier så att det blir möjligt att

omsätta antagandet om intersektionalitet i den kvantitativa analysen (Giritli Nygren m.fl. 2020). Mot bakgrund av detta, och i enighet med Giritli Nygren m.fl. (2020), är multipel korrespondensanalys (MCA) en lämplig analysmetod. Nedan presenteras denna analysmetod närmare, följt av en presentation av det datamaterial som studien bygger på.

Metod och material

Geometrisk dataanalys (GDA) och multipel korrespondensanalys (MCA) är inom sociologin närmast förknippade med Pierre Bourdieus studier av status, klass och kultur. I sitt verk *La Distinction* (1984[1979]) undersöker Bourdieu hur olika samhällsklasser skiljer sig åt i kulturell smak, livsstil och konsumtionsmönster genom att konstruera ett *socialt rum*. Det sociala rummet är inte bara metaforiskt, utan utgör framför allt en beteckning på relationer – samlade avstånd och närheter – mellan individer och deras egenskaper (Forsberg 2018: 29). Efter Bourdieu har MCA använts för att exempelvis studera kultur/smak och klass i en svensk kontext (Börjesson 2016), men även inom utbildningssociologi för att studera hur exempelvis kapital inverkar på ungdomars val av gymnasieutbildning (Forsberg 2018), och medianvändning (Lindell & Hovden 2017). I det här fallet består det sociala rum som konstrueras och studeras av otrygghets- och oroskänslor samt förtroende för polis, rättsväsende, åklagarna, domstolarna och kriminalvården, inom vilket sociala positioner placeras ut.

Multipel korrespondensanalys (MCA)

MCA, som ingår i den familj av statistiska metoder som kallas geometrisk dataanalys³ (GDA), bygger på korstabulering av kategoriska variabler och producerar en geometrisk modell – ett mångdimensionellt geometriskt rum – av multivariata data (Le Roux & Rouanet 2004: 179). Detta rum går att likna vid en typ av koordinatsystem som utgörs av två eller fler korsade axlar och ”fält” (alternativt kvadranter) som illustrerar hur de inmatade variablerna relaterar till varandra; ju närmare kategorier placeras varandra, desto oftare förekommer de tillsammans i materialet. Till skillnad från exempelvis regressionsanalyser, där det är samband och styrkan i dessa samband som står i fokus, är det vid MCA de samlade relationerna mellan variablerna som är av intresse. Med andra ord är den största skillnaden mellan den metod vi tillämpar och de vanligast förekommande metoderna inom fältet att MCA har en explorativ ansats och därmed inte prövar eller reproducerar på förhand definierade orsakssamband eller kluster. Det är således möjligt att kartlägga respondenternas svar utan att på förhand göra antaganden om samband eller skillnader. Ytterligare en skillnad jämfört med till exempel regressionsanalys är att MCA genererar visuella resultat som åskådliggör resultaten på ett mer tillgängligt sätt.

³ Geometrisk dataanalys är en analys som (geometriskt) presenterar data med hjälp av moln av punkter vilka visar hur variablers kategorier förhåller sig till varandra (Le Roux och Rouanet 2004, 2010; se även Abdi och Valentin 2007).

Vid MCA indelas ingående variabler i två grupper: aktiva variabler och inaktiva supplementära variabler. För att tala med Bourdieu kan vi säga att de aktiva, strukturerande variablerna formar de ”fält” inom vilka de inaktiva supplementära, kategoriska variablerna placeras ut. Genom att använda variabler för trygghet, oro för att utsättas för brott och förtroende för rättsväsendet som aktiva variabler skapar vi ett rum av (o) trygghetsupplevelser och förtroende. Mot bakgrund av tidigare forskning är det rimligt att anta att det kan finnas skillnader i hur män och kvinnor placerar sig i förhållande till varandra i ”trygghetsrummet”, det vill säga att deras (o)trygghetsupplevelser skiljer sig åt (Beebejaun 2016; Johansson & Haandrikman 2023). Detta är möjligt att undersöka med hjälp av MCA, men genom skapandet av intersektionella positioner blir det även möjligt att studera till exempel hur män med låg inkomst placeras i förhållande till kvinnor med låg inkomst eller i förhållande till män och kvinnor med hög inkomst. Med andra ord säger positionen inom rummet något om hur offentliga rum upplevs ur trygghetsperspektiv, hur oro för att utsättas för olika typer av brott eller förtroende för rättsväsendet skiljer sig åt mellan olika grupper.

Vid MCA är det således möjligt att kategorier – sociala positioner – överlappar, blandas och förblir aktiva eller inaktiva i analysen (Öhman m.fl. 2018; Giritli Nygren m.fl. 2020). I den föreliggande analysen kommer därför bakgrundvariablerna kön, inkomst, ålder och föräldrars födelseland att inkluderas och studeras var för sig, och variablerna kön, inkomst och föräldrars födelseland kommer att kombineras så att de bildar intersektionella positioner (se Appendix 1). MCA gör det således möjligt att studera både skillnader i upplevelser av (o)trygghet, oroskänslor och förtroende mellan enskilda (sociala) positioner och likheter och skillnader mellan grupper utifrån intersektionella positioner. Detta är med andra ord ett exempel på hur man kvantitativt kan närma sig frågan om hur sociala relationer och system av sociala relationer påverkar varandra och samtidigt ta hänsyn till historiskt konstruerade (ojämlika) sociala relationer (Walby, Armstrong & Strid 2012; se även McCall 2005; Harnois 2013; Öhman & Olofsson 2018). På så vis blir det möjligt att kombinera de värdefulla verktyg som intersektionell teori erbjuder med generaliserbarheten hos statistiska analyser av kvantitativa datamaterial i syfte att studera det komplexa samspelet mellan maktordningar (McCall 2005). Samtliga analyser har gjorts i RStudio.⁴

Datamaterial

Det datamaterial som används i den här studien kommer från Nationella trygghetsundersökningen (NTU), en årlig rikstäckande enkätundersökning som syftar till att ge en bild av svenskarnas självrapporterade utsatthet för brott, otrygghet, oro för brott, förtroende för rättsväsendet och erfarenheter av kontakter med rättsväsendet. Datainsamlingen genomfördes mellan januari och april 2019 av Brottsförebyggande rådet med hjälp av SCB. Undersökningen bygger på ett nationellt stratifierat, obundet och slumpmässigt urval (STOSU) av personer mellan 16 och 84 år. Utifrån lokalpolisom-

⁴ Huvudsakligen har paketet FactoMineR använts för analyserna och kompletterats med ggplot2 och factoextra.

råden och åldersgrupper (16–29 och 30–84 år) har 188 strata definierats, och urvalet därefter har dragits från registret över totalbefolkningen. Totalt bestod urvalet av 199 641 personer, och med en svarsfrekvens på 36,8 procent utgjordes det statistiska underlaget av 73 461 respondenter. I den föreliggande studien har dock lokalpolisområdet Medelpad brutits ut, varför urvalet i stället utgörs av totalt 788 respondenter.⁵ Urvalsramen för undersökningen är stratifierad utifrån lokalpolisområde och ålder. Urvalet har fördelats lika mellan lokalpolisområdena och därefter proportionerligt i åldersgrupperna 16–29 år och 30–84 år. I urvalet har hänsyn tagits till förmodade svarsfrekvenser, så att grupper som är särskilt intressanta för urvalet och grupper som förmodas vara mindre benägna att delta i undersökningen – unga män och kvinnor under 30 år – översamplats. Genom denna åtgärd har avvikelser från ett proportionerligt urval bedömts vara så små som möjligt och urvalet blivit mer effektivt i syfte att kunna redovisa tillförlitliga resultat (Brottsförebyggande rådet 2019a: 13).

Som nämndes inledningsvis grundar sig beslutet att enbart fokusera på Medelpad dels på att studien är en del av ett avhandlingsprojekt, där (o)trygghet inom ramen för stadsplanering och stadsutveckling i Sundsvall studeras, dels på att ambitionen är att bidra med perspektiv på (o)trygghet utifrån en annan geografisk plats och kontext än den som mycket av tidigare forskning inom området har inriktat sig på.

Enkäten som används i Nationella trygghetsundersökningen består av fyra frågemoduler: (1) *Inställning till rättsväsendet*, (2) *Trygghet och oro för brott under senaste året*, (3) *Utsatthet för brott under 2018* och (4) *Kontakter med rättsväsendets myndigheter de senaste tre åren*. Bakgrundvariabler som berör respondenters kön, ålder, kommun, län, civilstånd, födelseland, föräldrars födelseland, utbildningsnivå, sammanräknad förvärvsinkomst, yrkesgrupp (SSYK) och disponibel inkomst för individen och hushållet har hämtats från SCB:s register. Bakgrundsvriabler som respondenterna själva besvarat rör respondentens födelseår, vem/vilka respondenten bor tillsammans med, bostadstyp, om respondenten själv eller tillsammans med någon äger bostaden samt högsta slutförda utbildning och huvudsaklig sysselsättning.

Variabler och konstruktionen av det sociala rummet

De variabler som syftar till att mäta (o)trygghet och oro för brott och som använts i analysen berör i vilken utsträckning respondenterna oroar sig över brottsligheten i samhället, om de känner sig trygga eller otrygga om/när de går ut ensamma sent på kvällen i området där de bor, om de känner oro för att bli misshandlade, rånade och/eller våldtagna eller på annat sätt sexuellt angripna. Med tanke på tidigare forskning (Berg & Johansson 2016; Doyle, Frogner, Andershed & Andershed 2015), som visar att förtroende för exempelvis polis och rättsväsende har betydelse för individers (o) trygghetsupplevelser, har fem variabler som mäter förtroende för polis, rättsväsende,

5 Enligt Brottsförebyggande rådet är det möjligt att göra analyser på lokal nivå med tanke på urvalets storlek, men det kan finnas vissa begränsningar för vissa detaljerade analyser av exempelvis utsatthet för enskilda brottskategorier inom statistiskt sett små grupper på lokal nivå. Detta är något som vi varit medvetna om i de analyser vi genomfört.

åklagarna, domstolarna och kriminalvården samt fyra variabler som mäter förtroende för att rättsväsendet och polisen hanterar misstänkta rättvist och utsatta bra lagts till som aktiva variabler.

Sedan lämpliga aktiva, strukturerande variabler identifierats genomfördes en omkodning av samtliga variabler i syfte att minska antalet variabelkategorier och göra dem bättre lämpade för MCA (se Appendix 1 för mer detaljerad redovisning av variablerna och hur de omkodats). Som supplementära variabler användes som nämnts kön, inkomst, ålder och föräldrars födelseland. Kön, inkomst och föräldrars födelseland kombinerades till intersektionella positioner som visar hur enskilda individer kan inneha olika hierarkiska positioner i stratifierade system. Kön mättes som man eller kvinna, och för inkomst – som använts som ett mått på (ekonomisk) klass – användes en kontinuerlig inkomstvariabel som kodats om till två inkomstgrupper, nämligen låginkomsttagare och medel- och höginkomsttagare. Denna gruppering är baserad på SCB:s definition av låginkomsttagare, nämligen en person som tjänar hälften av medianinkomsten i Sverige. År 2021 låg medianinkomsten i Sverige på 337 000 kronor per år (SCB 2021). Inkomster under 168 500 kronor kodades därför som låga, medan övriga kodades som medelinkomst eller hög inkomst. Tidigare forskning har visat att det finns en skillnad i upplevelser av trygghet beroende på individens socioekonomiska förutsättningar, men också beroende på genus och etnicitet (exempelvis Alexander & Pain 2012; Listerborn 2015). För att kunna undersöka detta i föreliggande studie användes föräldrarnas födelseland (kodat som Sverige eller ej Sverige). ”Ej Sverige” betyder att minst en av föräldrarna är född utanför Sverige. Efter de initiala omkodningarna av bakgrundsvariablerna kombinerades de nya variablerna i syfte att konstruera intersektionella positioner som illustrerar hur respondenterna på olika sätt positioneras utifrån de olika maktstrukturerna. Den ursprungligt kontinuerliga åldersvariabeln kodades om till tre åldersgrupper om 16–29 år, 30–59 år och 60–84 år.

Tabell 1. Översikt av konstruerade intersektionella positioner i form av kön, inkomst och föräldrars födelseland.

Kön	Föräldrars födelseland*	Inkomst	Akronym för intersektionell position
Man (M)	Sverige (S)	Låg inkomst (U)	MSU
Man (M)	Sverige (S)	Medel/hög inkomst (Ö)	MSÖ
Man (M)	Ej Sverige (ES)	Låg inkomst (U)	MESU
Man (M)	Ej Sverige (ES)	Medel/hög inkomst (Ö)	MESÖ
Kvinna (K)	Sverige (S)	Låg inkomst (U)	KSU
Kvinna (K)	Sverige (S)	Medel/hög inkomst (Ö)	KSÖ
Kvinna (K)	Ej Sverige (ES)	Låg inkomst (U)	KESU
Kvinna (K)	Ej Sverige (ES)	Medel/hög inkomst (Ö)	KESÖ

* ”Sverige” betyder att båda föräldrarna är födda i Sverige, medan ”Ej Sverige” betyder att minst en förälder är född utanför Sverige.

Totalt har 20 variabler inkluderats i analysen, 15 aktiva och 5 supplementära variabler. I Appendix 2 redovisas de ingående variablerna och hur svaren fördelar sig mellan svarsalternativen.

Som nämnts ovan medger MCA en viss flexibilitet i hur kategorisering hanteras i analysen. Det är möjligt att kombinera variabler, att ha vissa variabler aktiva och att ha andra inaktiva i analysen. I den föreliggande analysen har trygghets-, oros- och förtroendevariablerna utgjort de aktiva variablerna, som analysen alltså baseras på, medan bakgrundsvariablerna och de intersektionella positionerna varit inaktiva. Det betyder med andra ord att de inte påverkat konstruktionen av rummet. Som nämnts ovan bygger den föreliggande analysen på 15 aktiva variabler med totalt 30 aktiva variabelkategorier som tillsammans konstruerar ett socialt rum av (o)trygghetsupplevelser och förtroende utifrån två hierarkiskt ordnade axlar. Med hierarkiskt ordnade axlar menas att den första axeln är den som bäst sammanfattar den samlade informationen, det vill säga de totala skillnaderna mellan alla (o)trygghetsupplevelser, oroskänslor och förtroenden, medan den andra axeln utgör den bästa representationen av övrig information. Axlarnas respektive förklaringsvärde anges i egenvärde och indikerar hur mycket av den samlade informationen i fördelningen av egenskaper som axeln återger (se Tabell 2). Av det modifierade egenvärdet⁶ framgår att axlarna förklarar 73,21 respektive 13,29 procent av den totala variansen i det konstruerade rummet.

Tabell 2. Egenvärde och modifierat egenvärde för axel 1–10.

Axel	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Egenvärde	0,353	0,189	0,061	0,051	0,047	0,045	0,045	0,038	0,034	0,029
Modifierat egenvärde	0,082	0,015	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Modifierat egenvärde (%)	73,21	13,29								
Kumulativt modifierat egenvärde (%)		86,50								

Sedan vi nu undersökt vilka axlar som är meningsfulla att gå vidare med är det dags att undersöka dessa axlar närmare och sociologiskt tolka innebörden av dem och det rum som de skapar.

⁶ Vid MCA tenderar variansen att underskatta den enskilda axelns förklaringsvärde, varför modifierade egenvärden (enligt Jean-Paul Benzécri's modell) rekommenderas (Le Roux och Rouanet 2004: 209, även Le Roux och Rouanet 2010: 39).

Ett socialt rum av otrygghetsupplevelser, oroskänslor och förtroende

För att tolka de axlar som statistiskt konstruerar rum ser vi till vilka variabelkategorier som bidrar mest till respektive axel; ju högre bidragsvärde, desto mer bidrar den specifika kategorin till axeln. I tabell 3 och 4 nedan redovisas bidragsvärdena för de kategorier vilkas värden överstiger det genomsnittliga bidragsvärdet för de båda axlarna. Av tabellerna framgår även om variabelkategorierna har positiva eller negativa koordinatvärden i rummet (exakta koordinater redovisas i Appendix 3). Med utgångspunkt i variabelkategoriernas bidragsvärden och koordinatvärden⁷ går det att utläsa att den horisontella axeln (axel 1) handlar om förtroende för polisen, rättsväsendet, åklagarna och domstolarna, samt förtroende för att polis och rättsväsende behandlar misstänkta rättvist och utsatta bra, medan den vertikala axeln (axel 2) handlar om (o)trygghets- och oroskänslor.

Tabell 3. Aktiva variabler och kategorier samt deras bidragsvärden (Bv.), Axel 1.

Axel 1				
Variabel	Kategori (+)	Bv.	Kategori (-)	Bv.
Förtroende för polisen	Varken stort/litet, eller litet förtroende för polisen	5,201	Stort förtroende för polisen	3,704
Förtroende för rättsväsendet	Varken stort/litet, eller litet förtroende för rättsväsendet	5,843	Stort förtroende för rättsväsendet	4,785
Förtroende för åklagarna	Varken stort/litet, eller litet förtroende för åklagarna	5,549	Stort förtroende för åklagarna	5,257
Förtroende för domstolarna	Varken stort/litet, eller litet förtroende för domstolarna	4,945	Stort förtroende för domstolarna	5,183
Förtroende för kriminalvården	Varken stort/litet, eller litet förtroende för kriminalvården	3,142	Stort förtroende för kriminalvården	4,067
Förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	5,596	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	4,930
Förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	5,425	Stort förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	4,001
Förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	3,080	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	5,884
Förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	4,473	Stort förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	4,521
Summa		43,254		42,332

7 I enighet med Le Roux och Rouanet (2010:84) betraktas avstånd över 0,5 från origo i de geometriska återgivningarna av rummet som betydande.

Tabell 4. Aktiva variabler och kategorier samt deras bidragsvärden (Bv.), Axel 2.

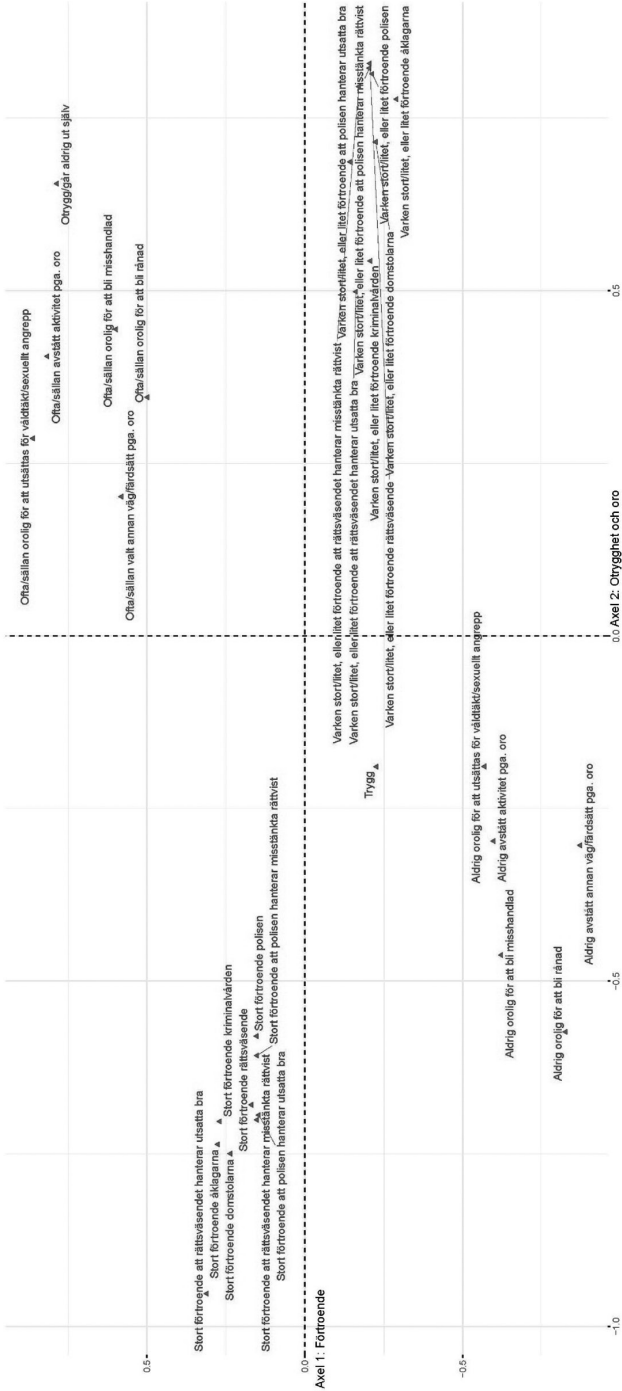
Axel 2				
Variabel	Kategori (+)	Bv.	Kategori (-)	Bv.
Otrygghet ensam på kvällen i egna bostadsområdet	Otrygg/går aldrig ut själv	4,882		
Avstått från aktivitet pga. oro för att utsättas för brott	Ofta/sällan avstått från aktivitet	9,939	Aldrig avstått från aktivitet	7,290
Valt annan väg/annat färdssätt p.g.a. oro att utsättas för brott	Ofta/sällan valt annan väg / annat färdssätt	7,154	Aldrig valt annan väg / annat färdssätt	10,749
Oro för att bli m isshandlad	Oroar sig ofta/sällan för att bli misshandlad	6,443	Oroar sig aldrig för att bli misshandlad	6,705
Oro för att bli rånad	Oroar sig ofta/sällan för att bli rånad	5,470	Oroar sig aldrig för att bli rånad	9,074
Oro för att bli våldtagen/sexuellt angripen	Oroar sig ofta/sällan för att bli våldtagen/sexuellt angripen	10,416	Oroar sig aldrig för att bli våldtagen/sexuellt angripen	6,881
Summa		44,304		40,699

Vidare går det att utläsa att den vänstra delen av axel 1 – med negativa värden – indikerar högt förtroende för tidigare nämnda institutioner, medan den högra delen – med positiva värden – indikerar ett lågt förtroende för dessa. Sett till axel 2, framgår att den nedre delen av den – med negativa värden – indikerar oro, otrygghet och att respondenten avstått från aktiviteter, tagit en annan väg eller valt ett annat färdssätt på grund av otrygghet och oro, medan den övre delen – med positiva värden – indikerar trygghet, låg oro och att respondenten inte avstått från eller anpassat aktiviteter på grund av oro eller otrygghet. Detta illustreras även av graf 1 nedan, som visar hur de aktiva variabelkategorierna är lokaliserade längs med axlarna som strukturerar rummet. Noterbart för samtliga grafer som inkluderats i artikeln är att punkterna representerar variabelkategoriernas medelpunkter för spridningen av samtliga respondenters upplevelser/känslor/förtroenden.

Som framgår av grafen nedan tycks axlarna till viss del vara relaterade till varandra, då det finns en viss vridning i lokaliseringen av de aktiva variabelkategorierna. Detta har dock inte ansetts vara ett problem för analysen som sådan, utan kan spåras tillbaka till att axlarna vid konstruktionen av dem enligt MCA inte tvingas att vara icke-korrelerade på samma vis som vid exempelvis en faktoranalys med varimax-rotation.

Efter denna granskning av de aktiva variabelkategorierna, som identifierat två grundläggande polariteter som strukturerar det sociala rummet, är det nu dags att undersöka hur upplevelser av otrygghet, oroskänslor och förtroenden skiljer sig åt mellan olika sociala grupper. Detta görs genom analys av hur de supplementära variablerna sprider sig längs rummets axlar.

Graf 1. Aktiva variabelkategorier längs med axel 1 (horisontell) och axel 2 (vertikal).

Resultat

I den här delen presenteras resultatet av den multipla korrespondensanalysen. Inledningsvis undersöks skillnader i förtroende för rättsväsendet och dess institutioner och upplevelser av trygghet och oro utifrån de enskilda bakgrundsvariablerna, varefter fokus riktas mot de intersektionella positionerna och hur skillnader i förtroende och upplevelser av trygghet och oro kan förstås utifrån dessa.

I graf 2 nedan visas hur samtliga variabler – både aktiva och supplementära – placeras ut i rummet, det vill säga hur bakgrundsvariablerna och de intersektionella positionerna relaterar till trygghet/oro och förtroende. Den första, horisontella axeln ställer stort förtroende för polis, rättsväsendet, domstolarna, åklagarna och kriminalvården mot lågt förtroende för desamma. Sett *enbart* till de enskilda bakgrundsvariablerna framgår att kvinnor, personer mellan 30–59 år och personer med medelinkomst eller hög inkomst placeras till vänster i grafen, medan män, personer med låg inkomst och personer mellan 16–29 år och 60–84 år placeras till höger. Detta indikerar att det finns vissa skillnader i förtroende till rättsväsendet och dess institutioner mellan nämnda grupper. Personer vilkas föräldrar är födda i Sverige, och personer med minst en utlandsfödd förälder placeras båda nära mitten av grafen, vilket går att tolka så att skillnaderna i förtroende mellan dessa grupper är marginella.

Den andra, vertikala axeln ställer att aldrig vara orolig för att utsättas för olika brott och anpassning av aktiviteter och färdstätt på grund av oro mot oroskänslor och begränsningar i vardagen på grund av oro. Av de enskilda positionerna placeras kvinnor, personer mellan 19–29 år och 30–59 år, personer med minst en utlandsfödd förälder samt personer med låg inkomst på den övre delen av axeln, medan män och personer mellan 60–84 år placeras på den nedre delen. Personer med två föräldrar födda i Sverige och personer med medelinkomst eller hög inkomst ligger mycket nära rummets centrum. Generellt uppvisas tydligare skillnader mellan de olika grupperna längs den vertikala axeln i jämförelse med den horisontella axeln. Personer som har minst en utlandsfödd förälder upplever mer otrygghet och oro än personer vilkas föräldrar är födda i Sverige, vilket även är fallet med låginkomsttagare jämfört med medel- eller höginkomsttagare (för liknande resultat, se Van Dijk, van Kesteren & Smit 2008; May, Rader & Goodrum 2009; Brå 2019b). Störst avstånd längs denna axel återfinns mellan män och kvinnor.

Denna studie syftar dock till att introducera en intersektionellt grundad explorativ kvantitativ analys av trygghet. Fokus riktas nu därför mot de intersektionella positionerna. I graf 3 nedan framställs de intersektionella positionerna och de enskilda bakgrundsvariablerna. Dessa visar att det finns tre huvudsakliga kluster. Det första klustret återfinns i mitten av figuren och innehåller de enskilda variabelkategorierna för bakgrund utifrån föräldrars födelseland och inkomst, individer mellan 30–59 år samt gruppen män som har minst en utlandsfödd förälder med hög inkomst (MESÖ). Vid en närmare undersökning av detta kluster framgår att individer med låg inkomst tycks känna ett något högre förtroende för polis och andra aktörer inom rättsväsendet än övriga grupper. Angående otrygghets- och oroskänslor finns inga betydande skillnader inom klustret, även om personer mellan 30–59 år, personer med minst en utlandsfödd förälder och personer med låg inkomst placeras på den övre delen av den vertikala axeln.

Det andra klustret, som består av den enskilda gruppen kvinnor tillsammans med de grupper av kvinnor som har svenskfödda föräldrar (KSU och KSÖ), återfinns i det övre vänstra fältet. Dessa grupper av kvinnor uppvisar generellt ett större förtroende för polis och aktörer inom rättsväsendet och känner sig i större utsträckning otrygga och oroliga i jämförelse med övriga grupper, men i synnerhet jämfört med grupperna av män.

Det tredje klustret består av den enskilda gruppen män tillsammans med de två grupperna av män som har svenskfödda föräldrar (MSU och MSÖ). Detta kluster återfinns i det nedre högra fältet, vilket innebär att dessa grupper av män generellt upplever sig mindre oroliga och otrygga och även att de i mindre utsträckning än övriga grupper, i synnerhet grupper av kvinnor, anpassar sitt liv och sin vardag utifrån oro. Av den horisontella axeln framgår även att dessa grupper av män tenderar att ha ett något lägre förtroende för polis och övriga aktörer inom rättsväsendet i jämförelse med de flesta andra grupperna.

Grafen innehåller dock fler intressanta grupper än de som återfinns inom klustren, nämligen grupperna kvinnor med minst en utlandsfödd förälder (KESÖ och KESU) och män med minst en utlandsfödd förälder och låg inkomst (MESU). Anledningen till att dessa grupper blir särskilt intressanta att studera är att de utgörs av intersektionella positioner och på så sätt kan visa på betydelsen av samspelet mellan olika maktordningar för individers upplevelser av otrygghet och oro och/eller förtroende för olika aktörer inom rättsväsendet.

Genom att fokusera på de grupper som återfinns utanför klustren framgår att män med minst en utlandsfödd förälder, oavsett inkomst (MESU och MESÖ), upplever sig mindre trygga än män med svenskfödda föräldrar (MSU och MSÖ) och även den samlade gruppen män. Vidare framgår att kvinnor med minst en utlandsfödd förälder och med medelinkomst eller hög inkomst (KESÖ) har högre förtroende för rättsväsendet och dess aktörer än övriga grupper kvinnor, men att de samtidigt är högre placerade på den vertikala axeln och därmed upplever sig mer otrygga och oroliga än övriga grupper kvinnor. Det motsatta gäller för kvinnor med minst en utlandsfödd förälder med låg inkomst (KESU), som tenderar att ha lägre förtroende men uppleva sig mindre oroliga och otrygga än övriga grupper av kvinnor. Viktigt att notera för dessa grupper är dock att urvalet dessvärre är mycket litet. Detta är en stor utmaning då det dels försämrar möjligheten att bryta ner datamaterialet i undergrupper, dels kan göra det svårare att dra slutsatser. Med tanke på att syftet med artikeln är att ge ett exempel på en kvantitativ metod som kan användas för att analysera upplevelser av (o)trygghet utifrån ett intersektionellt perspektiv, menar vi dock att detta ytterligare understryker vikten av att fortsätta utveckla den här typen av undersökningar med avseende på hur material samlas in. Ett alternativ är att som i det här fallet översampla ytterligare grupper som tenderar att vara svåra att nå eller att i mindre utsträckning än andra svara på enkäter. Ett annat alternativ för att öka gener är att arbeta mer uppsökande och samla in kompletterande data genom intresseorganisationer, föreningar eller liknande.

Den andra delen av resultatet – där fokus ligger på de intersektionella positionerna – skiljer sig tydligt från den inledande tolkningen av de enskilda positionerna, där det exempelvis endast framkom mindre skillnader i trygghet och oro mellan personer med minst en utlandsfödd förälder och personer med två föräldrar födda i Sverige. Genom att konstruera och analysera intersektionella positioner kan vi synliggöra hur strukturella under- och överordningar samverkar och påverkar personers (o)trygghets- och oroskänslor samt förtroende för polis och rättsväsendets institutioner, något som osynliggörs när dessa positioner studeras var för sig, som i den inledande analysen i denna studie men även i många av de trygghetsundersökningar som genomförs i Sverige (exempelvis MSB 2011; SKL 2014; Brå 2021). Jämfört med exempelvis en regressionsanalys, där effekten av enskilda oberoende variabler på utfallsvariabeln testas och redovisas, visualiserar resultatet av en MCA-analys relationerna mellan respondenterna i ett flerdimensionellt rum. I det här fallet rör det sig om ett rum bestående av de aktiva variablerna – (o)trygghet och oro samt förtroende för polis och rättsväsendets institutioner – inom vilket de supplementära variablerna – enskilda och intersektionella positioner – placeras ut för att åskådliggöra hur de förhåller sig till rummets olika dimensioner. Resultatet kan på så sätt sägas illustrera de fördjupade förklaringar till skillnader i upplevelser av otrygghet som den kvalitativa forskningen på området länge har lyft fram (exempelvis Listerborn 2000, 2002, 2015, 2016; Holmlander 2001; Sandberg & Tollefsen 2010; Giritli Nygren, Öhman & Olofsson 2017; Sjöberg & Giritli Nygren 2021).

Slutdiskussion

I inledningen av den här artikeln nämndes delar av den kritik som riktats mot de etablerade metoderna för att kvantitativt mäta och kartlägga upplevelser av (o)trygghet. Kritiker som Lee (2001) och Pain (2000) har visat att trygghet ofta definieras som avsaknad av brott och brottslighet. Trygghet är dock något betydligt mer komplext än så. Det är relaterat till individens sociala positioner, kroppsliga uttryck och erfarenheter samt de maktstrukturer i vilka vi lever (även Kern 2005, 2010a, 2010b). Det är genom dessa linser individens trygghets- eller otrygghetskänslor filtreras. Vi ansluter oss till denna vidare förståelse av trygghet och menar att en reduktionistisk förståelse av trygghet som avsaknad av brott eller risk för brott är särskilt problematisk i den svenska kontexten, där trygghetsmätningar ofta ligger till grund för kommuners och andra aktörers arbete med att öka tryggheten i offentliga rum och göra de mer inkluderande. De nuvarande sätten att kartlägga trygghet riskerar att reproducera gängse normativa antaganden om hur offentliga rum upplevs genom att inte ta hänsyn till betydelsen av individens sociala och ekonomiska positioner och på så sätt dölja eller förminska hur upplevelser av otrygghet är sammanvävda med och oskiljaktiga från maktstrukturer i samhället. Resultaten från vår studie visar också, i enighet med kritisk kvalitativ forskning, att skillnader i upplevelser av trygghet och otrygghet inte bara handlar om enskilda faktorer utan om hur olika maktstrukturer samverkar. Vår studie bidrar med andra ord med kvantitativa belägg för dessa insikter och understryker behovet av att använda en intersektionell ansats när vi undersöker trygghet och otrygghet i samhället.

Syftet med den här studien var att introducera en intersektionellt grundad explorativ kvantitativ analys av trygghet och ge ett empiriskt exempel på vilka resultat en sådan analys kan ge. Undersökningen visar att den här typen av analys bidrar med ny kunskap om komplexiteten i relationen mellan upplevelser av trygghet och individens socioekonomiska positioner. Analysen av intersektionella positioner visar med andra ord hur olika sociala faktorer som kön, etnicitet och socioekonomisk status samverkar och hur dessa strukturer tillsammans påverkar människors (o)trygghets- och oroskänslor samt deras förtroende för polisen och rättsväsendet. Dessa nyanser och komplexiteter blir ofta osynliga när man bara undersöker enskilda faktorer, vilket vi såg i vår inledande analys och något som också är vanligt i många av de undersökningar av trygghet som görs av kommuner, myndigheter och intresseorganisationer i dag. Genom intersektionella kvantitativa analyser kan kommuner och polisen få mer specifika och användbara data som visar hur trygghetsupplevelser varierar beroende på exempelvis samspelet mellan kön och etnicitet. Sådana analyser kan också synliggöra grupper som tidigare varit osynliga i trygghetsundersökningar, men som i själva verket är särskilt utsatta. Genom att synliggöra ojämlikhet kan resultaten av denna metod ge kommunerna och polisen underlag för att arbeta mer systematiskt med att motverka ojämlikheter och maktrelationer som strukturerar offentliga rum. Exempelvis kan de belysa behovet av policyer och insatser som främjar inkludering och rättvisa i stadsplanering och trygghetsarbete.

Vi har nämnt att det finns brister i den föreliggande studien som framför allt hänför

sig till frågor om urval och urvalsstorlek. Trots det kan vi bekräfta resultaten av tidigare forskning och illustrera hur upplevelser av otrygghet i offentliga rum är oskiljaktiga från frågor om makt. Studien exemplifierar även hur kvantitativa metoder – såsom MCA – kan användas för att illustrera och belysa denna komplexitet, samtidigt som hänsyn tas till sociala kategoriers temporära och flytande karaktär. Det är dock inte tillräckligt att undersöka trygghet enbart med hjälp av kvalitativ metod. Denna studie visar på relevansen av att även i kvantitativa studier se till trygghet ur ett kritiskt och intersektionellt perspektiv, men den ger inga tydliga svar på frågan vad som ligger till grund för de skillnader i upplevelser av otrygghet som illustrerats ovan. Därmed behöver kvantitativa studier fortsatt kompletteras med kvalitativa studier, men även med fler och mer varierande sätt att mäta upplevelser av otrygghet i offentliga rum.

Referenser

- Abdi H. & D. Valentin (2007) "Multiple Correspondence Analysis", 1–14 i N. Salkind (red.) *Encyclopedia of Measurement and Statistics*. Thousand Oaks: Sage.
- Alexander, C. & R. Pain. (2012) "Urban security: Whose security? Everyday responses to urban fears", 37–53 i V. Ceccato (red.) *The Urban Fabric of Crime and Fear*. Dordrecht: Springer Nature.
- Bauer, G. R. & A.I. Scheim (2019) "Advancing quantitative intersectionality research methods. Intracategorical and intercategory approaches to shared and differential constructs." *Social Science & Medicine* 226:260–262.
- Bauer, G. R. (2014) "Incorporating intersectionality theory into population health research methodology. Challenges and the potential to advance health equity." *Social Science & Medicine* 110:10–17.
- Bauer, G., S. M. Churchill, M. Mahendran, C. Walwyn, D. Lizotte & A. A. Villarrueda (2021) "Intersectionality in quantitative research. A systematic review of its emergence and applications of theory and methods." *Population Health* 14:1–11.
- Beebejaun, Y. (2016) "Gender, urban space, and the right to everyday life." *Journal of Urban Affairs* 39 (3):323–334.
- Berg, M. & T. Johansson (2016) "Trust and Safety in the Segregated City. Contextualizing the Relationship between Institutional Trust, Crime-related Insecurity and Generalized Trust." *Scandinavian Political Studies* 39 (4):458–481.
- Bourdieu, P. (1984[1979]) *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge.
- Bowleg, L. (2012) "The problem with the phrase women and minorities. Intersectionality – an important theoretical framework for public health." *American Journal of Public Health* 102 (7):1267–1273.
- Brandén, J. (2022) *In the name of safety. Power, politics and the constitutive effects of local governing practices in Sweden*. Doktorsavhandling, Umeå universitet.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2019a) *Nationella trygghetsundersökningen 2018. Teknisk rapport* (Rapport 2019:2). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2019b) *Nationella trygghetsundersökningen 2018. Om utsatthet, otrygghet och förtroende* (Rapport 2019:1). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Börjesson, M. (2016) *Rummet av kultur och medievänor i Sverige 2015* (Rapport 2018:3). Stockholm: Myndigheten för kulturanalys.
- Catalo, R. & C. Whitzman (red.) (1994) *Lessons from Success Stories. Making Communities Safer*. Toronto: City of Toronto.
- Cho, S., K. Crenshaw & L. McCall (2013) "Toward a Field of Intersectionality Studies. Theory, applications, and praxis." *Signs* 38 (4):785–810.
- Choo, H.-Y. & M. M. Ferree (2010) "Practicing intersectionality in sociological research. A critical analysis of inclusions, interactions and institutions in the study of inequalities." *Sociological Theory* 28 (2):129–149.
- Doyle, M., L. Frogner, H. Andershed & A.-K. Andershed (2015) "Feelings of Safety

- in the Presence of the Police, Security Guards, and Police Volunteers.” *European Journal of Criminal Policy and Research* 22:19–40.
- Hill Collins, P. (2000) *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge.
- Crenshaw, K. (1989) ”Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics.” *University of Chicago Legal Forum* 1 (8):139–167.
- Crenshaw, K. (1991) ”Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color.” *Stanford Law Review* 43 (6):1241–1299.
- Forsberg, H. (2018) ”Valet av utbildning på gymnasimarknaden i socialt tillbakasatta områden.” *Sociologisk Forskning* 55 (1):23–52.
- Garland, D. (2001) *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Giritli Nygren, K., S. Öhman. & A. Olofsson (2017) ”Doing and undoing risk. The mutual constitution of risk and heteronormativity in contemporary society.” *Journal of Risk Research* 20 (3):418–432.
- Giritli Nygren, K, A. Olofsson & S. Öhman (2020) *A Framework for Intersectional Risk Theory in an Ambivalent World*. London: Palgrave Macmillan.
- Hancock, A.M. (2007) ”When multiplication doesn’t equal quick addition. Examining intersectionality as a research paradigm.” *Perspectives on Politics* 5.
- Harari, L. & C. Lee (2021) ”Intersectionality in quantitative health disparities research. A systematic review of challenges and limitations in empirical studies.” *Social Science & Medicine* 277, artikel 113876.
- Harnois, C. E. (2013) *Feminist measures in survey research*. London: Sage.
- Hermansson, K. (2018) ”Den svenska tryggheten. En studie av en kriminalpolitik symbol.” *Sociologisk Forskning* 55 (2–3):179–202.
- Hollander, J. A. (2001) ”Vulnerability and dangerousness. The construction of gender through conversation about violence.” *Gender and Society* 15 (1):83–109.
- Hollway, W. & T. Jefferson (2013) *Doing qualitative research differently a psychosocial approach*. London: Sage.
- Johansson, S. & K. Haandrikman (2023) ”Gendered fear of crime in the urban context. A comparative multilevel study of women’s and men’s fear of crime.” *Journal of Urban Affairs* 45 (7):1238–1264.
- Kern, L. (2010) ”Selling the ’scary city’. Gendering freedom, fear and condominium development in the neoliberal city.” *Social & Cultural Geography* 11 (3):209–230.
- Koskela, H. (1999) *Fear, control and space. Geographies of gender, fear of violence, and video surveillance*. Doktorsavhandling, Helsingfors universitet, Finland.
- Le Roux, B. & H. Rouanet (2004) *Geometric data analysis. From correspondence analysis to structured data analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Le Roux, B. & H. Rouanet (2010) *Multiple correspondence analysis*. London: Sage.
- Lee, M. (2001) ”The genesis of ’fear of crime’.” *Theoretical Criminology* 5(4):467–485.
- Lindell, J. & J. F. Hovden (2017) ”Distinktioner i medievälfärdsstaten.” I J. Ohlsson, H. Oscarsson, & M. Solevid (red.) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

- Listerborn, C. (2000) *Om rätten att slippa skyddas*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- Listerborn, C. (2001) "Rädslans geografi – om "privata" kvinnor och "offentliga" män." *Tidskrift för genusvetenskap* 2:83–98.
- Listerborn, C. (2002) *Tryggstad. Diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policyutveckling och lokal praktik*. Doktorsavhandling. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- Listerborn, C. (2016) "Feminist struggle over urban safety and the politics of space." *European Journal of Women's Studies* 23 (3):251–264.
- May, D., N. E. Rader & S. Goodrum (2009) "A Gendered Assessment of the 'Threat of Victimization'. Examining Gender Differences in Fear of Crime, Perceived Risk, Avoidance, and Defensive Behaviors." *Criminal Justice Review* 35 (2):159–182.
- McCall, L. (2001) *Complex inequality. Gender, class and race in the new economy*. New York: Routledge.
- McCall, L. (2005) "The complexity of intersectionality." *Signs* 30 (3):1771–1800.
- Pain, R. (1991) "Space, sexual violence and social control. Integrating geographical and feminist analyses of women's fear of crime." *Progress in Human Geography* 15 (4):415–431.
- Pain, R. (2000) "Place, social relations and the fear of crime: a review." *Progress in Human Geography* 24 (3):365–387.
- Pain, R. (2001) "Gender, race, age and fear in the city." *Urban Studies* 38 (5–6):899–913.
- Sahlin Lilja, H. (2018) "'Otrygghet' i politisk kommunikation – en begreppslig analys och jämförelse av 1970- och 2010-talen." *Nordisk Tidsskrift för Kriminalvetenskap* 2:170–190.
- Sahlin Lilja, H. (2021). *The Emergence, Establishment and Expansion of Fear of Crime Research in Sweden*. Lund: Lunds universitet.
- Sandberg, L. (2011). *Fear of violence and gendered power relations. Responses to threat in public space in Sweden*. Doktorsavhandling. Umeå: Department of Social and Economic Geography, Umeå universitet.
- Sandberg, L. & M. Rönnblom (2016) "Imagining the ideal city, planning the gender-equal city in Umeå, Sweden." *Gender, Place & Culture* 23 (12):1750–1762.
- Sandberg, L., & A. Tollefsen (2010) "Talking about Fear of Violence in Public Space. Female and Male Narratives about Threatening Situations in Umeå." *Social & Cultural Geography* 11 (1):1–15.
- SCB (2021) *Inkomster för personer i Sverige*. <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/utbildning-jobb-och-pengar/inkomster-for-personer/>, hämtningsdatum 2 december 2021.
- Sjöberg, I. (2024) *A call for safety. Mapping a dispositif of safety in entrepreneurial planning and development*. Doktorsavhandling. Sundsvall: Mittuniversitetet.
- Sjöberg, I. & K. Giritli Nygren (2021) "Contesting city safety. Exploring (un)safety and objects of risk from multiple viewpoints." *Journal of Risk Research* 24 (10):1251–1265.
- Stanko, E. (1990) *Everyday violence. How women and men experience sexual and physical danger*. London: Harper Collins.

- Stanko, E. (1997) "Safety talk – conceptualizing women's risk assessment as a 'technology of the soul'." *Theoretical Criminology* 1 (4):479–499.
- Valentine, G. (1989) "The geography of women's fear." *Area* 21 (4):385–390.
- Van Dijk, J. J. M., J. J. van Kesteren & P. Smit (2008) *Criminal Victimization in International Perspective. Key findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Walby, S., J. Armstrong & S. Strid (2012) "Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory." *Sociology* 46 (2):224–240.
- Werkele, G. & C. Whizman (1995) *Safer cities. Guidelines for Planning, Design and Management*. New York & London: Van Nostrand Reinhold.
- Whitzman, C. (1992) "Taking Back Planning. Promoting Women's Safety in Planning Places – the Toronto Experience." *Journal of Architectural and Planning Research* 9 (2):169–179.
- Whitzman, C. (2007) "Stuck at the front door: gender, fear of crime and the challenge of creating safer space." *Environment and Planning A* 39 (11): 2715–2732.
- Öhman, S., A. Olofsson & K. Giritli Nygren (2018) "A methodological strategy for exploring intersecting inequalities. An example from Sweden." *The Journal of Social Policy Studies* 16 (3):501–516.

Appendix 1. Frågor i analysen och beskrivningar av omkodning om relevant

Tabell 6. Frågor i analysen och beskrivningar av omkodning om relevant.

Enkätfråga	Ursprungliga variabelvärden	Variabelvärden efter omkodning
Om du går ut ensam sent en kväll i området där du bor, hur trygg eller otrygg känner du dig då?	Mycket trygg Ganska trygg Ganska otrygg Mycket otrygg Går aldrig ut ensam på kvällen	1–2 → Trygg 3–5 → Otrygg/går aldrig ut ensam på kvällen
Har det hänt under det senaste året att du avstått från någon aktivitet, t.ex. gå promenad, restaurang eller träffa någon på grund av oro för att utsättas för trakasserier eller hot?	Mycket ofta Ganska ofta Ganska sällan Mycket sällan Aldrig	1–4 → Ofta/sällan avstått aktivitet p.g.a. oro 5 → Aldrig avstått aktivitet p.g.a. oro
Har det hänt under det senaste året att du valt att ta en annan väg eller ett annat färdstätt på grund av oro för att utsättas för brott?	Mycket ofta Ganska ofta Ganska sällan Mycket sällan Aldrig	1–4 → Ofta/sällan valt annan väg / annat färdstätt p.g.a. oro 5 → Aldrig valt annan väg / annat färdstätt p.g.a. oro
Har det hänt under det senaste året att du oroat dig för att du ska bli misshandlad?	Mycket ofta Ganska ofta Ganska sällan Mycket sällan Aldrig	1–4 → Ofta/sällan orolig för att bli misshandlad 5 → Aldrig orolig för att bli misshandlad
Har det hänt under det senaste året att du oroat dig för att du ska bli rånad?	Mycket ofta Ganska ofta Ganska sällan Mycket sällan Aldrig	1–4 → Ofta/sällan orolig för att bli rånad 5 → Aldrig orolig för att bli rånad
Har det hänt under det senaste året att du oroat dig för att du ska bli våldtagen eller på annat sätt sexuellt angripen?	Mycket ofta Ganska ofta Ganska sällan Mycket sällan Aldrig	1–4 → Ofta/sällan orolig för att bli våldtagen/sexuellt angripen 5 → Aldrig orolig för att bli våldtagen/sexuellt angripen
Hur stort eller litet förtroende har du för polisens sätt att bedriva sitt arbete?	Mycket stort Ganska stort Varken stort eller litet Ganska litet Mycket litet Ingen åsikt/Vet inte	1–2 → Stort förtroende för polisen 3–5 → Varken stort/litet, eller litet förtroende för polisen 6 → Missing/bortfall

Om du tänker dig rättsväsendet som en helhet. Hur stort eller litet förtroende har du för rättsväsendet?	Mycket stort Ganska stort Varken stort eller litet Ganska litet Mycket litet Ingen åsikt/Vet inte	1-2 → 3-5 → 6 →	Stort förtroende för rättsväsendet Varken stort/litet, eller litet förtroende för rättsväsendet Missing/bortfall
Hur stort eller litet förtroende har du för åklagarnas sätt att bedriva sitt arbete?	Mycket stort Ganska stort Varken stort eller litet Ganska litet Mycket litet Ingen åsikt/Vet inte	1-2 → 3-5 → 6 →	Stort förtroende för åklagarna Varken stort/litet, eller litet förtroende för åklagarna Missing/bortfall
Hur stort eller litet förtroende har du för domstolarnas sätt att bedriva sitt arbete?	Mycket stort Ganska stort Varken stort eller litet Ganska litet Mycket litet Ingen åsikt/Vet inte	1-2 → 3-5 → 6 →	Stort förtroende för domstolarna Varken stort/litet, eller litet förtroende för domstolarna Missing/bortfall
Hur stort eller litet förtroende har du för kriminalvårdens sätt att bedriva sitt arbete?	Mycket stort Ganska stort Varken stort eller litet Ganska litet Mycket litet Ingen åsikt/Vet inte	1-2 → 3-5 → 6 →	Stort förtroende för kriminalvården Varken stort/litet, eller litet förtroende för kriminalvården Missing/bortfall
Hur stort eller litet förtroende har du för att rättsväsendet som helhet hanterar dem som <i>misstänks</i> för brott på ett <i>rättvist</i> sätt?	Mycket stort Ganska stort Varken stort eller litet Ganska litet Mycket litet Ingen åsikt/Vet inte	1-2 → 3-5 → 6 →	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist Missing/bortfall
Hur stort eller litet förtroende för att polisen som helhet behandlar dem som <i>misstänks</i> för brott på ett <i>rättvist</i> sätt?	Mycket stort Ganska stort Varken stort eller litet Ganska litet Mycket litet Ingen åsikt/Vet inte	1-2 → 3-5 → 6 →	Stort förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist Missing/bortfall

Hur stort eller litet förtroende för att rättsväsendet som helhet behandlar dem som <i>utsätts</i> för brott på ett <i>bra</i> sätt?	Mycket stort	1-2 →	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra
	Ganska stort	3-5 →	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra
	Varken stort eller litet		
	Ganska litet	6 →	Missing/bortfall
	Mycket litet		
Ingen åsikt/Vet inte			
Hur stort eller litet förtroende har du för att polisen behandlar dem som <i>utsätts</i> för brott på ett <i>bra</i> sätt?	Mycket stort	1-2 →	Stort förtroende för att polisen hanterar utsatta bra
	Ganska stort	3-5 →	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar utsatta bra
	Varken stort eller litet		
	Ganska litet	6 →	Missing/bortfall
	Mycket litet		
Ingen åsikt/Vet inte			

Appendix 2. Fördelning/univariat analys av de ingående variablerna

Tabell 2. Aktiva och supplementära variabler angivna i antal och andelar.

Variabel	Kategori	N	%
Otrygghet ensam på kvällen i egna bostadsområdet*	Trygg	429	77,58
	Otrygg/går aldrig ut själv	124	22,42
Avstått från aktivitet p.g.a. oro för att utsättas för brott*	Ofta/sällan avstått från aktivitet	234	42,31
	Aldrig avstått från aktivitet	319	57,69
Valt annan väg / annat färdsätt p.g.a. oro för att utsättas för brott*	Ofta/sällan valt annan väg/färdsätt	332	60,04
	Aldrig valt annan väg/färdsätt	221	39,96
Oro för att bli misshandlad*	Ofta/sällan orolig för att bli misshandlad	282	50,99
	Aldrig orolig för att bli misshandlad	271	49,01
Oro för att bli rånad*	Ofta/sällan orolig för att bli rånad	345	62,39
	Aldrig orolig för att bli rånad	208	37,61
Oro för att bli våldtagen/ sexuellt angripen*	Ofta/sällan orolig för att bli våldtagen/ sexuellt angripen	220	39,78
	Aldrig orolig för att bli våldtagen/sexuellt angripen	333	60,22
Förtroende för polisen*	Stort förtroende för polisen	323	58,41
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för polisen	230	41,59
Förtroende för rättsväsen- det*	Stort förtroende för rättsväsendet	304	54,97
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för rättsväsendet	249	45,03
Förtroende för åklagarna*	Stort förtroende för åklagarna	284	51,36
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för åklagarna	269	48,64
Förtroende för domstolarna*	Stort förtroende för domstolarna	270	48,82
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för domstolarna	283	51,18
Förtroende för kriminal- vården*	Stort förtroende för kriminalvården	241	43,58
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för kriminalvården	312	56,42
Förtroende för att rättsvä- sendet hanterar misstänkta rättvist*	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	294	53,16
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	259	46,84

Förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist*	Stort förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	318	57,50
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	235	42,50
Förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra*	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	190	34,36
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	363	65,64
Förtroende för att polisen hanterar utsatta bra*	Stort förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	275	49,73
	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	278	50,27
Ålder**	16–29 år	109	19,71
	30–59 år	200	36,17
	60–84 år	244	44,12
Kön**	Man	275	49,73
	Kvinna	278	50,27
Disponibel inkomst (ekonomisk klass)**	Låg inkomst	176	31,83
	Medelinkomst/hög inkomst	377	68,17
Bakgrund utifrån föräldrars födelseland**	Sverige	479	86,62
	Ej Sverige	74	13,38
Intersektionell position**	Man, Sverige, Låg inkomst	56	10,13
	Man, Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	179	32,37
	Man, Ej Sverige, Låg inkomst	11	1,99
	Man, Ej Sverige, Medel/hög inkomst	30	5,42
	Kvinna, Sverige, Låg inkomst	87	15,73
	Kvinna Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	154	27,85
	Kvinna, Ej Sverige, Låg inkomst	21	3,80
	Kvinna, Ej Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	15	2,71
Totalt		553	

* Aktiv variabel ** Inaktiv supplementär variabel

Appendix 3. Koordinater för supplementära variablers kategorier

Tabell 7. Koordinater för aktiva variablers kategorier, axel 1–2.

Axel 1		Axel 2	
Variabel	Koo.	Variabel	Koo.
Trygg	-0,189	Trygg	-0,227
Otrygg/går aldrig ut själv	0,654	Otrygg/går aldrig ut själv	0,785
Ofta/sällan avstått från aktivitet	0,405	Ofta/sällan avstått från aktivitet	0,815
Aldrig avstått från aktivitet	-0,297	Aldrig avstått från aktivitet	-0,598
Ofta/sällan valt annan väg/färdsätt	0,202	Ofta/sällan valt annan väg/färdsätt	0,580
Aldrig valt annan väg/färdsätt	-0,303	Aldrig valt annan väg/färdsätt	0,873
Ofta/sällan orolig för att bli misshandlad	0,444	Ofta/sällan orolig för att bli misshandlad	0,598
Aldrig orolig för att bli misshandlad	-0,462	Aldrig orolig för att bli misshandlad	-0,622
Ofta/sällan orolig för att bli rånad	0,346	Ofta/sällan orolig för att bli rånad	0,498
Aldrig orolig för att bli rånad	-0,573	Aldrig orolig för att bli rånad	-0,826
Ofta/sällan orolig för att bli våldtagen/sexuellt angripen	0,286	Ofta/sällan orolig för att bli våldtagen/sexuellt angripen	0,861
Aldrig orolig för att bli våldtagen/sexuellt angripen	-0,189	Aldrig orolig för att bli våldtagen/sexuellt angripen	-0,569
Stort förtroende för polisen	-0,580	Stort förtroende för polisen	0,152
Varken stort/litet, eller litet förtroende för polisen	0,814	Varken stort/litet, eller litet förtroende för polisen	-0,214
Stort förtroende för rättsväsendet	-0,679	Stort förtroende för rättsväsendet	0,169
Varken stort/litet, eller litet förtroende för rättsväsendet	0,829	Varken stort/litet, eller litet förtroende för rättsväsendet	-0,206
Stort förtroende för åklagarna	-0,736	Stort förtroende för åklagarna	0,275
Varken stort/litet, eller litet förtroende för åklagarna	0,777	Varken stort/litet, eller litet förtroende för åklagarna	-0,291
Stort förtroende för domstolarna	-0,750	Stort förtroende för domstolarna	0,235
Varken stort/litet, eller litet förtroende för domstolarna	0,715	Varken stort/litet, eller litet förtroende för domstolarna	-0,225
Stort förtroende för kriminalvården	-0,703	Stort förtroende för kriminalvården	0,269
Varken stort/litet, eller litet förtroende för kriminalvården	0,543	Varken stort/litet, eller litet förtroende för kriminalvården	-0,208

SOCIOLOGISK FORSKNING 2024

Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	-0,701	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	0,151
Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	0,796	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar misstänkta rättvist	-0,172
Stort förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	-0,608	Stort förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	0,151
Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	0,822	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar misstänkta rättvist	-0,205
Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	-0,952	Stort förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	0,310
Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	0,500	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att rättsväsendet hanterar utsatta bra	-0,162
Stort förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	-0,694	Stort förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	0,146
Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	0,686	Varken stort/litet, eller litet förtroende för att polisen hanterar utsatta bra	-0,144

Tabell 8. Koordinater för supplementära variabels kategorier, axel 1–2.

Axel 1		Axel 2	
Variabel	Koo.	Variabel	Koo.
Man	0,075	Man	-0,349
Kvinna	-0,075	Kvinna	0,346
Låg inkomst	0,095	Låg inkomst	0,059
Medelinkomst/hög inkomst	-0,044	Medelinkomst/hög inkomst	-0,027
16–29 år	0,094	16–29 år	0,213
30–59 år	-0,143	30–59 år	0,082
60–84 år	0,075	60–84 år	-0,162
Båda föräldrar födda i Sverige	0,003	Båda föräldrar födda i Sverige	-0,018
Minst en förälder född utanför Sverige	-0,016	Minst en förälder född utanför Sverige	0,119
Man, Sverige, Låg inkomst	0,190	Man, Sverige, Låg inkomst	-0,393
Man, Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	0,067	Man, Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	-0,391
Man, Ej Sverige, Låg inkomst	0,288	Man, Ej Sverige, Låg inkomst	-0,187
Man, Ej Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	-0,135	Man, Ej Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	-0,063
Kvinna, Sverige, Låg inkomst	-0,052	Kvinna, Sverige, Låg inkomst	0,365
Kvinna, Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	-0,114	Kvinna Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	0,337
Kvinna, Ej Sverige, Låg inkomst	0,303	Kvinna, Ej Sverige, Låg inkomst	0,121
Kvinna, Ej Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	-0,398	Kvinna, Ej Sverige, Medelinkomst/hög inkomst	0,648

Författarpresentation

Ida Sjöberg är doktor i sociologi vid Mittuniversitetet och forskar om trygghet och inkludering inom entreprenöriell stadsplanering och stadsutveckling. Med fokus på Sundsvall har hon studerat hur trygghet kommit att utgöra en disciplinerande regim (*dispositif*) genom vilken tillträde och inkludering i offentliga rum kan regleras.

Anna Olofsson är professor i sociologi vid Mittuniversitetet. Hennes forskning fokuserar bland annat på betydelsen av samhällets stratifiering i fråga om genus, etnicitet, sexualitet och klass och hur denna hänger samman med riskstyrning, hantering av risker, riskuppfattningar och riskkommunikation.

Ida Sjöberg
Mittuniversitetet
Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap
Holmgatan 10
851 70 Sundsvall

Barnet som rättighetsbärare

Migration och integration i Tidöavtalet

The child as a rights holder. Migration and integration in the Tidö Agreement

In the fall of 2022, the political parties that later came to form the Swedish government with the support of the Sweden Democrats came together in an agreement for the mandate period 2022–2026 called *Tidö Agreement: Contract for Sweden*. In this article, we examine how the proposals on migration and integration presented in the agreement are consistent with the UN Convention on the Rights of the Child's starting points regarding children as holders of rights, and with the convention's four general principles. Based on WPR strategy, we ask questions about what is defined as a problem in a specific policy and on which assumptions this definition is based, as well as what is left out. In our analysis, we place special focus on the general principle of the best interests of the child, and we reason about the implications the proposals may have for children and their families in groups that are defined as problematic in the Tidö Agreement. We also offer alternative definitions and solutions.

Keywords: The UN Convention on the Rights of the Child, children's rights perspective, migration policy, political policy, WPR strategy

INFÖR RIKSDAGSVALET 2022 kom frågor som rör migration och integration att ta stor plats, och under valrörelsen gjordes ett antal politiska utspel om vilken migrationspolitisk riktning Sverige ska ha. När sedan Liberalerna, Moderaterna och Kristdemokraterna bildade regering med stöd av Sverigedemokraterna samlade de sina politiska idéer i en uppgörelse för mandatperioden 2022–2026 kallad *Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige*. Tidöavtalet innehåller flera olika direktiv för samarbetsområden som kan komma att påverka barn, unga och barnfamiljer i Sverige. I den här artikeln har vi valt att analysera det direktiv som gäller migration och integration, och hur förslagen som presenteras där överensstämmer med synen på barn som rättighetsbärare samt med barnrättskonventionens fyra ledande principer. Särskilt fokus läggs på portalprincipen om barnets bästa. Genom att sätta in Tidöavtalets formuleringar i ett större sammanhang vill vi åskådliggöra en rörlighet där barn ingår i både globala sammanhang och nationella politiska system. Därmed vill vi sätta fokus på att alla barndomar i Sverige inte ser likadana ut eller präglas av kontinuitet, och att politiska idéer påverkar olika barn på olika vis.

Barn som rättighetsbärare

År 1948 formulerades FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna (Ponnert & Sonander 2019:35). Efter flera internationella deklARATIONER gällande barns rättigheter med fokus på deras beskydd och behov antogs FN:s konvention om barnets rättigheter år 1989 i syfte att föga ett barnrättsperspektiv till de mänskliga rättigheterna. Konventionen utgör det första internationellt folkrättsligt bindande instrument som rör barn (Hägglund & Thelander 2011; Lindkvist 2018; Grahn-Farley 2019). Tidmsäsig sammanföll detta med ett paradigmskifte inom barndomsforskningen där barn började uppfattas som aktiva subjekt och barndom som en social kategori. I den nya barndomssociologin uppmärksammades också barns livserfarenheter. Barns rätt till delaktighet tillsammans med rättighets- och demokratifrågor utgjorde nya och viktiga aspekter i dessa två parallella processer (Qvortrup m.fl. 2009; Hägglund & Thelander 2011). I den här texten omtalar vi FN:s konvention om barnets rättigheter som barnrättskonventionen, i stället för den vanligare benämningen barnkonventionen. Det görs för att markera att barns rättigheter står i fokus, där ”en syn på barnet som en kompetent och fullvärdig rättighetsbärare, men också som en sårbar person i behov av familjens och omvärldens skydd och omsorg” framträder (Hägglund 2018:77). I linje med konventionen utgår vi från att ”[s]om barn räknas varje människa under 18 år” (Unicef 2023). Dess kärna utgörs av fyra ledande principer, utifrån vilka alla andra artiklar i konventionen ska tolkas och efterlevas. Artikel 2 slår fast att ”[a]lla barn har samma rättigheter och lika värde”, artikel 3 handlar om att ”[b]arnets bästa ska beaktas vid alla beslut som rör barn”, artikel 6 säger att ”[a]lla barn har rätt till liv och utveckling” och artikel 12 fastställer att ”[a]lla barn har rätt att uttrycka sin mening och få den respekterad” (Unicef 2023). Barnrättskonventionen har varit rättsligt bindande sedan Sverige ratificerade den 1990, men inkorporerades i svensk lagstiftning 2020 i syfte att ”ge barnkonventionen ställning som svensk lag vilket innebär ett förtydligande av att rättstillämparna i mål och ärenden ska tolka svenska bestämmelser i förhållande till barnkonventionen” (Regeringen 2017:1). Det har dock påpekats att ett mer omfattande förarbete i propositionen som föregick inkorporeringen hade kunnat ge tydligare vägledning för tillämpningen av förändringen (Se Åhman m.fl. 2020).

Barns rättigheter behöver ständigt teoretiseras och i viss mån problematiseras. Forskningen riskerar annars att utgå från barnrättskonventionen som ett slags manual för hur policy och praktik bör utformas och se det som sin uppgift att rätta till diskrepansen mellan idealet om barns rättigheter och hur dessa faktiskt omsätts i verkligheten (Reynaert m.fl. 2009). Samtidigt kan barnrättskonventionens innehåll, de omständigheter under vilka den har formulerats och antagits samt med utgångspunkt i dess barnsyn undersökas. Synen på rättigheter är inte given utan föränderlig, och barnrättskonventionen bör därför ses som inbäddad i tids- och platsbundna diskurser där konstruktioner av barn och barndom möter olika tankar om barns rättigheter (Hägglund & Thelander 2011:368). I likhet med Hägglund och Thelander ser vi barns rättigheter som inbäddade i komplexa diskurser som formas av sin tid och kontext. Genom att hantera flera perspektiv – ett normativt perspektiv där vi som forskare gör oss

till förespråkare för barns rättigheter och ett analytiskt perspektiv där barns rättigheter analyseras – undviker vi ett ”mekaniskt” barnrättsperspektiv (jfr Quennerstedt 2013).

Att analysera en politisk förändring genom WPR

En politisk vision bygger vanligen på en tanke om förändring, och behovet av en förändring bygger ofta på att ett problem identifierats. För att något ska definieras som ett socialt problem behöver det definieras, förklaras och ”förpackas” genom exempelvis text, tal och bilder. Inte sällan innebär det en förenkling av problemet där dess komplexitet tonas ner (Osborne 1997:174–176). Lösningen på problemet presenteras ofta som isolerad, det vill säga att samhället i stort inte behöver förändras och att ett antal åtgärder är nog för att komma till rätta med det som är problematiskt. I vår analys av Tidöavtalet utgår vi från Carol Bacchis (2009) WPR-strategi, ”What’s the Problem Represented to be?”. Här utgår forskaren från frågor om vad som definieras och framställs som ett problem i en specifik policy, det vill säga ett grundläggande handlingsprogram där ett visst problem tas upp till behandling i syfte att få till stånd en förändring inom området. Forskaren undersöker också vilka förutsättningar och antaganden som ligger till grund för definitionen och hur den reproduceras, sprids och försvaras samt dess eventuella effekter. Forskaren bör också fundera över vad som inte problematiseras eller uttalas och ge förslag på hur det som presenteras kan ifrågasättas, störas och ersättas (Bacchi 2009:XII; Bacchi & Goodwin 2016:20). WPR möjliggör på så vis analyser av diskurser i förhållande till politiska ideologier, maktaspekter, institutioner och liknande (Tawell & Gillean McCluskey 2022:138).

Begreppet *diskurs* handlar om hur tal och text bidrar till hur människor uppfattar sin omvärld och olika sociala fenomen och normer, men också hur dessa språkliga uttryck förändras i förhållande till omvärlden. Diskurser kan också bidra till förändringar genom diskursiva förskjutningar i vad som är möjligt att säga över tid (se Börjesson 2003). I den här texten använder vi ordet diskurs apropå ett politiskt och offentligt samtal och i anslutning till policydokumentet Tidöavtalet. För att förstå hur de förslag om migration och integration som läggs fram i direktivet överensstämmer eller inte överensstämmer med synen på barn som rättighetsbärare behöver vi först förstå vad som formuleras som problem. Sedan gäller det att analysera de antaganden som tjänat som utgångspunkt för problemformuleringen. Vi har därför gjort en systematisk genomgång av Tidöavtalet utifrån WPR-strategins frågor och plockat ut formuleringar där barn, mänskliga rättigheter och internationella traktat berörs direkt, men också textpassager som på olika vis berör barns villkor, rättigheter och möjligheter trots att detta inte skrivs ut. Vi uppmärksammar också de delar som pekar ut ett paradigmskifte i synen på migration och integration. I likhet med Pelling (2023) utgår vi från Tidöavtalet som ett konkret handlingsprogram där merparten av förslagen kommer att genomföras. Vi utgår också från att programmet kan användas som argument för att ändra lagstiftningen på lång sikt i de fall förslagen är juridiskt svärgenomförbara just nu. I linje med detta ser vi användandet av ordet *direktiv* i Tidöavtalet som Tidöpartiernas verktyg för att styra myndigheter och berörda verksamheter i den utstakade riktningen.

Bakgrund och litteraturgenomgång

En åtstramad migrationspolitik som får konsekvenser för barn och unga är inte något helt nytt för Tidöavtalet, inte heller politiska utspel som pekar ut migrationen som ett stort samhällsproblem. Tidigare exempel på de senare är Ny Demokratis partiprogram från 1991 och Folkpartiets utspel om språkrav 2002. Även om dessa uppfattades som radikala och i viss mån invandrarfientliga när det begav sig, är de i dag till stor del politiskt realiserade. Därmed kan de tjäna som exempel på hur uppfattningen om vad som kan sägas i ett offentligt samtal är föränderlig.

Abiri (2000) har beskrivit hur svensk migrationspolitik länge präglades av ett politiskt samförstånd om att den skulle bygga på generositet, internationalism och humanitära värden. 1990-talet utgjorde ett skifte. Då begränsades vilka kategorier av människor som hade möjlighet att söka och få asyl samtidigt som myndigheternas möjligheter att utfärda temporära uppehållstillstånd utökades och regler för anhörginvandring skärptes (ibid.). De migrationspolitiska förändringar som genomförs i dag hör också samman med en process som inleddes i samband med att många barn på flykt sökte sig till Sverige utan vårdnadshavare eller annan familj. Redan 2005 kom en ny lag för god man (SFS 2005:429), vilket var den första lag som gällde ensamkommande barn i asylprocesser och första gången ensamkommande barn skildes ut som en specifik grupp i lagstiftningen. År 2006 infördes nya regler för mottagande av ensamkommande barn genom att ansvaret för mottagande av dem flyttades från Migrationsverket till kommunernas socialtjänst (Kazemi 2021:127, 128). Under 2015 åttafaldigades antalet asylsökande barn i EU jämfört med tidigare år, och majoriteten av de ensamkommande var pojkar i åldern 16 till 17 år (Lems m.fl. 2020:319), något som också speglades i en svensk kontext (Helander och Leviner 2019:11, 12).

De flyktingbarn som kom hit ensamma under senare delen av 2010-talet antogs till en början vara sårbara och i behov av samhällets hjälp och stöd, men i det allmänna talet kom de snart att flyttas från kategorin oskyldiga barn till den mer komplexa kategorin ungdomar och därmed betraktas som något helt annat. Genom att benämnas unga män kom de snart att utmålas som bedragare, som ljög om både sin ålder och sitt ursprung, och som moraliskt hotfulla, så att de fick personifiera den europeiska krisen (Lems m.fl. 2020). Dessa migrantbarn knöts på olika vis till en viss problematik vars lösningar föreslogs utifrån ideologiska intressen (Kazemi 2021). En diskursiv förändring skedde exempelvis genom att *skägg* och *barn* sattes samman. Ordet ”skäggbarn” var en högerextrem tankekonstruktion vilken fungerade som en rasistisk stereotyp som på samma gång satte i fråga de ensamkommande pojkarnas ärlighet, ålder och avsikter (Hedlund 2015). Även om stereotypen skapades och förmedlades i högerextrema nätmiljöer, fick den fäste i den allmänna debatten och påverkade opinionen om dessa pojkars rätt att befinna sig i Sverige. Den här sortens diskursiva förändringar är relevanta för vår studie, då de visar hur diskurser som inbegriper barn kan förändras så att barn upphör att definieras som just barn. Diskurserna bidrog också till att osynliggöra de barn som kom hit i sällskap med vuxna, då dessa delvis skrevs ut ur det migrationspolitiska samtalet när fokus hamnade på ensamkommande barn.

Forskning visar att den migrationspolitiska vändningen och dess ökade fokus på unga ledde till lagändringar som på olika vis förändrade förutsättningarna för unga invandrade personer i Sverige och ökade sårbarheten för barn på flykt (Kazemi 2021). Samtidigt skrivs ensamkommande barns rättigheter fram tydligare än för barn i familjer, trots deras utsatta position (jfr Pobjoy 2017). Forskning har berört hur ensamkommande själva beskriver hur de upplever och påverkas av den process de befinner sig i (Herz & Lalander 2019), hur de konstrueras och regleras som en specifik flyktinggrupp (Stretmo 2014) samt hur systemen kring asylprövning och asylmottagning fungerar på kommunal nivå (Hedlund 2018). Det har även undersökts hur barns vardagsliv påverkas av att de är asylsökande och vilka strategier de använder för att hantera situationen (Ottosson m.fl. 2017), vilka uttryck rädsla för utvisning tar sig bland papperslösa barn (Wahlström Smith 2018) och hur små barn i asylsökningssprocessen lotsar sig fram inom ramen för den asylpolitik som påverkar deras vardagsliv (Ascher & Wahlström Smith 2016; Karlsson 2022). Inom gruppen barn som lever i Sverige utan uppehållstillstånd finns också utrymme för motstånd, och forskning visar hur papperslösa barn på olika vis protesterar mot att bli uppfattade som ”utvisningsbara” (Lind 2017).

Olika studier har också berört spänningsfältet mellan systemen för reglerad invandring och mänskliga rättigheter. Bland annat har undersökts hur statens rätt till självbestämmande kolliderar med barns förstärkta rättigheter så som de uttrycks i barnrättskonventionen på EU-rättslig nivå och i nationell lagstiftning. Särskilt fokus läggs på barnets bästa och barnets rätt till respekt för privat- och familjeliv (Dane 2019). Även Leviner har berört detta spänningsfält då hon undersökt vilka gränser Sverige som välfärdssamhälle drar när det gäller barn som inte är svenska medborgare eller som saknar självklar rätt att befinna sig i landet samt vilka rättsliga förutsättningar som finns för att behandla barn olika utifrån olika grader av tillhörighet (Leviner 2018). I en tid av mer restriktiv migrationspolitik kan unga migranternas anspråk på att representera sig själva och sina rättigheter utgöra ett spänningsfält i förhållande till de instanser som företräder dem (Josefsson 2022). Den forskning som hittills presenterats är relevant för vår studie då den berör vikten av att belysa hur talet om vissa barn ser ut, barns villkor i asylprocesser och spänningsfältet mellan mänskliga rättigheter och samhällets reglering av invandring.

Denna text ingår i ett större sammanhang där olika civilsamhällesorganisationer och opinionsbildare har granskat vad som sägs i Tidöavtalet och dess möjliga konsekvenser. Vi har valt att inbegripa analyser gjorda av civilsamhälleliga organisationer, då de har påtagit sig uppdraget att bevaka hur väl mänskliga rättigheter följs på en övergripande nivå av beslutsfattare och myndigheter samt hur beslut genomförs på regional och lokal nivå. Bland annat har avtalet analyserats utifrån frågor om hur det kommer att påverka integrationen av invandrade i Sverige (Pelling 2023), hur det kan komma att påverka barn och deras rättigheter (Rädda Barnen 2022) samt hur det förhåller sig till svensk lagstiftning samt till internationella och nationella konventioner och åtaganden om mänskliga rättigheter som Sverige förbundit sig att inte lagstifta i strid med (Civil Rights Defenders 2022). Gemensamt för dessa olika granskningar är

slutsatsen att även om varje förslag i och för sig kanske inte har så stor inverkan på enskilda människors liv, så framträder en mer genomgripande omställning i människors liv och rättigheter om avtalet läses som en helhet. De drar också slutsatsen att Tidöavtalet kraftigt kommer att bromsa integrationsarbetet (Pelling 2023), att det kommer att ha stor inverkan på barn och deras familjer genom att öka skillnader mellan olika barn och stigmatiseringen av vissa barn utifrån deras hemort eller ursprung, trots att barnrättskonventionen innefattar alla barn som befinner sig inom Sveriges gränser oavsett deras juridiska status (Rädda Barnen 2022) samt att det riskerar att ”undergräva de mänskliga rättigheterna, rättsstatens principer samt den liberala demokratin för oss alla” (Civil Rights Defenders 2022:5).

I samband med den migrationspolitiska vändningen intervjuades 600 barn och unga som kommit till Sverige ensamma eller tillsammans med sina familjer om sina upplevelser av den statliga myndighet som företräder barns rättigheter, Barnombudsmannen (BO). Utifrån barnens berättelser och erfarenheter drogs fyra viktiga slutsatser: att barnrättsperspektivet måste stärkas i utlänningslagen, att barnperspektivet måste stärkas i asylutredningar och att det krävs åtgärder för att säkerställa barnens trygghet och skydd i boende och vardag samt barnets rätt till utbildning (Barnombudsmannen 2017:72–75). Rapporten är särskilt intressant då barnrättskonventionen sedan dess inkorporerats i svensk lag, samtidigt som de förslag som läggs fram i Tidöavtalet påverkar alla de fyra områden som BO identifierat där barns rättigheter behöver stärkas.

Resultat

Under de två årtionden som hittills gått av 2000-talet har det svenska samhället förändrats på ett dramatiskt sätt, och frågor som rör segregation och migration har präglat det politiska samtalet under de senaste åren. Områden som pekats ut som problematiska i anslutning till migrations- och integrationspolitiska frågor är exempelvis skolan, utifrån frågor om elevers kunskapsprestationer, och en öppen arbetsmarknad, där frågor ställts om vilka som ska ha möjlighet att arbeta i landet. Tidöpartierna gick till val på en vision om att genomföra genomgripande förändringar inom det migrationspolitiska området, men också inom det rättsliga området, där unga människor utpekades som både offer och förövare i kriminella nätverk. I direktivet gällande ”Kriminalitet” kopplas problemet med nätverkskriminalitet samman med den ökade migrationen till Europa och Sverige (Sundhall & Hillén 2024). I direktivet ”Migration och integration” utgör själva migrationen problemet, och det är detta som diskuteras i denna resultatdel.

Hur definieras problemet i ”Migration och integration”?

I direktivet som gäller samarbetsområdet ”Migration och integration” formuleras syftet ”att ta fram en reformagenda med konkreta politiska förslag som löser Sveriges viktigaste samhällsproblem inom migrationspolitikens och integrationspolitikens område”. Den första, och mest detaljerade, punkten i målet är att ”[s]kapa ett paradigmskifte i

synen på asylmottagande, för att utgångspunkten ska vara att skydd för den som flyr en konflikt eller kris ska erbjudas tillfälligt och för den som flyr Sveriges närområde”. De andra punkterna i målet är att ”migrationspolitiken i övrigt ska vara ansvarsfull”, att den ska ”införa en kravbaserad integrationspolitik, där den som långvarigt befinner sig i Sverige ska ta ansvar för att bli en del av det svenska” och att den ska ”komma till rätta med skuggsamhället” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:29).

Ur ett analytiskt perspektiv som utgår från WPR-strategin kan sägas att problemet är tydligt inringat och presenterat. Läsaren förstår att direktivet kommit till för att partierna vill genomföra en omfattande förändring inom migrationsområdet, som identifierats som problematiskt, faktiskt som ”Sveriges viktigaste samhällsproblem”. Den tidigare politiken definieras varken som ansvarsfull eller som byggd på motpres- tation utan anses ha skapat ett skuggsamhälle. De framåtblickade formuleringarna i målen är extra intressanta, då användning av ord som ”reformagenda” och ”paradigm- skifte” tydligt pekar ut en ny riktning (jfr Bacchi & Goodwin 2016).

Formuleringarna i målet för samarbetsområdet ”Migration och integration” handlar vidare om hur landet ska förhålla sig till internationella traktat som exempelvis EU-rätten, då utgångspunkten är att ”Sverige ska inte i något avseende vara mer generöst i synen på asyl än vad som följer som förpliktelser enligt EU-rätt eller andra juridiskt bindande internationella traktat” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:29). Barnrättskonventionen utgör en sådan traktat, ett folkrättsligt dokument. Även här går det att analysera ordvalet, då ordet ”generös” syftar på någon som gärna delar med sig eller bjuder och är synonymt med frikostig, ett ord som tidigare utmärkt svensk flykting- politik (Abiri 2000). Ordet ”generöst” i det här sammanhanget signalerar att Sveriges resurser inte ska delas med andra som inte anses ha rätt till dem. Då ordet används i samband med de ”juridiskt bindande internationella traktat” som Sverige förbundit sig att följa blir tolkningen att dessa förpliktelser anses besvärliga och begränsande.

Det intrycket förstärks när det längre ner i den text som handlar om migration och integration slås fast att ”[a]syllagstiftningen ska anpassas efter den rättsliga miniminivån enligt EU-rätten”, att regeringen direkt efter regeringstillträdet ska besluta om en proposition till riksdagen ”för att begränsa den humanitära skyddsgrunden” och att ”[e]n utredning ska genom en genomlysning av svensk rätt i förhållande till EU-rätten ta fram förslag till författningsändringar och andra åtgärder som syftar till att så långt det är rättsligt möjligt begränsa asylsökandes rättigheter” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:34). Här förstärker ordval som ”miniminivån” och ”begränsa” och formuleringar som ”så långt det är rättsligt möjligt” omfattningen av den begränsning i människors rättigheter som Tidöpartierna vill genomföra. Särskilt tydligt blir det då de sätts i samband med i grunden positivt laddade ord som ”rätt”, ”rättigheter” och ”humanitär skyddsgrund”, ord som också hör samman med ord som ”demokrati”, ”trygghet” och ”frihet”.

WPR-strategin sätter fokus på vad som definieras som ett problem och vad som presenteras som en lösning. Genom att sätta ihop ord som i en demokrati har positiva konnotationer med det som definieras som problematiskt blir formuleringarna ett exempel på hur en diskurs ständigt omgestaltas och hur kombinationen av ord förskjuter

talet om hur något ser ut och vad som är möjligt att säga i en viss kontext. Genom den språkliga förskjutning som sker i Tidöavtalet görs demokratiska värden och mänskliga rättigheter till en del av den problematik som definieras och därmed till ett problem som behöver lösas.

Rättigheter för alla barn

För barn som befinner sig i Sverige med tillfälligt uppehållstillstånd eller utan medborgarskap kommer Tidöavtalets förslag, om de genomförs fullt ut, att innebära ett slags barndom i limbo. Formuleringen ”skydd för den som flyr en konflikt eller kris ska erbjudas tillfälligt” signalerar att dessa barn inte bör rota sig, då de kommer att behöva dra upp sina rötter igen när läget i hemlandet förändras. Med utgångspunkt i ett barnrättsperspektiv strider detta mot en av barnrättskonventionens grundprinciper, artikel 6, som slår fast att ”[a]lla barn har rätt till liv och utveckling”. De föreslagna förändringarna motverkar barns jämlika förutsättningar och påverkar deras rätt att skapa långvariga relationer till andra barn och till vuxna, så också deras möjligheter att känna trygghet och ha en fast punkt i tillvaron.

Formuleringarna i Tidöavtalet sätter också gränser för *vilka* barn som kan komma att innefattas, då det i direktivets syfte talas om vilka som kan komma i fråga för skydd, företrädesvis ”den som flyr Sveriges närområde”. Att hjälp främst ska erbjudas dem som geografiskt sett befinner sig nära överensstämmer inte med barnrättskonventionens andra artikel, som säger att ”[a]lla barn har samma rättigheter och lika värde”. Grundprincipen omfattar inte bara barnet självt. Barnet får inte heller särbehandlas på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller andra familjemedlemmars etniska ursprung, tro, hudfärg och så vidare. Här bör det också poängteras att detta gäller alla barn som befinner sig i Sverige, oavsett medborgarskap eller legal status (Thorburn Stern 2020:56–58, jfr Leviner 2018). Principen om ickediskriminering finns inskriven i Sveriges grundlag (SFS 1974:152) och återfinns i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna genom exempelvis artikel 1, att alla människor är födda fria, artikel 2, som slår fast att ingen åtskillnad i rättigheter och friheter får göras utifrån exempelvis ras, hudfärg, språk eller religion, samt artikel 7, som behandlar allas likhet inför lagen och skydd mot diskriminering. Den återkommer också i Europakonventionen samt i EU-stadgan (Thorburn Stern 2020:51, 52). Det leder återigen till frågan om huruvida Sverige som land, utifrån de internationellt bindande traktat som landet har förbundit sig att följa, kan hävda att ett barn från exempelvis Ukraina har större rätt till beskydd än ett barn från exempelvis Syrien, vilket formuleringen ”för den som flyr Sveriges närområde” pekar mot.

Vår genomgång visar att samarbetsområdets syftes- och målformuleringar står i motsats till två av barnrättskonventionens ledande principer, vilket överensstämmer med forskning som påpekat att artikel 2 och 6 ofta prioriteras ned i sammanhang som gäller barn med migrationsbakgrund (Se Brittle & Desmet 2020). Med utgångspunkt i ett barnrättsperspektiv blir det tydligt att denna migrationspolitiska vändning kan komma att påverka barn på ett radikalt vis. Det är dock beroende av vilket motstånd

denna reform möter i Europadomstolen framöver – eller om Sverige tillträder barnrättskonventionens tredje tilläggsprotokoll, som stärker implementeringen av konventionen nationellt och ger barn i Sverige möjlighet att vända sig direkt till barnrättskommittén när deras rättigheter kränkts (Unicef 2019:3, 4). Vi befinner vi oss därmed i det som betecknats som ett spänningsfält mellan staters rätt till självbestämmande och barnets bästa (jfr Dane 2019).

Under rubriken ”Begränsning av vidarebosättning till Sverige” föreslås landet ta emot 900 kvotflyktingar per år under den kommande mandatperioden. Genom underlag från FN-organet UNHCR ska kvotflyktingarna väljas utifrån ”kriterier som ger en välgrundad prognos för god integration i det svenska samhället och i förhållande till svenska värderingar. Inom den ramen ska kvinnor och flickor samt utsatta grupper som HBTQ-personer prioriteras” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:35). Formuleringen om hur kvotflyktingar ska väljas ut visar att urvalskriterierna är givna redan på förhand. Med tanke på barnrättskonventionen ser vi den diskursiva förändringen som djupt problematisk, då barn riskerar att väljas bort även i kvotflyktingsförfarandet. Konventionen säger att barns rättigheter ska tillgodoses oavsett deras nationalitet, etnicitet eller sociala ursprung (se Unicef 2023). Här bör dock påpekas att ensamkommande barn sällan ingår i kvotflyktingsförfarandet, där i stället familjer står i fokus.

När barn nämns i det aktuella direktivet och i diskussionen om vilka kriterier kvotflyktingar ska väljas utifrån talas om könstillhörighet, och då gäller det flickor. En pojke från exempelvis Somalia riskerar här dubbel diskriminering, dels för att han tillhör en grupp som kan bedömas ligga alltför långt ifrån det svenska samhället och dess värderingar, dels för att han är just pojke. Flickor utmålas därmed som mer skyddsvärda än pojkar. Vi ser utpekandet av prioriterade grupper som exempel på en diskursiv svängning där vissa barn diskrimineras. Formuleringen rymmer å ena sidan en tanke om att skydda dem med minst rättigheter och möjligheter: kvinnor, flickor och utsatta grupper. Å andra sidan kan en kritisk läsning leda till misstanken att pojkar, som sedan växer upp till unga män, inte är önskvärda. Vi ser här likheter med den stigmatisering av icke-inhemskas etniciteter som följde i spåren av den ökade migrationen till Europa och Sverige 2015 (Khayati 2017). Genom en språklig glidning blev barn till ungdomar för att sedan definieras som unga män vilka pekades ut som potentiellt hotfulla (Lems m.fl. 2020). På andra ställen i Tidöavtalet antas barn vara i behov av skydd, exempelvis mot hedersrelaterat våld, tvångsgifte, våld i familjen eller en kriminell livsstil, men i direktivet för samarbetsområdet ”Migration och integration” har kategorin barn inget utrymme. Detta stämmer väl överens med forskning som kommit fram till att de största utmaningarna som asylsökande barn ställs inför är att de osynliggörs som grupp och därmed riskerar att behandlas felaktigt (Pobjoy 2017, Daly m.fl. 2022).

Samtidigt har forskning visat att barns könstillhörighet inte tas upp som en aspekt av deras skyddsvärde i barnrättskonventionen. I stället benämns de i binära termer som både han och hon eller hans eller hennes. I de kompletterande texter som skrivits i syfte att uppdatera och handleda kring innehållet barnrättskonventionen är dock kön högst relevant, och oftast är det flickor som framhålls som utsatta och skyddsvärda i

olika sammanhang (se Frödén & Quennerstedt 2020:148). Forskning har också uppmärksammat hur flickors skyddsbehov ofta prioriteras i asylprocesser på bekostnad av pojkars, i stället för att maktförhållanden ses som komplexa och kontextuella, och hur så kallad västerländsk feminism har bidragit till detta (Wikström och Johansson 2013). Samtidigt visar kvantitativ forskning att ensamkommande flickor trots detta har svårare att få uppehållstillstånd (Hedlund m.fl. 2021).

Som forskare med fokus på normer och makt ställer vi oss också frågan vad som menas med den icke-problematiserade formuleringen ”svenska värderingar” och vad som legitimerat och banat väg för användningen av dessa ord. Vi tolkar det som en diskursiv glidning mot att kultur och etnicitet ses som förknippade med människors medfödda eller inneboende essenser. Då invandrade människor i ”Begränsning av vidarebosättning till Sverige” definieras som ett problem i stället för som en resurs, är det tydligt att talet om människor, och vilka som tillhör det svenska samhället, har förändrats. Detta asymmetriska synsätt, där skillnad görs mellan majoritetskulturen och dem som inte räknas in i den, kan betecknas som ett utslag av *kulturell rasism* (Wren 2001; Khayati 2017). Utmärkande för kulturell rasism är att européer ses som kulturellt överlägsna och att majoritetskulturen privilegieras, medan icke-inhemska kulturer och etniciteter utmålas som annorlunda och hotfulla (Barker 1981; Wren 2001; Khayati 2017). Med utgångspunkt i WPR-strategin ser vi flera tänkbara effekter av Tidöavtalets problembeskrivning (jfr Bacchi 2009; Bacchi & Goodwin 2016). Genom ett språkbruk som avhumaniserar människor riskerar även barn vilkas familjer har annat ursprung än svenskt eller barn som ser ”osvenska” ut att stigmatiseras och misstänkliggöras genom att deras ”annanhet” pekas ut.

En värdig och trygg barndom

I ”Migration och integration” initieras ett tillägg till en redan pågående utredning av förutsättningarna för ett ordnat initialt mottagande av asylsökande (Ju 2022:12). Bland annat vill Tidöpartierna att möjligheten att låta asylsökande vistas i transitcenter under hela asylprocessen, med vilka tvångsmedel och hur införandet av transitcenter förhåller sig till svenska grundlagar och Europakonventionen ska utredas. Även en kartläggning av hur andra länder i och utanför EU infört transitzoner förordas (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:37). Vad utredningen ska komma fram till är givet på förhand: ”Utgångspunkten ska vara att hela asylprocessen ska ske i transitcenter och att asylsökande ska tillbringa hela handläggningstiden i transitcenter” (ibid.). Det saknas dock en motivering till behovet av och syftet med denna reform. Vilka områden som senare kom att fokuseras går att läsa i sin helhet i tilläggsdirektivet (Dir. 2023:126).

Barnrättskonventionens andra artikel handlar som vi nämnt tidigare om alla barns mänskliga rättigheter oavsett deras eller föräldrarnas ”ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, funktionsnedsättning, börd eller ställning i övrigt” (Unicef 2023), men de barn som hamnar i transitcenter gör det just på grund av sina föräldrars ursprung. I den långa versionen av konventionens sjätte artikel står det att konventionsstaterna har förbudit

sig att ”till det yttersta av sin förmåga säkerställa barnets överlevnad och utveckling” (Unicef 2023), och vi ställer oss frågande till om Sverige som land faktiskt till det yttersta av sin förmåga kan säkerställa dessa barns överlevnad och utveckling om transitcenter införs. Konsekvenserna av förslaget är att barn kan få tillbringa flera år av sin barndom i transitcenter, år då de borde få skapa relationer till andra barn, vara skolbarn, utforska sina omgivningar och leva ett normalt liv som inte bara handlar om att förvaras i väntan på ett beslut. Boendeformen påverkar barns möjligheter att knyta an till viktiga vuxna i omgivningen, då dessa i viss mån riskerar att bytas ut efter ett tag. Den begränsade rörelsefrihet som föreslås i Tidöavtalet påverkar likaså barns möjlighet att träffa sina släktingar. Det är inte heller säkert att dessa transitcenter innebär säkra livsvillkor och en trygg miljö för de barn som bor där, då forskning har visat att tryggheten för exempelvis nyanlända ensamstående kvinnor och deras barn kan påverkas markant av att bo tillsammans med okända män (Samzelius 2023; jfr Pelling 2023). I transitcenter riskerar barn att omges av vuxna som genomgått trauman eller som inte har barns bästa i åtanke.

Barnrättskonventionens tredje artikel säger att ”[b]arnets bästa ska beaktas vid alla beslut som rör barn”. I vår analys av Tidöavtalet ser vi inga tecken på att barns bästa finns med i beslutsunderlaget, då varken barn eller barnfamiljer nämns i tillägget till utredningen om transitcenter. Däremot har utfasningen av EBO-boenden till förmån för fler asylboenden behandlats i en statlig utredning, *En ny ordning för asylsökandes boende* (SOU 2022:64). BO har yttrat sig kring denna utredning med utgångspunkt i sitt uppdrag att företräda barns rättigheter utifrån barnrättskonventionen. Myndigheten påpekar att anläggningsboenden kan påverka barns trygghet, skolgång och fritid på ett negativt vis och poängterar att utgångspunkten för mottagandet av barn är att tiden i Sverige ska vara positiv, oavsett om barnet får uppehållstillstånd eller inte. Man konstaterar också ”att det är nödvändigt att lagstiftningsarbetet kompletteras med barnrättsliga analyser för att säkerställa att förslagen är förenliga med internationell rätt, inklusive barnkonventionen” (Barnombudsmannen 2023:2). Förslaget om transitcenter berör bland annat artikel 12, som säger att alla barn har rätt att uttrycka sin mening och få den respekterad (Unicef 2023). Trots att det finns många inarbetade strategier för att säkerställa att barn kommer till tals i asyl- och migrationsärenden (se Dane & Johansson Köves 2020), tas barns rätt att uttrycka sig i ärenden som rör dem, och hur det ska gå till om transitcenter införs, inte upp i förslaget.

En av WPR-strategins centrala frågor är vad som utelämnas när ett problem definieras (jfr Bacchi 2009). Inte någon form av barnkonsekvensanalys görs i samband med förslaget om transitboenden. För att kompensera det som utelämnas i förslaget bör dess möjliga konsekvenser för de barn som berörs utreds grundligt ur ett barnrättsperspektiv. På så vis vore det möjligt att mildra, och eventuellt helt neutralisera, konsekvenserna av ett illa förberett förslag.

Barns basala behov

I direktivet för samarbetsområdet ”Migration och integration” finns ett förslag om en ny ordning gällande informationsutbyte och anmälningsskyldighet, vilket formuleras på följande sätt: ”Kommuner och myndigheter ska vara skyldiga att informera Migrationsverket och Polismyndigheten när de kommer i kontakt med personer som vistas i Sverige utan tillstånd. Det innebär att myndigheter som en person kan komma i kontakt med får ett ansvar för att säkerställa personens lagliga rätt att vistas i Sverige” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:33). Det angivna syftet är att försvåra för människor att leva i landet utan tillstånd. I enlighet med WPR-strategin bör vi som forskare belysa konsekvenser av de förslag som förs fram i en specifik policy (se Bacchi & Goodwin 2016:20). Sett ur barnrättsligt perspektiv ser vi att denna nya ordning riskerar att kraftigt påverka tryggheten för barn inom denna grupp ”papperslösa” på så vis att deras rätt till skolgång inte tillgodoses och att deras möjligheter att ta del av sjukvård, tandvård och liknande inte kan säkerställas. Barns utveckling och mödrars hälsa riskerar också att påverkas genom att tillgången till mödravård och vård samt möjligheten att besöka barnavårds- och familjecentraler kraftigt begränsas. Detta sammantaget kan resultera i att blivande mödrar undviker att söka vård under graviditeten eller att föräldrar inte vågar söka vård då barnet behöver det, vilket i allra värsta fall kan leda till döden. Förslaget påverkar alltså direkt alla barns ”rätt till liv och utveckling”, så som den definieras i barnrättskonventionens artikel 6. Det innebär en juridisk perspektivförskjutning som, om det blir verklighet, kommer att förändra familjers och barns möjligheter att få sina basala behov uppfyllda. Det står att ”[d]et kan finnas situationer där en anmälan skulle strida mot ömmande värden, till exempel i sjukvården. Undantag från informationsplikten behöver därför utredas närmare” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:33). Frågan är hur ”ömmande värden” kan komma att definieras i det betänkande som läggs fram. Ytterligare en aspekt av anmälningsskyldigheten är att den kan förmodas påverka tilltron till svenska myndigheter på ett negativt sätt. En sådan minskad tilltro bland vissa grupper med utomeuropeiska rötter beskrivs i andra delar av Tidöavtalet som ett problem som behöver hanteras.

I ”Migration och integration” finns också olika förslag på ekonomiska incitament. Under rubriken ”Åtgärder för minskade tilldragningsfaktorer genom begränsade förmåner för icke-medborgare” föreslås en utredning som ska komma fram till ett förslag enligt ”principen att en nyanländ inte omedelbart ska kunna kvalificera sig till sociala förmåner och bidrag. Sådan kvalificering ska i stället ske gradvis. Detta ska dock vara resultatet av egen ansträngning, och inte enbart bosättning” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:42). Bland det som utredningen tänks beröra finns sådant som flera barnfamiljer tidigare har kunnat erhålla, såsom föräldrapenning, barnbidrag, bostadsbidrag och flerbarnstillägg, och fler bidrag föreslås nu förbindas med villkor. Vi konstaterar att familjens ekonomi är avgörande för barns trygghet och deras möjlighet att få sina behov tillgodosedda. Man kan utgå från att dessa förslag kommer att göra ekonomiskt utsatta barnfamiljers redan snäva ekonomiska situation ännu mer ansträngd. Ett alternativt sätt att tänka kring problemet vore att trygga dessa barnfamiljers ekonomi.

Det skulle ligga mer i linje med barnrättskonventionen, då barns basala behov skulle tillgodoses, och det skulle också främja integrationen och målet om jämlika villkor för alla barn.

Vid en noggrann läsning av Tidöavtalet framgår det att många av de förslag som läggs fram under avsnittet ”Migration och integration” tänks verka avskräckande på personer som funderar på att ta sig till Sverige, bland annat förslagen som rör ekonomiska incitament. Särskilt tydligt blir detta i de formuleringar som rör möjligheten till familjeåterförening, som inte ska ”vara mer långtgående än vad som är föreskrivet som miniminivå för olika anknytningskategorier”. Om anhöriginvandringen till personer med uppehållstillstånd i landet sägs det att den inte ska ”tillåtas till en vidare krets eller med mer generösa villkor än vad som följer av EU-rätten” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:34). När det gäller förslaget som handlar om att utreda på vilka villkor ”befintliga permanenta uppehållstillstånd ska kunna omvandlas” (ibid.:34) ser vi att villkoren för barn kommer att bli osäkra, inte bara för dem som befinner sig i asylprocesser. Även barn som rotat sig och trott att de ska växa upp här kan drabbas hårt. Utifrån WPR-strategin förväntas forskaren komma med alternativa lösningar, och i en tid av ökat utanförskap, minskad tilltro till samhället och stora problem som direkt berör och drabbar barn och ungdomar så borde lösningen vara att öka känslan av trygghet, framtidstro och tillhörighet hos barn och unga. I stället bidrar Tidöavtalet till att öka deras känsla av otrygghet och polarisering.

Integration eller kontroll

De exempel som vi hittills har tagit upp från direktivet för migration och integration har till syfte att begränsa invandringen till Sverige, öka incitamenten till återflyttning och minska möjligheterna att befinna sig i landet utan uppehållstillstånd eller medborgarskap. Med andra ord handlar de flesta förslagen om att påverka *migrationen*, men mer sällan om att förbättra *integrationen*. Under rubriken ”Ökade integrationsmöjligheter för de yngsta barnen” återfinns dock ett förslag som handlar om tidiga insatser gällande små barns språk. Detta formuleras på följande sätt: ”Insatser ska genomföras för att öka samhällets kontaktyta i förhållande till små barn och deras familjer i utsatta områden. Inom ramen för insatserna ska bl.a. utökade program hos BVC och obligatorisk språksscreening på BVC genomföras. Språkförskola för barn i utsatta områden och för nyanlända barn i övrigt ska också övervägas” (Sverigedemokraterna m.fl. 2022:47). Formuleringarna visar att Tidöavtalet utgår från en bristdiskurs, där familjer i utsatta områden inte bedöms ha tillräckliga resurser för att tillgodose barns språkliga utveckling. I stället framhålls de verksamheter som förknippas med ”samhällets kontaktyta”, det vill säga språkförskola och BVC, som lösningen på de identifierade bristerna. Det går att utläsa att BVC får en utökad kontrollfunktion genom de utökade programmen och att de ska genomföra den tänkta språksscreeningen vid två års ålder. Det sägs inte hur detta förhåller sig till de BVC-besök som redan erbjuds, däribland 2,5-årsbesöket där barns språk- och talutveckling följs upp. En annan fråga som uppstår är graden av frivillighet. Hur evidensbaserat förslaget med språksscreening är, och vilken forskning

förslaget lutar sig mot, går inte heller att utläsa. Det går därför att fråga sig hur förslaget med språkförskola kan bidra till en förändring, då barns språkutveckling redan utgör en stor del av förskolans verksamhet. I *Läroplan för förskolan: Lpfö 18* pekas språk, lärande och identitetsutveckling ut som nära sammanhängande, och i förskolans uppdrag ingår att stimulera barns språkutveckling och kommunikation genom exempelvis högläsning ur och samtal om böcker och andra texter samt stimulerande språkmiljöer (Skolverket 2018:8). I förskolans läroplan sägs också: ”Barn med annat modersmål än svenska ska ges möjlighet att utveckla både det svenska språket och sitt modersmål” (Skolverket 2018:9). Då förslaget ”Ökade integrationsmöjligheter för de yngsta barnen” hakar i redan existerande fungerande verksamheter, skulle det kunna utläsas som ett sätt att antingen få kontroll över dem som pekas ut som problemet, det vill säga vårdnadshavare i utsatta områden, eller som ett utspel som visar på handlingskraft snarare än en strävan att främja barns bästa. Med det sagt är detta ett av få förslag inom direktivet som kan antas syfta till att ge barn likvärdiga villkor. Därmed ligger det i linje med barnrättskonventionens artikel 2, som säger att ”[a]lla barn har samma rättigheter och lika värde”, och artikel 6, som slår fast att ”[a]lla barn har rätt till liv och utveckling”.

Enligt Bacchi (2009) bör forskaren fundera på om det finns alternativa lösningar på problemet, och här skulle likvärdig förskola med mer resurser, mindre barngrupper och fler utbildade förskollärare kunna utgöra en möjlig lösning. Att BVC ska utföra språkscreening vid två års ålder bör utläsas som en kartläggning, och konkreta förslag om hur kartläggningen ska främja barns språkutveckling saknas. Här hade förslaget kunnat fokusera resurser till redan existerande verksamheter som erbjuder ett vidare sammanhang och stöttning till familjer som behöver det, som exempelvis familjecentraler. Dessa hade kunnat spela en viktig roll, då de fungerar som mötesplatser som samlar viktiga funktioner såsom BVC men också kan inkludera exempelvis mödrhälsovård, socialtjänst och öppen förskola. Mer fokus på de stödjande kontaktytor som redan finns – och mindre kontroll – hade kunnat utgöra en möjlig åtgärd för att tillgodose alla barns rätt till utveckling och främja deras likvärdiga förutsättningar.

Diskussion

Vi har i denna text frågat oss hur Tidöavtalet överensstämmer med barnrättskonventionens utgångspunkter om barn som rättighetsbärare samt med dess fyra ledande principer. Vi kommer nu att föra en övergripande diskussion om barnets bästa med tanke på Tidöavtalets förslag i avsnittet ”Migration och integration”. Forskning som fokuserar barnrättskonventionen behöver hantera ett normativt kontra ett kritiskt perspektiv (Quennerstedt 2013; Reynaert m.fl. 2009). WPR-strategin är i grunden en normativ agenda som ställer sig på de utsattas sida genom att förutsätta att vissa problembeskrivningar gynnar medlemmar av vissa grupper på bekostnad av andra (Bacchi 2009:44; Tawell & McCluskey 2022:138). Vi har i denna artikel försökt att hitta en balans mellan dessa perspektiv. I enlighet med WPR-strategin har vi visat hur Tidöpartierna har pekat ut den tidigare migrations- och integrationspolitiken som

bekymmersam och hur de förslag som läggs fram i Tidöavtalet presenteras som de enda lösningarna på den problematiken. Vi har analyserat vilka diskursiva strategier som används för att motivera de politiska förändringar som föreslås i avtalet, samtidigt som vi har visat hur de förslag som läggs fram skulle påverka barns faktiska omständigheter här och nu, där ett förändrat språkbruk kan leda till både diskriminering och rasism. Tidöavtalet kan även påverka barn på längre sikt och förebåda senare förändringar, exempelvis inom lagstiftningen. I WPR uppmärksammas även det som inte sägs, som ibland kan vara mer betydelsefullt än det som verbaliseras. Vi har därför analyserat tystnaderna, och behovet av en barnkonsekvensanalys uttalas ingenstans i avtalets direktiv om ”Migration och integration”.

Barnrättskonventionens tredje artikel tjänar som utgångspunkt för hur konventionen bör läsas som helhet: ”Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa” (Unicef 2023). Vi har visat att flera av de förslag som läggs fram påverkar grundläggande faktorer som utmärker en normal barndom, exempelvis rätten att gå i skolan och möjligheten att skapa relationer till klasskompisar och vänner, och att detta innebär en begränsning i barns rörelsefrihet och integritet. Ett tydligt exempel är förslaget om informationsutbyte och anmälningsplikt. Även förslaget om transitboenden skulle innebära en sårbar situation för barn genom att beröva dem rätten till ett eget hem, samtidigt som det skulle inskränka vårdnadshavares möjligheter att kontrollera vilka vuxna som omger barnet. Även förslagen som syftar till att öka återvandringen samt minska möjligheterna av familjeinvandring skulle få konsekvenser för många barn. Att föreslå alternativa tolkningar och lösningar är i enlighet med WPR (se Bacchi 2009:XII). Ett tryggt boende, möjlighet till skolgång och tillgång till tand- och sjukvård, en förutsägbar vardag, en meningsfull fritid och möjligheten att röra sig fritt i samhället måste ingå i varje uppfattning om barnets bästa och utgör därmed ett fullt tänkbart och genomförbart alternativ till det som föreslås.

Vi har visat hur den politik som presenteras i Tidöavtalet i ett flertal fall strider mot barnrättskonventionens fyra grundläggande principer och hur den inte speglar en strävan att tillgodose barnets bästa. Trots att partierna bakom Tidöavtalet säger sig vilja öka tryggheten är vår analys att otryggheten kommer att öka för vissa grupper av barn och att detta i sig motverkar barns bästa på ett genomgripande sätt. Utifrån WPR-strategin ser vi också att de konsekvenser som förslagen kan få för barn konsekvent utelämnas i Tidöavtalet. Vi tolkar detta som att barns rättigheter prioriteras ner alltmedan andra mål prioriteras upp, och att synen på barn och hur en god barndom bör se ut är under omförhandling. Detta kan ses som ett tydligt exempel på hur barns rättigheter hela tiden omförhandlas i tids- och platsbundna diskurser (jfr Hägglund & Thelander 2011). Med utgångspunkt i barnets bästa ser vi inte att Tidöpartiernas reformer innefattar lämpliga lagstiftningsåtgärder och administrativa åtgärder som garanterar barnet det beskydd och den omvårdnad som behövs för dess välfärd så som dessa definieras i barnrättskonventionen. Samtidigt har det poängterats att portalprincipen om barnets bästa tillåter att andra intressen prioriteras. Om exempelvis

målet är att reglera invandringen, kan detta bedömas som viktigare än att ta hänsyn till barnets bästa (Dane 2019:3). Förändringar inom migrationsfältet omförhandlar Sveriges internationella roll i arbetet med att värna barns rätt till beskydd och innebär omvälvande förändringar för en del barn som redan befinner sig inom Sveriges gränser. Det går här att tala om en trippeldiskriminering utifrån ålder, kön och härkomst, då vissa barn helt osynliggörs.

Tidöavtalet som nationalistiskt projekt

Att en förutsättning för Tidöavtalet är att Sverigedemokraterna får politiskt utrymme och mandat att påverka politiken har betydelse för de formuleringar som partierna enats om, då Sverigedemokraterna är ett parti vars politik till stor del handlar om att åstadkomma en åtstramad migrationspolitik. I motsats till situationen på 1990-talet, då de etablerade partierna inte ville förknippas med Ny Demokratis främlingsfientliga retorik, trots att de i stort sett var överens om att begränsa migrationen (jfr Abiri 2000:17–19), kännetecknas dagens situation av att Sverigedemokraterna förflyttat positionerna för hur det talas om migration bland partierna i regeringsställning. Ordet integration används nästan helt uteslutande på tal om den invandrades ansvar och utifrån hans eller hennes möjligheter eller svårigheter att integreras, medan konkreta handlingsåtgärder helt saknas. Vår analys av direktivet ”Migration och integration” visar att Tidöavtalet utgår från ideologiska tankar om att majoritetsbefolkningen har företräde till samhällets resurser. De som inte ingår i majoritetsbefolkningen pekas ut som hot mot dessa tillgångar (jfr Kazemi 2021:127). En möjlig tolkning är då att integration inte längre betraktas som ett samhällsansvar, utan mer som ett personligt ansvar (jfr Dahlstedt m.fl. 2024). Tidöavtalets tystnad om integration innebär att man fråntar sig ansvar för integrationsfrågor under den rådande mandatperioden.

Genom att använda ett språkbruk som vidgar avståndet till människor från andra delar av världen ökar också avståndet mellan dem som räknas in i den egna gruppen och dem med annan etnisk och kulturell bakgrund (se Wren 2001; Khayati 2017). Dessa aspekter blir tydliga redan i själva syftesformuleringen, där det slås fast att de som kommer till Sverige ska ”ta ansvar för att bli en del av det svenska” och att skydd endast ska erbjudas ”den som flyr Sveriges närområde”. Vi ser också att standpunkten att asyllagstiftningen ska läggas på en miniminivå i förhållande till internationella lagar och åtaganden upprepas på flera ställen i direktivet om migration och integration. Detta pekar mot att Tidöpartierna inte heller anser att landet har något långtgående ansvar för barn i andra länder, trots att Sverige förbundit sig att följa internationell lagstiftning och internationellt juridiskt bindande traktat. Vår analys av ”Migration och integration” leder oss till två slutsatser: dels att Tidöavtalet utgår från ett i grunden nationalistiskt projekt, dels att de förändringar som föreslås grundas i en kulturell rasism (jfr Wren 2001). Kulturell rasism bygger på en syn på nationer som kulturella enheter, där föreställningen om de kulturella skillnaderna rättfärdigar uppfattningen att samhällen mår bäst av att hållas stängda (Barker 1981; Wren 2001; Khayati 2017). Den kulturella rasismen kan placeras in i en nationalistisk ideologi, där kulturell ho-

mogenitet premieras på bekostnad av dem som inte passar in och där kulturella gränser dras mot de ”andra” (Wren 2001:141). Det avståndsvidgande språkbruket återfinns bland annat i förslaget om att omvandla människors befintliga permanenta uppehållstillstånd, men också i de förslag som rör ekonomiska incitament och återvandring.

Med utgångspunkt i antagandet att mänskliga rättigheter, däribland barns mänskliga rättigheter, är under ständig omförhandling, går det att dra slutsatsen att barn kommer att drabbas av den kulturella rasism som Tidöavtalet innebär. Även Rädda Barnen uppmärksammar detta, och drar slutsatsen att Tidöavtalet innebär en ”praktisk politik som gör skillnad på barn och barn, vilket leder till direkta konsekvenser för barn, såväl i enskilda fall som strukturellt. Barn blir utsatta för stigmatisering och diskriminering utifrån den praktiska politik som förs, och Rädda Barnen befarar en känsla av större utanförskap hos vissa grupper av barn, en högre polarisering bland allmänheten och en större känsla av ’vi och dom’” (Rädda Barnen 2023:8).

WPR är en metod för att systematiskt och kritiskt ifrågasätta förgivettagna antaganden som ligger till grund för politiska förslag, då dessa antaganden har betydelse för hur problemet presenteras och förpackas i text och tal (jfr Bacchi 2009:XV). Genom att visa att formuleringar i Tidöavtalet innefattar tankar om nationalism och kulturell överlägsenhet, förpackade som politisk policy, kan vi som forskare ifrågasätta giltigheten av de antaganden som ligger till grund för beskrivningen av problemet (Bacchi 2009:44). Tidöavtalet har bidragit till att förflytta det politiska samtalet, som tidigare rymde tankar om solidariska handlingar gentemot medmänniskor från andra länder och en vilja att inkludera dem i samhället, till en mer pragmatisk hållning där känslor inte ska stå i vägen för möjligheten att åstadkomma en reell förändring. Vi forskare kan också störa det som utpekas som de enda lösningarna på problemet – att minimera migrationen, förbinda medborgarskapet med villkor och kraftigt begränsa immigranternas basala rättigheter – genom att påminna om att de mänskliga rättigheterna gäller alla människor, liksom det heter i barnrättskonventionen att ”[a]lla barn som befinner sig i Sverige har samma rättigheter utan åtskillnad [...] oavsett om ett barn är medborgare, har tillfälligt uppehållstillstånd, är asylsökande, EU-medborgare eller vistas i Sverige utan tillstånd” och att stat, regioner och kommuner är ålagda att säkerställa de rättigheter barnet har enligt konventionen (Barnombudsmannen 2021).

Epilog

Att analysera ett policydokument knutet till ett politiskt landskap i rörelse kräver uppmärksamhet på händelseutvecklingen och en del omtagningar. Under tiden som vi skrivit den här texten har Tidöpartierna börjat omsätta avtalets förslag i politisk handling, vilket har börjat påverka människors liv, vuxnas såväl som barns. Vissa av de förändringar som Tidöpartierna prioriterar har mött stort motstånd. Särskilt har frågan om kommuners och myndigheters informationsutbyte och anmälningsplikt då de kommer i kontakt med människor som inte har tillstånd att befinna sig i landet, så kallade papperslösa, ifrågasatts. Förslaget har drivits hårt från regeringens sida, men har av kritikerna kommit att kallas ”angiverilagen”. Detta har lett till massiva

protester och upprop, särskilt bland de yrkesgrupper som förväntas anmäla exempelvis sina patienter, skolelever eller klienter. Även hela regioner och kommuner har redan på förhand beslutat att undanta sina offentliganställda från plikten. Vissa förändringar har skett under tystare former och har inte uppmärksammats i lika stor utsträckning. En är dem är de återvändandecenter som Migrationsverket har öppnat på regeringens uppdrag. Centren är till för dem som enligt beslut ska lämna Sverige eller Schengen och innefattar även barnfamiljer som tidigare bott i Migrationsverkets boenden (Migrationsverket 2024).

Forskning har påpekat att barnrättskonventionen behöver inlemmas i de strukturer som samhället kommit överens om för att verkställas fullt ut, exempelvis genom att implementeras i nationell lagstiftning och omsätts i olika regelverk, styrdokument och verksamheter som berör barn (jfr Smith 1998; Reynaert m.fl. 2009). I det att barnrättskonventionen inkorporerades i svensk lagstiftning 2020 tog Sverige ännu ett steg mot att erkänna barns rättigheter som lika viktiga som vuxnas. Mot den bakgrunden är det anmärkningsvärt att en överenskommelse som Tidöavtalet formulerades blott två år efter det att barnrättskonventionen blev en del av svensk lagstiftning. I den uppföljande barnrättspolitiska analys av den praktiska politik som förts under Tidöavtalets första år uttrycker Rädda Barnen stor oro för att ”flera åtgärder som regeringen har vidtagit under året kan leda till multipla rättighetskränkningar. Det gäller både åtgärderna var för sig, men än större komplexitet följer av att se alla åtgärderna sammantaget”. Organisationen påpekar också att ”[n]är ett barn inte kan utöva en rättighet, blir det en kvasirättighet. Det innebär att rättigheten finns på pappret, men att den inte kan utövas i praktiken. Detta är i strid med grundläggande principer om mänskliga rättigheter och även statens roll att respektera, främja, skydda och uppfylla dessa” (Rädda Barnen 2023:5, 6).

I en tid av ökad oro i vår omvärld ställer vi oss högst tveksamma till att barns bästa beaktas vid alla de åtgärder som rör barn och deras familjer i Tidöavtalet. Vår analys har snarare visat att Tidöavtalet verkar i motsatt riktning för de barn som berörs och att barnrättsperspektivet har en undanskymd roll i de reformer som nu införs i rask takt utan fördjupade barnkonsekvensanalyser. Barns rättigheter blir då mer av just en kvasirättighet. I enlighet med WPR-strategin, där alternativa lösningar bör föreslås, ser vi dock ett hopp i det motstånd som en del av reformerna mött bland anställda och verksamheter som möter människor i migrationsprocesser. Vi hyser också tillit till att dessa barns rättigheter bevakas i de olika instanser och verksamheter där barn bemöts och att de lagar, regelverk och styrdokument som reglerar folkrättsliga och barnrättsliga frågor efterlevs. Även forskningen kan bidra genom att problematisera hur barnrättsperspektivet beaktas i migrationspolitiska förändringar, belysa hur diskurser om vissa grupper i samhället är under förändring och visa vilka negativa konsekvenser detta kan få för barn som inte räknas som en del av majoritetssamhället. I likhet med Thorburn Stern (2019) ser vi ökad kunskap om barns rättigheter så som *mänskliga rättigheter* som en tänkbar väg framåt. Detta alternativ utesluter möjligheten att ständigt nedprioritera barns rättigheter och försvarar strategier som gör skillnad mellan olika barn.

Tack till personer och institutioner som bidragit

Vi vill tacka våra kollegor i nätverket BIG, Barnkulturforskning i Göteborg, för läsning och tankar längs vägen mot en färdig artikel. Vi vill rikta ett särskilt tack till Ylva Ågren i BIG för hennes kloka påpekanden.

Referenser

- Abiri, E. (2000) "The changing praxis of 'generosity'. Swedish refugee policy during the 1990s", *Journal of Refugee Studies* 13 (1):11–28. <https://doi.org/10.1093/jrs/13.1.11>
- Ascher H. & Wahlström Smith, Å. (2016) "Bli inte hopplösa." *En studie om vardagsstrategier hos barn på flykt i en papperslös situation*, slutrapport. Göteborg: Stiftelsen allmänna barnhuset, Göteborgs universitet, Sahlgrenska akademien, Västra Götalandsregionen.
- Bacchi, C. (2009) *Analysing policy. What's the problem represented to be?* Frenchs Forest: Pearson Australia.
- Bacchi, C. & Goodwin, S. (2016) *Poststructural policy analysis: A guide to practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Barker, M. (1981) *The new racism. Conservatives and the ideology of the tribe*. London: Junction Books.
- Barnombudsmannen (2017) "Vi lämnade allting och kom hit." *Röster från barn och unga på flykt*. https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/publikationer/vi_lamnade_allting_och_kom_hit_barnombudsmannen_2017.pdf
- Barnombudsmannen (2021) *Det här är barnkonventionen*. <https://www.barnombudsmannen.se/barnkonventionen/om-barnkonventionen/?currentCategories=>
- Barnombudsmannen (2023) *Remissvar. En ny ordning för asylsökandes boende*, Dnr: BO 2023–0097. <https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/remissvar/en-ny-ordning-for-asylsokandes-boende.pdf>
- Brittle, R., & Desmet, E. (2020) "Thirty years of research on children's rights in the context of migration. Towards increased visibility and recognition of some children, but not all?", *The International Journal of Children's Rights* 28 (1):36–65. <http://dx.doi.org/10.1163/15718182-02801008>
- Börjesson, M. (2003) *Diskurser och konstruktioner – en sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Civil Rights Defenders (2022) *Tidögranskningen. En rättighetsbaserad granskning av Tidöavtalet*. Stockholm: Civil Rights Defenders. https://crd.org/wp-content/uploads/2022/10/Civil-Rights-Defenders_Tidogranskningen.pdf
- Dahlstedt, M., Gruber, S. & Rydell, M. (2024) "Inkluderingens banor. En longitudinell studie av skyddsökande människors levda erfarenheter i migrationens Sverige", *Sociologisk Forskning* 61 (2):171–191. <https://doi.org/10.37062/sf.61.25711>
- Daly, A., Thorburn Stern, R. & Leviner, P. (2022) "UN Convention on the rights of the child, article 2 and discrimination on the basis of childhood. The crc paradox", *Nordic Journal of International Law* 91:419–452. <https://doi.org/10.1163/15718107-91030007>

- Dane, L. (2019) *Den reglerade invandringen och barnets bästa. Barns rätt till familjeliv och privatliv enligt barnkonventionen, Europakonventionen, EU-rätten och svensk utlänningslagstiftning*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Dane, L. & Johansson Köves, A. (2020) "Barns rättigheter i migrationsprocessen", 301–330 i K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.). *Barnkonventionen i praktiken. Rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- SOU (2022:64) *En ny ordning för asylsökandes boende*. Delbetänkande av Utredningen om ett ordnat initialt mottagande av asylsökande. <https://www.regeringen.se/contentassets/f171efbf1b4b4210b40bf935d1e2168f/en-ny-ordning-for-asylsokandes-boende-sou-2022-64.pdf>
- Dir. (2023:126) *Tilläggsdirektiv till Utredningen om stärkt återvändandeverksamhet Ju 2022:12*. Stockholm: Justitiedepartementet. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2023/08/dir.-2023126>
- Frödén, S. & Quennerstedt, A. (2020) "The child as a gendered rights holder", *Childhood* 27 (2):143–157. <https://doi.org/10.1177/0907568219886641>
- Grahn-Farley, M. (2019) *Barnkonventionen: En kommentar*. Lund: Studentlitteratur.
- Hedlund, D. (2015) "'Beard boys': Standing in the way of a transformation of the self", 83–94 i C. Hällgren, E. Dunkels & G-M. Frånberg (red.) *The Invisible Boy. The making of contemporary masculinities*. Umeå: Umeå universitet.
- Hedlund, D. (2018) *Ensamkommande barn och ungdomar. En introduktion till samhällskontext, forskning och ramverk*. Stockholm: Gleerups.
- Hedlund, D. Salmonsson, L. & Sohlberg, T. (2021) "Unaccompanied girls with precarious odds", *Journal of refugee studies* 34 (4):3871–3887. <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa101>
- Helander, K. och Leviner, P. (2019) "Inledning och övergripande reflektioner om bokens tema", 11–18 i K. Helander & P. Leviner (red.) *Barn, migration och integration i en utmanande tid*. Ragulka press.
- Herz, M. & Lalander, P. (2019) *Rörelser, gränser och liv. Att lyssna till de unga som kom*. Lund: Studentlitteratur.
- Häggglund, S. & Thelander, N. (2011) "Children's rights at 21: Policy, theory, practice. Introductory remarks", *Education Inquiry* 2 (3):365–372. <https://doi.org/10.3402/edui.v2i3.21988>
- Häggglund, S. (2018) "Barns och ungas rättigheter", 77–90 i E. Sorbring & T. Johansson (red.) *Barn och ungdomsvetenskap: grundläggande perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Josefsson, J. (2022) "Lyssnandets politik: Barns och ungas politiska representation i en tid av restriktiv migrationspolitik", *Statsvetenskaplig tidskrift* 124 (2):399–419.
- Ju (2022:12) *Utredningen om stärkt återvändandeverksamhet*. Stockholm: Justitiedepartementet. Utredningen om stärkt återvändandeverksamhet (Ju 2022:12) (Kommittéberättelse Ju 2022:12 utredningen, se dir. 2022:91, dir. 2023:126 och dir. 2024:54) | Sveriges riksdag
- Karlsson, S. (2022) "'Flyktingkrisen' ur ett barnperspektiv. Att lyssna på yngre barn i det svenska asylmottagandet", *Barn* 40 (3):55–69. <https://doi.org/10.23865/barn.v40.5074>

- Kazemi, B. (2021) "Ensamkommande barn och unga i svensk lagstiftning", 127–142 i T. Elsrud, S. Gruber & A. Lundberg (red.) *Rättssäkerheten och solidariteten – vad hände? En antologi om mottagande av människor på flykt*. Linköping: Linköpings universitet, Asylkommissionen.
- Khayati, K. (2017) "Stigmatisering och rasism i det svenska migrationssamtalet och det diasporiska motståndet", *Sociologisk Forskning* 54 (1/2):11–30. <https://doi.org/10.37062/sf.54.18203>
- Lems, A., Oester, K. & Strasser, S. (2020) "Children of the crisis. Ethnographic perspectives on unaccompanied refugee youth in and en route to Europe", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46 (2):315–335. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1584697>
- Leviner, P. (2018) "Våra barn och andras ungar: om solidaritet och (o)likabehandling av barn i det svenska välfärdssystemet", 94–131 i T. Erhag, P. Leviner & A-S. Lind (red.) *Socialrätt under omvandling. Om solidaritet och välfärdsstatens gränser*. Stockholm: Liber.
- Lind, J. (2017) "The duality of children's political agency in deportability", *Politics* 37 (3):288–301. <https://doi.org/10.1177/02633957166665391>
- Lindkvist, L. (2018) "Rights for the world's children: Rädda Barnen and the making of the UN convention on the rights of the child", *Nordic Journal of Human Rights* 36 (3):287–303. <https://doi.org/10.1080/18918131.2018.1522772>
- Osborne, T. (1997) "Of health and statecraft", 173–188 i A. Petersen & R. Bunton (red.) *Foucault, health & medicine*. New York: Routledge.
- Ottosson, L., Eastmond, M. & Cederborg, A-C. (2017) "Assertions and aspirations. Agency among accompanied asylum-seeking children in Sweden", *Children's Geographies* 15 (4):426–438. <https://doi.org/10.1080/14733285.2016.1271941>
- Pelling, L. (2023) *Integrationens slut – en analys av Tidöavtalet*. Stockholm: Arena Idé.
- Pobjoy, J. (2017) *The child in international refugee law*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Ponnert, L. & Sonander, A. (2019) "Om barnkonventionen och dess utveckling i Sverige", 35–60 i L. Ponnert & A. Sonander (red.) *Perspektiv på barnkonventionen. Forskning, teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Quennerstedt, A. (2013) "Children's rights research moving into the future. Challenges on the way forward", *The International Journal of Children's Rights* 21 (2): 233–247. <https://doi.org/10.1163/15718182-02102006>
- Prop. (2017/18:186) *Incorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Reynaert, D., Bouverne-de Bie, M. & Vandeveld, S. (2009) "A review of children's rights literature since the adoption of the United Nations convention on the rights of the child", *Childhood* 16 (4):518–534. <https://doi.org/10.1177/0907568209344270>
- Rädda Barnen (2022) *Tidöavtalet och barnrätten – en översiktlig analys*. tidoavtalet-och-barnratten_web.pdf (raddabarnen.se)
- Rädda Barnen (2023) *Ett år med Tidöavtalet – En barnrättspolitisk analys av den*

- praktiska politiken*. <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/ett-armed-tidoavtalet-en-barnrattspolitisk-analys-av-den-praktiska-politiken/>
- Samzelius, T. (2023) *Starka mammor – trygga barn. En rapport om asylsökande och nyanlända ensamstående mammors situation i Sverige*. Rädda Barnen. <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Starka-mammor-trygga-barn-En-rapport-om-asylsokande-och-nyanlanda-ensamstaende-mammors-situation-i-Sverige.pdf/>
- SFS (1974:152) *Kungörelse om beslutad ny regeringsform*. Stockholm: Justitiedepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kungorelse-1974152-om-beslutad-ny-regeringsform_sfs-1974-152/
- SFS (2005:429) *Lag om god man för ensamkommande barn*. Stockholm: Justitiedepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2005429-om-god-man-for-ensamkommande-barn_sfs-2005-429/
- Smith, A. (2007) "Children and young people's participation rights in education", *International Journal of Children's Rights* 15 (1):147–164. <https://doi.org/10.1163/092755607X181739>
- Stretmo, L. (2014) *Governing the unaccompanied minor – media, policy and practice*. Göteborg: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Sundhall, J. & Hillén, S. (2024) "The punishable child in Sweden. The Tidö agreement from a children's rights perspective", *Social Sciences* 13 (4):215–226. <https://doi.org/10.3390/socsci13040215>
- Sverigedemokraterna, Moderaterna, Kristdemokraterna & Liberalerna (2022) *Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige*. [tidoavtalet-overenskommelse-for-sverige-slutlig.pdf](https://www.tidoavtalet-overenskommelse-for-sverige-slutlig.pdf) (liberalerna.se)
- Tawell, A. & McCluskey, G. (2022) "Utilising Bacchi's what's the problem represented to be? (WPR) approach to analyse national school exclusion policy in England and Scotland: a worked example", *International Journal of Research & Method in Education* 45 (2):137–149. <https://doi.org/10.1080/1743727X.2021.1976750>
- Thorburn Stern, R. (2019) "Om barn som migranter och som barn" 159–172 i K. Helander & P. Leviner (red.) *Barn, migration och integration i en utmanande tid*. Ragulka press.
- Thorburn Stern, R. (2020) "Skydd mot diskriminering", 51–71 i K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.) *Barnkonventionen i praktiken. Rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Unicef (2019) *Barnkonventionens tredje tilläggsprotokoll. En individuell klagomekanism för barn*. <https://unicef.se/press-och-media/rapporter-och-publikationer/barnkonventionens-tredje-tillaggsprotokoll>
- Unicef (2023) *Läs hela barnkonventionen*. <https://unicef.se/barnkonventionen/las-texten>
- Wahlström Smith, Å. (2018) "'Hiding in plain sight.' Daily strategies and fear management among undocumented refugee children in Sweden", *Journal of Refugee Studies* 31 (4):588–604. <https://doi.org/10.1093/jrs/fex046>

- Wikström, H. & Johansson, T. (2013) "Credibility assessments as 'normative leakage' Asylum applications, gender and class", *Social Inclusion* 1 (2):92–101. <https://doi.org/10.17645/si.v1i2.115>
- Wren, K. (2001) "Cultural racism: something rotten in the state of Denmark?", *Social & Cultural Geography* 2 (2):141–162. <https://doi.org/10.1080/14649360120047788>
- Åhman, K., Leviner, P. & Zillén, K. (red.) (2020) *Barnkonventionen i praktiken: rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Författarpresentation

Sandra Hillén, fil. dr. i etnologi, är verksam som universitetslektor vid förskollärarytbildningen på Högskolan i Borås. Hennes forskningsintressen rör frågor om barns rättigheter och deras delaktighet i samhället samt barns tillgång till kultur.

Jeanette Sundhall, fil. dr. i genusvetenskap, arbetar som universitetslektor i kulturvetenskaper vid Göteborgs universitet. Hennes forskning rör ålder, barns rättigheter och vuxenhetsnormer.

Sandra Hillén
Högskolan i Borås
501 90 Borås
sandra.hillen@hb.se

Recensioner

Hartmut Rosa, *When Monsters Roar and Angels Sing: Eine kleine Soziologie des Heavy Metal*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 2023. 187 s.

Även om den omtalade tyske sociologen Hartmut Rosa också publicerar korta böcker med huvudteserna i sina längre verk tydligt utskrivna – jämför *Det vi inte kan råda över* på cirka 160 sidor med *Resonanz* på runt 800 sidor – så har det förvånat mig hur många som ändå verkar ha tagit sig igenom de längre verken. Jag har en hypotes om varför: Rosa är skicklig på att hålla samman högt och lågt. En teoretisk diskussion av, säg, Theodor Adorno, Hermann Schmitz eller Friedrich Schleiermacher kombineras gärna med glimtar från vardagslivet i form av en poplåt. Själv upptäckte jag för några år sedan en av mina absoluta favoritlåtar, Supertramps ”School” från 1974, i fotnot 115 på sidan 406 i *Resonanz*. Låten – som bara nämns i noten, till skillnad från Supertramps ”Logical Song” liksom Pink Floyds album *The Wall*, vilka ägnas större utrymme – blev en utmärkt illustration till Rosas resonansfenomen, liksom till förlusten av resonanserfarenheten i moderniteten. Det finns inte bara något engagerande i Rosas sätt att skriva, utan omnämmandet av ”School” kunde här också omedelbart tillämpas på min egen vardagserfarenhet på ett sätt som fick hans teori att framstå som trovärdig.

Senare har det visat sig att det knappast är någon slump att Rosa väljer att förklara sin teori med hjälp av populärmusik. Musik är inte bara ett av sociologen Rosas utan också ett av privatpersonen Rosas största intressen. Han spelar emellanåt orgel på söndagarna i den lokala protestantiska församlingen, han handlar CD-skivor med lokala band på sina utlandsbesök och han är framför allt ett metalhead, ett hängivet och mångårigt fan av hårdrock och heavy metal. I *When Monsters Roar and Angels Sing: Eine kleine Soziologie des Heavy Metal* använder han sin teoretiska apparat för att förklara den erfarenhet som han själv gjort och gör i musiklyssnandet, på konserter och på skiva, ”erfarenheten av en enorm energi” som rör det djupaste hos honom – en resonanserfarenhet med andra ord. Kan resonansteorin kasta ljus över denna personliga erfarenhet som Rosa delar med många andra metalheads och därmed också över annan erfarenhet av musik och kanske över våra sinnliga, estetiska och kroppsliga erfarenheter över huvud taget? Det är frågan i denna förhållandevis korta men – precis som heavy metal – intensiva bok.

When Monsters Roar and Angels Sing är alltså en personlig bok där Rosa direkt anknyter till sina egna erfarenheter av heavy metal. Det är ett intelligent grepp: därigenom undviker han eventuella förment universalistiska anspråk. Det handlar om Rosas egen erfarenhet, och om det finns andra som är mer Supertramp än Iron Maiden,

om man säger så, så står det också klart att heavy metal som genre inte är den enda vägen till resonanserfarenheter i vår tid. För sådana beskrivs rikligt av Rosa i boken. Moderniteten är inte renons på sådana erfarenheter, även om de inte sällan frodas mer i subkulturen än i den officiella kulturen. För att tydliggöra sin tes i boken beskriver han någorlunda ingående själva heavy metal-kulturen som sådan, inte bara musiken utan också vad det kan innebära att vara metalhead med konserter, skivinspelningar, fanzines och så vidare. Heavy metal är inte bara en genre, utan också en särskild atmosfär – ett begrepp som är viktigt för Rosas teori – och en social rörelse. Det är också en musikgenre som i viss utsträckning verkar ha klarat sig undan de stora musikbolagens hegemoni.

Centralt för Rosa i boken är att heavy metal inte är en intellektuell världsförklaring, utan en erfarenhet av verkligheten eller, med ett begrepp hämtat från hans resonans-teori, en *Weltbeziehung*, en särskild konfiguration av människans relation till hennes omvärld och omvärldens relation till människan. Genom heavy metal kan vi komma i kontakt med en verklighet som vi inte förstår men kan känna och erfara, som knyter samman det högsta och det djupaste och det innersta med det yttre. ”Det handlar om himmel och helvete.” Detta är just resonanserfarenheten, erfarenheten av att omvärlden inte är stum eller blott ett eko av mig själv.

För mig som ämnesmässigt hör hemma i teologin signalerar mycket av det som Rosa skriver angående erfarenheten av heavy metal att det rör sig om en religiös erfarenhet. Det är medvetet så från hans sida. Rosas resonanserfarenhet beskrivs som ett slags transcendenserfarenhet, en erfarenhet av något som går bortom den egna personen. I en viss mening kan *When Monsters Roar and Angels Sing* därför sägas vara en sekulariseringsteori. Rosa är väl informerad om att många heavy metal-band uppträder med antikristna eller antireligiösa attribut. Emellertid menar han att detta åtminstone delvis är en konsekvens av att den institutionaliserande religionen i samtiden uppfattas av många metalheads som just ett hinder snarare än en förutsättning för det slags resonanserfarenhet som musiken erbjuder. Religion blir en del av den samtida modernitetens stumhet. Vad heavy metal erbjuder är inte en lära eller en världsbild, utan en erfarenhet av intensitet, ”ett överskridande av verklighetens gränser såväl uppåt som nedåt”. Rosa gör inga som helst anspråk på att förklara eller hävda något om vad vi skulle kunna möta där, det är hela tiden erfarenheten som sådan som står i fokus. ”Religion” blir här aldrig mer än ”resonans”. Inte desto mindre lyfter Rosa fram hur heavy metal bär på en religionskritik i resonansens namn, ett tema som förblir outvecklat men som säkert skulle kunna bidra med nya perspektiv på samtida (av)sekulariseringsteorier.

Själva tematiken i mycket heavy metal rör grundläggande existentiella frågor, och därför har den också ett värde för den unga (eller inte fullt så unga) person som försöker orientera sig i världen. 40 procent av fansen menar, enligt Rosa, att musiken räddat deras liv! Heavy metal är inte (bara) underhållning, utan rör djupa existentiella frågor. Heavy metal gör inte bara något med sina fans, utan dess fans gör också något med musiken. Det är en dynamisk växelverkan mitt emellan aktörskap och passivitet. För Rosa utgör heavy metal en både unik och genuin erfarenhet.

En sak är jag inte så övertygad om. Rosa påstår att metalheads inte ägnar sig åt tolkningsproblem: ”Heavy metal stimulerar inte till exegetisk textanalys.” Jag har ingen mer omfattande empiri i detta fall än den Rosa själv har tillgång till, men inte är det ett okänt fenomen att texttolkning utgör ett av de sätt på vilka metalheads och andra musikfans ägnar sig åt sin musik? Han har förmodligen alldeles rätt i att denna texttolkning sällan fungerar som en absolut norm, utan snarare är insatt i en mer omfattande och dynamisk erfarenhet. Men samma sak torde gälla många uttryckligt religiösa gemenskaper. Är det kanske inte så att ”diskurs” eller till och med ”lära” och ”erfarenhet” är mer avhängiga av varandra än vad Rosa påstår? Visserligen hänvisar Rosa till den romantiska ironin och menar att heavy metal förhåller sig till sitt innehåll på ett ironiskt sätt – man både menar och inte menar det man sjunger eller lyssnar till. Det är en viktig poäng, och sannolikt bidrar ett sådant förhållningssätt till att heavy metal förblir tolkningsöppen och dynamisk. Men den romantiska ironins tolkningsöppenhet är i realiteten en betydligt mer komplicerad historia än så, där dess olika stadier behärskas av olika grader av dynamisk rörlighet. Är det inte rimligt att tänka sig att också olika former av heavy metal håller sig med något slags ”lära”, hur mycket denna än må överskridas i själva erfarenheten av intensitet?

When Monsters Roar and Angels Sing skulle kunna karaktäriseras som en sociologisk fallstudie, eller kanske ännu hellre som en autoetnografisk fältstudie av en allmän erfarenhet som framstår som både hotad och vanligt förekommande. Rosa är själv tveksam till att kalla boken vetenskaplig. Men om den inte är det, hur kommer det sig att den kan bli så upplysande, inte bara om heavy metal för någon som inte kan särskilt mycket om genren, utan också om just denna samtidserfarenhet? Rosa lyckas mycket väl att belysa denna erfarenhet både existentiellt och intellektuellt just genom sin personliga historia. Förvisso är det fortfarande 800 sidor *Resonanz* som gäller för den som verkligen vill sätta sig in i teorin, men i *When Monsters Roar and Angels* uppvisar Rosa än tydligare teorins förklaringspotential för samtidsfenomen. Kanske borde fler sociologer – liksom filosofer, teologer med flera – ägna sig åt att försöka förstå sina egna passioner på detta sympatiska sätt?

Ola Sigurdson

Professor i systematisk teologi. Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo

Cecilia Hansen Lövstrand & Kerstin Jacobsson (red.), *Transforming subjectivities. Studies in human malleability in contemporary times*. Routledge 2023.

Frågor om människans plats i samhället, våra olika grupperingar och sammanhang likaväl som vår relation till oss själva – kort sagt hur människan formas och formar sig själv som kontextuellt subjekt – kan sägas vara eviga för var och en av oss. Samtidigt berör de också en av sociologins eviga frågor. Då menar jag sociologin i bred bemärkelse. Som Ståhl och Persson (2024) uttryckt saken i denna tidskrift bör sociologin som disciplin utgöra en ”bred kyrka” där många olika perspektiv ryms och olika tankar får plats. Här utgör antologin *Transforming subjectivities. Studies in human malleability in contemporary times* ett viktigt forskningsbidrag, då den undersöker många intressanta och viktiga sammanhang där vi blir till och formas som subjekt i samtiden.

De två redaktörerna för antologin, Cecilia Hansen Lövstrand och Kerstin Jacobsson, är båda professorer i sociologi vid Göteborgs universitet. Hansen Lövstrands forskning har bland annat handlat om sjukvård, socialpolitik och polisärt arbete. Jacobsson har exempelvis forskat om arbetsmarknadspolitik och styrning, civilsamhälle och sociala rörelser.

Antologin utgör en del av bokserien *Routledge Studies in the Sociology of Work, Professions and Organisations*. Redaktörerna placerar boken i ett forskningsfält sprunget ur Foucault-inspirerad forskning med fokus på styrningsrationalitet – så kallade *governmentality studies*. Även om detta forskningsfält är relativt ungt, har det fått mycket uppmärksamhet under senare decennier, inte minst då forskare från den anglosaxiska världen gett ut en rad böcker som tar avstamp i just begreppet *governmentality* (exempelvis Burchell, Gordon & Miller 1991; Dean 1999; Rose 1999). Walters (2012) beskriver *governmentality* som en analytisk verktygslåda och ett begreppskluster snarare än en sammanhållen teori. Det är i denna anda som kapitlet i *Transforming subjectivities* analyserar hur vi formas som subjekt inom ramen för ett antal viktiga samhällsområden såsom aktivering för ungdomar, socialtjänst, polis, integration och psykisk ohälsa.

Kapitelförfattarna består till stor del av forskare inom sociologi med inriktning på arbete och arbetsliv från Stockholms universitet och Göteborgs universitet. Här finns också bidrag från andra universitet, såsom det i Tampere i Finland, och från andra discipliner, såsom socialantropologi, socialt arbete och management. Antologin kan därmed i viss mån sägas vara tvärvetenskaplig, men tyngdpunkten ligger på arbetets sociologi i ett nordiskt sammanhang. Tack vare stöd från Riksbankens jubileumsfond har boken också kunnat publiceras som *open access*, vilket troligen ökar möjligheterna att nå ut till olika läsare.

I det inledande kapitlet ramas bokens undersökningsområden in på ett sätt som bildar en användbar karta för läsaren. Här utvecklas också antologins övergripande syften och ambitioner. Det handlar om att genom empiriska studier, som inte minst belyser välfärdsstatens professionsutövare i frontlinjen, studera olika försök att förändra människor och hur dessa styrningsförsök bemöts av målgrupperna. Men det stannar

inte vid detta. I boken visas också hur styrningen får konsekvenser för subjekten, hur formandet av subjekt sker under specifika processer som inbegriper både makt och motstånd. Här finns en vilja att visa på hur styrnings- och formningsförsök också blir till levda erfarenheter för verkliga människor.

I det följande ges en kortfattad beskrivning av vart och ett av antologins empiriska bidrag.

I kapitel 2 belyser Lovisa Näslund och Renita Thedvall hur socialarbetare använder en specifik modell för att forma sina klienter. I kapitel 3, skrivet av Kerstin Jacobsson, undersöks genom en etnografisk studie hur olika narrativ kopplade till Försäkringskassan formar handläggares professionella subjektiviteter. I bokens fjärde kapitel, skrivet av Bertil Rolandsson, analyseras hur poliser utövar självstyrning och förhåller sig till såväl allmänheten som polismyndighetens egen ledning. Johan Lindwall, författare till bokens femte kapitel, lyfter fram hur det sociala arbetets praktiker har blivit mer klient- och dialogorienterade. I linje med ett sådant ideal framstår socialarbetarnas förmåga att anpassa sig efter sina klienter som något eftersträvansvärt. Kapitel 6 är skrivet av Kirsi Juhila och Cecilia Hansen Lövstrand. Fokus i kapitlet ligger på interaktioner mellan personal och klienter/patienter inom psykiatri. Närmare bestämt undersöks hembesök som en praktik där patienter/klienter blir föremål för styrning av olika slag. Jon Sunnerfjell undersöker i bokens sjunde kapitel genom etnografiska observationer hur aktiveringspolitik riktad mot unga arbetslösa iscensätts i en svensk bruksort. I kapitel 8 återger Jane Pettersson resultat från sin studie av en ekonomisk utbildning för fackliga representanter. Utbildningens övergripande syfte var att forma kursdeltagarna till ekonomiskt kunniga och självsäkra subjekt. I antologins sista empiriska kapitel, skrivet av Marie Carlson och Nanna Gillberg, undersöks utbildning (SFI och samhällsorientering) riktad till vuxna migranter. Deltagarna i utbildningen ska enligt författarna formas till ”goda medborgare” som deltar på arbetsmarknaden.

I det avslutande kapitlet knyter redaktörerna ihop säcken och föreslår på basis av antologins olika studier ett teoretiskt begrepp som kan peka ut en riktning för framtida studier av hur medborgare styrs, formas och samtidigt utövar motstånd: *dynamisk dialektik mellan struktur och subjektets aktörskap* (s.171). Denna ambition för framtida analys av styrningens rationaliteter ligger i linje med vad Hörnqvist (2012, s.151) skriver i sin bok *En annan Foucault*: ”Motståndet kräver en självständig analys, men analysen av makten som relation och som aktivitet är förutsättningen för att förstå motståndet.” Sammantaget visar bidragen i denna antologi hur en *dynamisk dialektik* präglar såväl maktutövning som motstånd och hur olika subjekt formas av strukturer men också aktivt formar sig själva i förhållande till dem. Styrning tar sig olika uttryck och är därmed något som behöver studeras i konkreta sammanhang, vilket denna antologi är ett bra exempel på.

Genom att teoretisera formandet av medborgares subjektivitet i termer av *malleability*, ”formbarhet”, tillför antologins samlade bidrag något värdefullt. Genom de olika empiriska nedslagen läggs ytterligare pusselbitar till kunskapen om mänsklig tillblivelse som samhällsvarelse i en rad olika aktuella och samtida sammanhang. Självklart rör det sig om ett urval när man ska hänvisa till tidigare studier inom det

breda fältet *governmentality studies*. Allt får inte plats helt enkelt, och så måste det få vara. Ändå tror jag att vissa utarbetade spår inom Foucault-inspirerade studier av styrning som handlar om migration och medborgarskapande hade kunnat bidra med värdefull inspiration till flera av antologins kapitel. Här kan nämnas studier av bland annat Nicholas De Genova, Aihwa Ong, Engin Isin, Huub van Baar, Martina Tazzioli och William Walters (listan kunde så klart göras längre) som på olika sätt har bidragit med studier av styrningsrationaliteter med fokus på migration och medborgarskap - frågor som starkt präglar vår samtid och därmed också många människors möten med samhällets institutioner.

I linje med vad redaktörerna själva argumenterar för i antologins inledning vill jag hävda att dess främsta bidrag och styrka består i att presentera en rad samtidsrelevanta empiriskt grundade studier. Det handlar om praktiker där människans formbarhet utspelar sig, i mötet med en rad olika institutioner och styrningstekniker. Vi får ta del av etnografisk forskning som tar fasta på ett målgruppsperspektiv och därmed ger värdefull kunskap om hur samhällets ambitioner att styra och forma medborgare på olika sätt tas emot av dem som är föremål för olika insatser. Denna typ av etnografiskt inspirerade studier av olika styrningsrationaliteter har genomförts förut (se Li 2007; Brady 2014; 2016), vilket redaktörerna också påpekar. Den breda paletten av etnografiska studier ser jag som ett av bokens huvudsakliga bidrag, då den breddar litteraturen inom området avsevärt.

Det tål att sägas igen – just ambitionen att fånga in styrningen och forandet av medborgare och deras levda erfarenheter *in situ*, när det faktiskt sker, ser jag som ett viktigt bidrag. Därmed inte sagt att anspråket att genom etnografiska studier fånga in ”faktiska” processer är helt oproblematiskt. Dean (2015) påpekar att tanken om att vissa forskningsmetoder eller analytiska perspektiv skulle vara särskilt lämpade att fånga in ”verkligheten” rimmar illa med Foucaults ursprungliga idéer. Detta påpekas också av redaktörerna i en fotnot i antologins inledningskapitel. Apropå Foucaults egna idéer om makt och motstånd finner jag det högst befriande att studier om styrning utvecklas även i riktningar som inte säkert skulle få godkänt av de äldre auktoriteterna inom fältet. Jag låter ett citat där redaktörerna själva beskriver sina förhoppningar med antologin avsluta denna text. Det är förhoppningar som jag är övertygad om att många läsare skriver under på:

We hope that this effort will inspire a ”second generation” of governmentality studies that, based on ethnographic research, sets out to explore the complexities involved in subjectivity formation and adds further nuance to the malleability of human beings in contemporary times. (Hansen Lofstrand & Jacobsson 2023, s. 168)

Viktor Vesterberg

Universitetslektor, Linköpings universitet

Referenser

- Brady, M. (2014) "Ethnographies of Neoliberal Governmentalities. From the Neoliberal Apparatus to Neoliberalism and Governmental Assemblages", *Foucault Studies* 18, 11–33. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i18.4649>.
- Brady, M. (2016) "Neoliberalism, Governmental Assemblages, and the Ethnographic Imaginary." I: M. Brady & R. K. Lippert (red.) *Governing Practices. Neoliberalism, Governmentality, and the Ethnographic Imaginary*. Toronto: University of Toronto Press, 3–31. <https://doi.org/10.3138/9781487511913-003>.
- Burchell, G., Gordon, C., & Miller, P. (1991). *The Foucault effect. Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dean, M. M. (1999). *Governmentality. Power and rule in modern society*. Thousand Oaks: Sage.
- Dean, M. (2015). "Neoliberalism, governmentality, ethnography: A response to Michelle Brady." *Foucault Studies* 20(20), 356–366.
- Li, T.M. (2007) "Governmentality." *Anthropologica* 49(2), 275–281.
- Hansen Ljöfstrand, C., & K. Jacobsson (2023). *Transforming subjectivities: Studies in human malleability in contemporary times*. Abingdon: Routledge.
- Hörnqvist, M. (2012). *En annan Foucault. Maktens problematik*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Rose, N. (1999). *Powers of freedom. Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ståhl, C., & M. Persson (2024). "Sociologiska grundvärderingar." *Sociologisk Forskning* 61(2), 141–143.
- Walters, W. (2012). *Governmentality: critical encounters*. London: Routledge.

Susanna Alexius & Janet Vähämäki, *Obsessive measurement disorder or pragmatic bureaucracy? Coping with uncertainty in development aid relations*. Emerald förlag 2024

En vanlig uppfattning om stora organisationers verksamheter är att de blir alltmer komplexa, vilket i sin tur kräver en allt mer komplex koordinering mellan olika aktörer – ofta på global nivå – för att uppnå önskvärda mål. Denna koordinering löper ofta över tid, rum och olika kulturer i ett sammanhang där information färdas mycket snabbt, vilket tycks leda till en känsla av att vår omvärld är alltmer förändringsbenägen och osäker. I organisatoriska sammanhang som präglas av en hög grad av osäkerhet tenderar vi att hantera denna osäkerhet genom att skapa olika former av kontrollsystem som ska säkerställa transparens, effektivitet och god hushållning med resurser, bara för att nämna några av de goda ideal vi eftersträvar. Ett omfattande problem med våra strävanden efter att skapa säkerhet genom formell kontroll är dock att kontrollen i vissa sammanhang kan vara direkt kontraproduktiv och skapa ”rädda” organisationer, där gott omdöme ersätts med blind regelefterlevnad och där kontroll blir ett självändamål på bekostnad av kärnverksamhet. Det är mot den bakgrunden som Alexius och Vähämäki har skrivit denna bok, vars syfte är att identifiera konstruktiva förhållningssätt till formell kontroll för att motverka kontrollens negativa konsekvenser.

Boken bygger på en omfattande studie av konsekvenser av kontrollsystem i interorganisatoriska relationer inom biståndssektorn, ett sammanhang som mycket väl lämpar sig för bokens syfte eftersom biståndssektorn präglas av en hög grad av osäkerhet och därmed även höga ambitioner att skapa säkerhet genom formell kontroll. Studien utgörs av 80 intervjuer med tjänstemän i olika organisationer inom biståndssektorn, såsom statliga myndigheter, företag, icke-statliga organisationer och universitet. I bokens olika kapitel presenterar författarna beskrivningar och förklaringar av den komplexitet som kännetecknar biståndssektorn samt de omfattande åtgärder som har vidtagits för att göra detta sammanhang kontrollerbart. Dessa åtgärder bygger enligt författarna på ”managementdrömmar” som kraftigt förenklar och likriktar den mångfacetterade verklighet de är ägnade att kontrollera och som paradoxalt nog leder till mer osäkerhet i stället för mindre, vilket leder till ännu mer kontrollåtgärder och så vidare. Kontrollen är självgenererande.

Författarnas lösning på detta problem är den ”pragmatiska byråkratin” och den ”pragmatiska byråkraten”. Den pragmatiska byråkraten är en idealtyp som härrör från författarnas observationer av de olika ”copingstrategier” i förhållande till kontroll som de har identifierat i sina intervjuer. Det som kännetecknar den pragmatiska byråkraten är ett förhållningssätt som bygger på ansvar, pragmatik, plikt-känsla och konstruktivt gott omdöme. Regelefterlevnad är viktigt för den pragmatiska byråkraten, men reglerna följs inte blint. Flexibilitet och professionellt omdöme baserat på erfarenhet och expertis är överordnat, med fokus på långsiktiga goda resultat i linje med organisationens syfte och mål. Författarna menar att pragmatisk byråkrati kan tjäna som ett effektivt medel mot dysfunktionella konsekvenser av kontroll, men även som ett vaccin som över tid kan förhindra överreglering och i stället främja konstruktivt lärande som i sin tur

främjar goda resultat. Det här innebär att författarna angriper problematiken kring formell kontroll på ett nytt sätt: i stället för att i första hand förespråka förändringar på systemnivå, föreslår de en lösning som tar sin utgångspunkt i den enskilde byråkratens praktik och den närmaste omgivningen.

Det här är en välkommen och mycket viktig bok. Boken ger läsaren en omfattande inblick i den verklighet som tjänstemän inom bistandssektorn verkar inom, men bokens största värde ligger i att den är relevant inom ett betydligt större sammanhang än bistandssektorn. Jag tror att vi är många tjänstemän i stora organisationer som känner igen oss i den problematik som författarna målar upp och att vi är många som välkomnar förslag på lösningar och stöd. Det ger den här boken genom att presentera en konstruktiv väg framåt. Med tanke på vår nuvarande samhällsutveckling, där "krisberedskap" har blivit centralt för många stora organisationer, ökar bokens relevans ytterligare, eftersom krisberedskap tycks förutsätta den flexibilitet som den pragmatiska byråkratin möjliggör.

Boken väcker en del frågor som jag kan önska att författarna hade diskuterat mer utförligt. Ett av dem är vem denne pragmatiska byråkrat är. Med tanke på att det krävs ett visst mod och en viss pondus för att tillämpa en pragmatisk regelefterlevnad, kan man tänka sig att den pragmatiska byråkraten är en privilegierad person med stark (trygg) social och formell position i sin organisation. En vidare diskussion om den pragmatiska byråkratens individuella förutsättningar skulle vara mycket intressant. Ett annat frågeställning är om det är för mycket begärt av en enskild tjänsteman att vara pragmatisk. Kan man verkligen begära att en tjänsteman ska förhålla sig pragmatiskt till regelefterlevnad? På den sistnämnda frågan tycker jag personligen att svaret är ja. Vi tjänstemän har ett stort ansvar för att tillämpa gott omdöme i vår tjänsteutövning. Den här boken ger stöd för att göra just det. Jag kan starkt rekommendera den.

Fredrik Svärdesten

Stockholm Business School/Företagsekonomiska institutionen, Stockholms universitet

Vilka är vi och vart är vi på väg?

En betraktelse över Svenska sociologförbundet och dess medlemmar i en nordisk kontext

EFTER SOCIOLOGIDAGARNA I Göteborg i år har Svenska sociologförbundets medlemsantal ökat. Vissa andra nordiska förbund, såsom det finska, har traditionellt sett varit avsevärt större, men vårt förbund börjar nu att närma sig deras nivåer. Den förra förbundsordföranden Åsa Lundqvist presenterade en del medlemssiffror i *Sociologisk Forskning* tidigare år, före konferensen. Det är dessa vi redovisar inom parentes för jämförelse. Vi är i skrivande stund 356 (290) medlemmar. Av dessa är omkring 55 procent (53 procent) kvinnor och 45 procent (47 procent) män.

Av samtliga medlemmar är 66 procent (59 procent) universitetslärare och forskare, 30 procent (31 procent) doktorander och 4 procent (9 procent¹) yrkesverksamma utanför högskolan. Fördelningen av alla medlemmar mellan lärosäten (och andra institutioner) åskådliggörs i Tabell 1.

Tabell 1: Alla medlemmar i SSF fördelade på lärosäten (och andra institutioner)

Lärosäte	Andel i procent
Göteborgs universitet	22
Uppsala universitet	13
Stockholms universitet	12
Lunds universitet	10
Mittuniversitetet	5
Örebro universitet	4
Linköpings universitet	4
Umeå universitet	4

1 Inte endast andelen utan även antalet yrkesverksamma utanför akademien i förbundet har minskat, från 26 till 14. Att denna förändring, liksom de andra, skett under så kort tid (från januari 2024 till september samma år) beror helt enkelt på att de flesta blir medlemmar för två år i samband med konferenserna och att tvåårsstrecket för dessa passerades under denna relativt korta period.

Lärosäte, forts.	Andel i procent
Linnéuniversitetet	3
Södertörns högskola	3
Karlstads universitet	2
Högskolan i Halmstad	1
Högskolan Dalarna	1
Övriga svenska lärosäten	6
Utländska lärosäten	4
Utanför akademien	5 ²

Hur många sociologer som är anställda vid olika lärosäten varierar naturligtvis mycket och den variationen påverkar tabellens siffror. Det är de stora universiteten som dominerar numerärt. Med det sagt kan det också finnas skillnader i hur hög andel av respektive kollegium som organiserar sig i förbundet. Tabellen visar således på vilka lärosäten våra medlemmar finns, samt att det lärosäte (Göteborg) som arrangerat Sociologidagarna i mars 2024 har störst andel medlemmar. Konferensen har stor betydelse för förbundets medlemsiffror.

Slutet av sommarperioden kan för många sociologer (men långt ifrån alla) innebära ytterligare resande med konferensdeltagande. För sociologer verksamma i Norden kan det ibland vara värmen, solen, vackra miljöer eller stadsturism som lockar och således inte enbart möjligheten att få presentera forskningsalster för en nyfiken publik (eller för den delen möjligheten att få kommentera kollegors arbete). Konferensresor blir också ett sätt att ladda batterierna lite innan en pressad tillvaro fylld av administration, undervisning, samverkan och forskning ska hanteras. Detta år, 2024, har vi sociologer haft en nationell konferens i Göteborg (se Wettergrens betraktelser i förra numret av *Sociologisk Forskning*), en nordisk sociologikonferens i Norrköping och inte minst en europeisk sociologikonferens i Porto. En konferens i vackra Porto kan kännas lockande för en sociolog verksam i Sverige, men föreliggande text ska handla om sociologins roll i en nordisk kontext.

När den här texten skrivs pågår Nordiska sociologförbundets (NSA:s) biennialkonferens i Norrköping. På konferensen hölls ett årsmöte där det beslutades att nästa nordiska sociologikonferens ska skjutas fram ett år och hållas om tre år, 2027. Anledningen är att Europeiska sociologförbundet (ESA) tidigare beslutat att flytta fram sin konferens ett år, och det medförde en krock mellan ESA:s och NSA:s konferenser. I år arrangerade ESA och NSA konferenser samma år och månad, i augusti 2024. För att

2 Skillnaden mellan andelen medlemmar, 5 procent, som angivit en arbetsplats utanför akademien och andelen medlemmar, 4 procent, som uppgivit att de är yrkesverksamma utanför akademien tycks i huvudsak bero på så kallade industridoktorander, som anger en arbetsplats utanför akademien men också uppger att de är doktorander.

undvika att en sådan krock uppstår även vid nästa konferensomgång har de nordiska sociologerna nu alltså flyttat fram konferensen ett år.

Krocken handlar även om val av konferensland. I Porto beslutades nämligen att nästa ESA-konferens ska arrangeras i Finland, i huvudstaden Helsingfors. Även på NSA:s senaste konferens i Norrköping beslutades att nästa konferens ska arrangeras i Finland. Nordiska sociologförbundets beslut att flytta fram konferensen ett år handlar därmed även om att undvika en geografisk krock. Nordiska sociologer ska dock inte misströsta, för även om vi nu får vänta tre år tills vi ses igen får vi möjlighet att se mer av Finland än dess huvudstad. NSA har nämligen beslutat att hålla sin konferens år 2027 i Rovaniemi på Lapplands universitet.

Att nordisk sociologi anpassar sig efter europeiska eller internationella förhållanden är kanske inte så konstigt, men frågan är om den svenska sociologin kanske anpassat sig mest av alla nordiska länder vad gäller engelska som kommunikationsspråk. I ett tidigare nummer av *Sociologisk Forskning* (Lundqvist, Wettergren & Wallinder 2023) beskrevs värdet av en verksam sociologi på svenska, samtidigt som engelskan blivit ett *lingua franca* inom svensk sociologi. Under de senaste sociologidagarna blev konferensspråket i första hand engelska, även om presentationer på svenska förekom. Det handlar förvisso om inkludering: övergången till engelska reflekterar våra arbetsplatser där allt fler talar engelska i vardagen och på sina heminstitutioner och där alltmer undervisning bedrivs på engelska. Följaktligen finns det många kollegor i Sverige som inte känner sig hemma med sociologi på svenska. Men övergången till engelska kan ändå vara värd lite eftertanke. Vilka är vi egentligen som svenska sociologer, och vart är vi på väg? Forskning om studenters attityder till och förmåga att tillägna sig engelskspråkig undervisning visar att det också är ett pedagogiskt dilemma (se till exempel Eriksson 2023). För att ge lite perspektiv på frågan beskriver vi nedan våra nordiska systerorganisationer, vilka de är och hur de ser på de nordiska språken som kommunikationsverktyg.

I Finland organiseras sociologer av Westermarcksamfundet, som grundades 1940. Åttioårsjubileet för några år sedan firades bland annat med ett jubileumsnummer, allt publicerat på finska. Finland har sex olika medlemskategorier, varav en är ett "för evigt-medlemskap". Vi är glada över att det finska sociologförbundet vågar tänka utanför storstäderna, och vi hoppas att så många sociologer som möjligt verksamma i Sverige ska vilja resa till Rovaniemi och Lapplands universitet om tre år, nära såväl den svenska som den norska gränsen.

För drygt tio år sedan var konferensspråket på NSA-konferenserna skandinaviska, men i dag har vi övergått till att tala mestadels engelska på konferenserna. Övergången till engelska skedde till stor del för att alla, även de finska sociologerna, skulle känna sig inkluderade. "Skandinaviska" är trots allt ett slags blandning av danska, norska och svenska, och representerar inte alla språk i Norden (som även omfattar Island och Finland).

Som sociologer verksamma på svenska har vi möjlighet att följa sociologidebatter och inlägg skrivna av medlemmar inom vår norska systerorganisation, som frekvent publicerar inlägg på <http://sosiologen.no>. Norska sociologförbundet får statligt stöd för att publicera sociologi på norska, bland annat intervjuer och debattartiklar. Webbssidan rymmer en livlig debatt där sociologer inte bara har kontakt med varandra, utan även

med ”offentligheten”. Förbundet har en anställd redaktör som ansvarar för webbsidan, och redaktören publicerar själv många av artiklarna. En del intervjuer med forskare görs på engelska. Det norska förbundet håller årliga seminarier, år 2024 på temat ”tid”. Vår norska motsvarighet har i dag även en rad verksamma lokalföreningar som kontinuerligt arrangerar aktiviteter för sociologer verksamma vid olika universitet runt om i landet.

Det isländska sociologförbundet arrangerar många årliga evenemang, bland annat Dagur félagsfræðinnar (”Sociologins dag”), som infaller det datum då förbundet bildades. Det isländska förbundet tycks under det senaste decenniet ha haft ungefär 100 medlemmar, något som kan tyckas fascinerande med tanke på landets befolkningsstorlek. Sociologin är levande på Island, och det isländska förbundets sociologitidskrift publicerar artiklar nästan enbart på isländska, dock ett fåtal på engelska.

Vad gäller det danska sociologförbundet kan det vara intressant att lyfta fram studenternas roll inom förbundet. I Danmark är masterstudenter och kandidatstudenter representerade i sociologförbundets styrelse. Artiklar i den danska sociologitidskriften publiceras främst på danska, men helt nyligen har man öppnat för publicering på engelska.

Inom samtliga förbund verkar de nationella konferenserna (som arrangeras årligen eller vartannat år) vara rätt ställe om man som sociolog i respektive land vill träffa andra sociologer. Våra nationella konferenser är således viktiga för att hålla sociologin levande på svenska, isländska, finska, norska och danska, inte enbart för att få nätverka med våra grannar, utan även för att få tänka sociologiskt på våra modersmål.

I allmänhet förs offentliga diskussioner om samhället i respektive land på något av de nordiska språken. Om sociologin ska kunna bidra till dessa diskussioner, behöver den aktuella sociologiska vokabulären finnas tillgänglig på lokala språk. I de allmänna nationella och regionala diskussionerna förekommer även ord och uttryck som kan berika sociologiämnet, men det kan de göra endast under förutsättning att sociologin har kontaktytor mot de lokala språken. Många sociologer kan ha svårt att uttrycka sig lika kreativt och flytande på engelska som på sitt modersmål. Att inkludera sociologer som inte behärskar svenska är viktigt, men det måste vägas mot risken för att exkludera vissa svensktalande forskare och problemet att de sociologiska bidragen till svenska språket och svenskans bidrag till sociologin riskerar att minska om engelskan blir ett *lingua sociologica*.

Ylva Wallinder och Andreas Henriksson

Medlemsansvariga, Sociologförbundets styrelse

Referenser

- Eriksson, L. (2024) ’’Gruelling to read.’ Swedish university students’ perceptions of and attitudes towards academic reading in English.’ *Journal of English for Academic Purposes*, 64, 101265. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2023.101265>.
- Lundqvist, Å., Å. Wettergren & Y. Wallinder (2023) ’’Sociologförbundet har ordet. Vi gratulerar en vital 60-åring!’’ *Sociologisk Forskning* 60 (2):209–211. <https://doi.org/10.37062/sf.60.25493>.
- Wettergren, Å. (2024) ’’Sociologins samtid och framtid, en personlig betraktelse.’’ *Sociologisk Forskning* 61 (2):243–245. <https://doi.org/10.37062/sf.61.26302>.

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar vetenskapliga artiklar för eventuell publicering på svenska, engelska, danska eller norska. Tidskriften tillämpar anonymiserad kollegial granskning (double blind peer review), vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är granskade av minst två andra forskare utanför tidskriftens redaktion. Sociologisk Forskning accepterar endast texter som inte tidigare publicerats och avvisar manuskript som samtidigt erbjudits annan tidskrift eller förlag. Inga avgifter tas ut för publicering i Sociologisk Forskning.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast kompletta manuskript. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptets författare ska följa Sociologiförbundets riktlinjer för samförfattande.
3. Manuskript registreras via Sociologisk Forsknings hemsida.
4. Manuskriptet ska vara skrivet i MS-Word med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med radbrytning. Manuskriptets omfång ska vara minst 4 000 ord och högst 10 000 ord, inklusive abstract/sammanfattning. Redaktionen tar endast emot manuskript via hemsidan.
5. Författare ska inte anges i manuskriptet. På manuskriptets första sida anges endast titel och antal ord.
6. En sammanfattning (abstract) om maximalt 175 ord, samt fem nyckelord ska bifogas.
7. En kort författarpresentation på ca 50 ord ska bifogas. Ange även din titel, vetenskapliga hemvist, samt postadress.
8. Eventuella noter placeras som fotnoter i manuskriptet. Slutnoter ska inte användas.
9. Tabeller, figurer och bilder ska både inkluderas i manuskriptet samt laddas upp i separata filer i sitt ursprungliga filformat.
10. Undvik förkortningar i den löpande texten. Eventuella förkortningar skrivs med punkt ("t. ex.", "m.fl.").
11. Vid användning av akronymer för organisationer, institutioner eller dylikt, skriv ut den oförkortade lydelsen första gången akronymen används i texten.
12. Vetenskapliga termer och begrepp bör i första hand översättas, till vedertagen svensk översättning.
13. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35). Vid flera refererade verk inom samma parentes, skriv: (Sontag 1977:35; Pilgrim & Rogers 1993:25). För litteraturhänvisningar till verk med fler än tre författare, skriv: (della Porta, Hänninen, Siisiäinen m.fl. 2015:79). För litteraturhänvisningar i vilka flera verk av samma författare anges, skriv: (Merton 1949, 1973, 1976).
14. För alla referenser i referenslistan för vilka det finns ett DOI-nummer registrerat, ska det numret anges i referensen (i den form som anges i exemplet för tidskriftsartiklar nedan).

Referenserna i referenslistan utformas på följande sätt

Bok: Durkheim, É. (2005[1897]) *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203994320>

Artikel: Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence. The sexual life of three generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430. <https://doi.org/10.1177/000169939603900403>

Kapitel i bok: Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor. Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av sociologiska avhandlingar och annan relevant litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension ska vara minst 700 ord och högst 1 500 ord. En recensionsessä, det vill säga en recension där två eller fler böcker behandlas, ska vara högst 2 500 ord. Recensioner laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Debatt och kommentarer

Debattinlägg ska vara högst 3 000 ord. Kommentarer till texter publicerade i tidskriften ska vara högst 1 000 ord och skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras ges alltid utrymme att svara på kommentarer. Debattinlägg och kommentarer laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Redaktörerna har ordet: Begripliggörande genom begreppsliggörande
Marcus Persson & Christian Ståhl

Signifikant symbol som pregnant begrepp – en specificering, operationalisering och aktualisering

Lars-Erik Berg

Begreppet underklass i riksdagsdebatten 1971–2021

Gunilla Petersson

Vithet som trans/nationellt kapital

Catrin Lundström

Massmediala berättelser om den svenska gangsterrappen 2019–2023

Alexandra Söderman & Johan Söderman

Borgerligt? Offentligt? Sociabelt? Habermas och Koselleck om civilsamhällets diskurser

Rolf Å Gustafsson

En intersektionell undersökning av (o)trygghet i offentliga rum

Ida Sjöberg & Anna Olofsson

Barnet som rättighetsbärare – Migration och integration i Tidöavtalet

Sandra Hillén & Jeanette Sundhall

Recensioner

Sociologförbundet har ordet: Vilka är vi och vart är vi på väg?

En betraktelse över Svenska sociologförbundet och dess medlemmar i en nordisk kontext

Ylva Wallinder & Andreas Henriksson

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association

www.sociologiskforskning.se